

A FRANCIA SZOCIOLÓGIA TRADÍCIÓI ÉS IRÁNYAI.

Némely országban szeretnek bizonyos ellentétet látni a francia szellem és a szociológia irányzata között. Hiszen a francia hagyományosan individualista. Számára az ember személye (az egyén) a valóság s a legfőbb érték, míg a szűkebb értelemben vett szociológus a társadalmat mint egy «Nagy Lényt» fogja fel, megszemélyesíti a «Nemzetet», sőt isteníti az «Államot». Nem bizonyos, hogy a pozitív szociológiának feltétlenül szüksége van ezekre a megszemélyesítésekre vagy istenítésekre; az azonban mindenesetre bizonyos, hogy sok francia gondolkodó hozzájárult a pozitív szociológia útjainak előkészítéséhez. Hírnökei voltak, előfutárai és megalapozói.

* * *

Ugyanabban a korban, amidőn az az individualista filozófia kifejlődött, amely a francia forradalom vezéreszméje lett — a XVIII. sz. közepén alakultak ki azok az elvek és próbáltattak ki azok a módszerek is, melyek a társadalom tudományos tanulmányozását célozták.

Vegyük mindenekelőtt figyelembe, hogy az enciklopédisták — kiknek azt vetik szemükre, hogy a történelmi realitások figyelembevétele nélkül, a természet és az ész segítségével akarták átalakítani a társadalmi rendet — maguk sem maradtak annyira távol ezektől a realitásoktól, mint ahogy azt mondják. Nyissuk ki M. René Hubert tanulmányát a «Társadalomtudományok és az Enciklopédiáról», meg fogunk győződni arról, hogy az Enciklopédia írói össze akartak foglalni minden pontos ismeretet nemcsak a nemzeti múlt, hanem a primitív társadalmakra vonatkozóan is.

E tárgykör nagymestere azonban Montesquieu, ő vezette

be a jogi rendszerek eredetének és céljának vizsgálatába a természeti törvények fogalmát, melyek a jogélet rendszerét a társadalmi rendszerekhez kapcsolják és ezek irányait a maguk módján kifejezik. Fontosnak tartotta az egyes társadalmi típusok pontos megkülönböztetését, nem csoda tehát, ha Auguste Comte a pozitív filozófia kézikönyvében kijelentette róla, hogy korának uralkodó szelleme volt és sokkal tovább látott, mint kortársai.

Emilé Durkheim viszont neki szenteli latin értekezését, melynek fordítása most jelent meg a «Revue d'Histoire constitutionnelle»-ben. Látjuk benne, milyen értéket képviselnek az ő szemében az Esprit des Lois anticipációi.

Hogy kiegészítsük a XVIII. sz. örökségét, Montesquieu befolyásához hozzá kell tennünk a Condorcet-ét is, aki megrajzolta az emberi szellem haladásának történeti képét. Itt már látjuk, miképpen alakítják át a társadalmat ezek az eszmék: azt az elméletet, melyből August Comte oly sokat tett magáévé.

Nagyon is igaz azonban, hogy számos olyan témával, melyből később a szociológia táplálkozott, éppen a XVIII. sz. uralkodó szellemének ellenhatásaként kezdtek foglalkozni. Itt a teokraták vezetnek. Bonald az *én* filozófiáját a *mi* filozófiájával helyettesíti. A XVIII. sz. szellemei számára, teszi hozzá, a társadalom *mű* — azt akarja mondani, hogy mesterséges valami, mert megegyezés eredménye —, számomra pedig természet. De Maistre a társadalmat nagy fákhhoz hasonlítja, melyek lassan fejlődnek. Hiú remény volna azt hinni, hogy az emberi ész törvények és rendszabályok útján képes a társadalmi fejlődést előmozdítani.

Ennek a filozófiának logikus konklúziója szerint vissza kellene térnünk a családi uralomhoz, ahol az öröklődő dinasztiák uralkodnak a pápai hatalom segítségével vagy korlátozásával.

Henri de Saint-Simon éppen nem óhajtja ezt a visszafelé haladást. Ő az átmenetet képviseli a XVIII. és XIX. sz. között, amennyiben átveszi Bonald-tól a szisztematikus egység hasznosságára vonatkozó nézeteit a forradalom zűrzavarával szemben, de meghallgatja Condorcet tanításait is, hirdeti az emberiség haladását s ez úgy jelenik meg rendszerében, mint valami nagy élőlény, melynek szervei a tudományok, az ipar és a művészetek.

Ennek a fejlődésnek váltakozó periódusai vannak: az organikus periódus után kritikus periódus következik, ezután pedig újabb organikus korszak. A most megnyíló korszak megváltó elveit a szocializmus felé hajló indusztrializmus fogja szolgáltatni, amelynek prófétái Saint-Simon tanítványai lesznek.

Auguste Comte is Saint-Simon tanítványaihoz tartozott; pályafutásának elején együttműködött vele, de heves viták után — melyekről érdekesen ad számot M. Gouhier Auguste Comte fiatalságának szentelt könyvében — csakhamar elválík Saint-Simontól, akit sarlatánnak nevez. A saját szárnyain akar repülni; minthogy mint politechnikus több pozitív ismerettel rendelkezik, az értelem egész körét feldolgozza, megírván a «Pozitív filozófia kézikönyvét».

Fejtegetéseiben arra az eredményre jut, hogy a pozitív szellem, mely a képzelet helyébe a megfigyelést teszi, csak akkor veheti át minden téren uralmát, ha a társadalmakról ugyanolyan objektív tudományt alkot, mint aminők azok a tudományok, melyek megelőzték ezen a királyi úton a matematikától a biológiáig, az asztronómián, fizikán és kémián keresztül. Ebben az Auguste Comte által vázolt szociológiában van egy statikus rész, mely a társadalmi szervek kölcsönhatásaira irányítja figyelmünket. A dinamikus részt jobban kidolgozta Auguste Comte: megformulazza az emberi fejlődés törvényét, mely szerint a teológiai állapot helyébe a metafizikai, majd a pozitív állapot lép. Ez a haladás főleg a gondolkodásmód átalakulásában, a felfogásban és a tanokban nyilvánul, de visszahat az egész társadalmi szervezésre. Az eszmék vezetnek tehát a világot. Történelemfilozófia bontakozik ki tehát nála, melyet szembeállíthatunk a materialista filozófiával.

Auguste Comte mellett meg kell említenünk a kevésbé ambiciózus Augustin Cournot-ot, ki kisebb teret enged a történelemfilozófiának és többet az ú. n. történeti észszerűség kritikájának. Cournot a véletlen nagy teoretikusa, rámutat arra, hogy az emberi történelem véletlen eseményei nem akadályozzák meg a századok jellemző vonásainak megállapítását és ő maga megjegyzi, hogy a társadalmak fejlődésénél a mechanikus elemek hatása egyre jobban előtérbe nyomul a spontán szervezőerőkkel szemben. A «Traité de l'enchainement des idées fonde-

mentales» (tanulmány az alapvető eszmék láncolatáról) és a *Considérations sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes* (a modern kor szellemi áramlatai és eseményeiben a zseniális megjegyzések egész tárháza van, melyek előre sejtetik mindazt, amire később számos logikus fő rájön, mikor a történelem és a társadalmi tudományok viszonyát próbálja meghatározni).

Külön helyet kell végül kijelölnünk a szociológia előfutárai között Frédéric Le Play-nek, a szociális tekintélyek szószólójának és a tízparancsolat védelmezőjének, aki szerint ezek szükségesek és elegendők ahhoz, hogy az emberi társadalmak békéjét biztosítsák. Azt szeretné, ha e parancsok szelleme először is a családban érvényesülne az individualista szellem túlzásaival szemben, melyek a család alapjait ingatják meg. De nem elégedett meg azzal, hogy eszméit terjessze, hanem egymásután végezte kutatásait, főképpen a családi költségvetés és az európai munkások életszínvonalá terén. Egész iskola követte nyomdokait, szélesítette ki az általa megnyitott utat és szaporította a demonstratív monográfiák számát.

A XIX. sz. előfutárai tehát a szociológiai gondolkozás három-négy útját nyitották meg és hagyták reánk. Ezek: 1. az industrializmushoz vezető történetfilozófia; 2. az intellektualizmushoz vezető történetfilozófia; 3. a történelemben nyilvánuló észszerűség (logikum) kritikája, — helyet engedve a sorsszerűnek; 4. a katolikus tradíció által irányított monografikus ankétsorozat.

* * *

Hogyan hatott ez az örökség azokra, akiket a mai francia szociológia megalapítóinak neveznek, Tarde-ra vagy Durkheimre?

Gabriel Tarde Cournot-hoz csatlakozik, akit egy kifinomult, kevésbé dogmatikus és rendszeres Comte gyanánt állít elénk. Tény, hogy Tarde, Cournot szelleméhez híven, széles teret enged az emberi leleményesség véletleneinek. A társadalomban mindent az utánzással magyaráz, mely nem egyéb, mint az általános ismétlődésnek egy formája. Az utánzási hullámok szétterjedve, a végtelenségig asszimilálják az embereket és képessé teszik őket arra, hogy csoportokat alkossanak. De hogy ezek a hullámok

meginduljanak, szükség van egy vízbedobott kavicsra, egy kisebb-nagyobb invencióra, mely például a beszéd, imádság, termelés vagy vásárlás módjára vonatkozik.

Azt a tételt azonban, hogy az utánzás «az a kulcs, amely minden zárat kinyit», hogy ez az egyetlen erő, mely egy eszmét, szót vagy mozdulatot egyéntől egyénhez visz, természetesen cáfolták. Azt azonban senki sem vonhatja kétségbe, hogy Tarde kutatásai azon a téren, amit ő maga «interpszichológiának» nevez, utat nyitottak a relációk pszichológiájának, az egyének között végbemenő akciók és reakciók tanulmányozásának, melyre a legobjektívebb szociológiának is szüksége van.

Durkheim, ki Auguste Comte nyomdokain halad, bizonyos tekintetben ellentéte Tarde-nak. A dilettantizmustól való irtózata arra viszi, hogy gyanúsna talál szociológiai téren minden irodalmi jellegű tanulmányt, ahol — mint ő azt szigorúan megjegyezte — az író kivonja magát a bizonyítás szokásos kötelezettsége alól.

Mint pozitív szellem, aki azonban nem rabszolgája a pozitivistá rendszernek, arra int, hogy ne higyjünk a közkeletű fogalmaknak, hogy a társadalmi tényeket dolgoknak tekintsük és ne igazodjunk csupán az egyéni tudat benyomásaihoz, vagy értelmezéséhez. Eltökélt szándéka, hogy először is tárgyilagos lesz a szociális kutatásokban; az eredményes kutatás azonban megköveteli, hogy tárgya korlátozott legyen. Auguste Comte ambíciója túlzott volt, mikor azt hitte, hogy egy csapásra felfedezheti az emberiség fejlődését irányító egyetlen törvényt, mely mindenfajta és a legkülönbözőbb típusú társadalomra érvényes. Bele kell nyugodnunk, hogy először is specializálódni kell, hogy csak egy bizonyos számú problémát vizsgálhatunk. Durkheim azokat választja, melyek az erkölcsre és vallásra vonatkoznak s ezek eredetét a társadalmak szervezetében és szükségleteiben keresi.

A specializálódás szükségességének tett engedmények miatt természetesen nem szabad szem elől tévesztenünk a végső eszményt, egy szintézis megvalósítását és az egyes társadalmi tudományok megújítását azáltal, hogy figyelmünket a nagy összességek életére fordítjuk, amelyek a társadalom különböző intézményeit szolgálják.

Azt mondták, hogy Durkheim ezt a szintézist úgy akarta

előkészíteni, hogy kiküszöbölt minden pszichológiát, mint ami szubjektívizmussal van fertőzve. Ebben hű maradt volna Auguste Comte szelleméhez, aki a tudományok osztályozásánál egyáltalán nem ad helyet a pszichológiának. Hogy ebben nyilvánvaló túlzás van, Comte-ra és Durkheimre vonatkozóan egyaránt, azt kimutatta Charles Blondel a «Bevezetés a kollektív pszichológiába» c. művében. Durkheim szemében az igazi társadalmi realitás a képzeteken alapul, de ezek kollektív képzetek, melyeknek sajátos jellegét nem szabad félreismerni. Nem a szellemtől szellemre való átragadásból keletkeznek, hanem egy bizonyos fajta kémiai szintézis eredményei, mely az egészben többet jelentet meg, mint az alkotó elemekben. így jön létre a gondolkodásmódnak az egyéni kívül álló és bizonyos szempontból felette álló rendszere, mely kényszerítő tekintéllyel felruházva jelenik meg előtte.

E kitéréssel eljutunk, szerinte, egy bizonyos filozófiai megújodáshoz, megmagyarázhatjuk nemcsak az erkölcsi tudat, hanem a fogalmak és érzelmek parancsainak kialakulását is. A társadalmak, ezek struktúrája és szükségleteinek vizsgálatánál is találunk magaviseletünket irányító elveket. Ez Durkheim legfőbb ambíciója, kinél a tudós mögött mindig érezhető volt a moralista. Joggal mondhatták, hogy a megfigyelhető szociális realitásokban keresvén a «kötelesség nemes törzsét» — melyről Kant beszél —, Comte-i injekcióval akarta a kantizmust megújítani. Segítették-e ezek a rendszerek és módszerek az erkölcsi oktatás pozitív megalapozását? A világi oktatás — melyet a III. köztársaság szervezett meg — mindig kereste ezt a támpontot. Ez a gond magyarázza meg részben Paul Lapie kísérletét, ki a tanítóképzőkbe, a jövő tanítók nevelőintézetébe bevezette a nevelés szempontjai szerint tárgyalt morális és szociológiai ismereteket. Ez a kísérlet a legszenvedélyesebb vitákat váltotta ki és ellenállásra talált nemcsak a hívők, hanem a szorosan vett filozófusok részéről is. A vita még nincs eldöntve. Addig is, amíg megoldódik és feltéve, hogy az erkölcsök tudománya — hogy Lévy-Bruhl híres könyvének kifejezését használjuk — ha szükséges is az erkölcsi oktatáshoz, de nem elegendő hozzá — áll az, hogy Durkheim eszméi a tudományos kutatás terén több problémát megújítottak és hozzájárultak a társadalmi tudományok eredményeinek szintéziséhez.

Ha átfutjuk az «Année Sociologique»-ben dolgozó és Durkheim köré csoportosult írók munkáinak gyűjteményét, láthatjuk, hogy hozzájárultak a szociológia különböző ágainak felújításához, akár a jogszociológiáról (Fauconnet, Davy, Rey munkái), szociálpolitikáról (Bouglé, Maunier munkái), vallásos szociológiáról (Mauss, Hubert, Herz munkái), vagy akár a gazdaság-szociológiáról (Simiand, Halbwachs munkái) legyen szó.

Mindezen haladásról megpróbáltam számot adni, amikor felállítottam «*a mai francia szociológia mérlegét.*» Ez a haladás nemcsak abban áll, hogy bekerült mindegyik tudományszakba az a fogalom, hogy a tanulmányozott jelenségek törvényeknek vannak alávetve, melyeket összehasonlító megfigyelésekből ismerhetünk meg, hanem arra is figyelmeztetik a specialistákat, hogy az általuk tanulmányozott jelenségek egymással szoros kapcsolatban állanak és mindnyájan együtt járulnak hozzá a szociális egészek gazdasági életéhez, amelyek sajátos realitások. Hogy ez az egységre törekvés hogyan vezethet el a szociológia felosztásához és részei arányának megváltoztatásához, ezt Mauss megjelölte egyik cikkében, mely az «Année Sociologique» utolsó kötetében jelent meg.

A következő kötetben, mely az «*Annales Sociologique*» első kötete, ugyanez a szerző egy általános leíró szociológiáról mutat be töredékes tervezetet. Ez a cím jellemzi a francia szociológiának a háború óta uralkodni látszó egyik irányát. Szükségét érzik annak, hogy egyik leírást, szociológiai tanulmányt a másik után írják és hogy mindenféle ankétet rendezzenek. A «konkrétum felé» akarnak haladni, — hogy Wahl egyik kifejezésével éljünk. Már nem építenek nagy buzgalommal filozófiai és történelmi rendszereket, mint az előfutárok tették, hanem arra törekednek, hogy türelmesen és szerényen minél több jól megfigyelt szociális tényt jegyezzenek fel.

Ez az irányzat már a Francia Szociológiai Intézet munkálataiban is megnyilvánul, ahol jog- és közgazdaságtani tanárok egyre nagyobb számban vesznek részt és barátoknak össze a szociológusokkal. Hallhatunk ott pl. előadásokat az adósok jogairól Rómában, a nemzetközi szerződések formáiról, vagy a francia vallási szertartások fejlődéséről.

Ugyanezeket a törekvéseket találjuk meg az École Normale Supérieure által életrehívott Társadalmi Documentatio Köz-

ponti Intézeté-nek programjában is, mely néhány részletkérdésben ankétet tart, pl. a falusi szövetkezetek és az állam viszonyáról az egyes országokban, vagy bizonyos emigránsok berendezkedéséről Franciaországban, Az «Inventaire»-ek («leltárak»), amiket a központ ad ki, jellegzetes adatokat gyűjtenek pl. arról, hogy egyes országokban milyen formában jelenik meg a gazdaság és politika viszonyának kapcsolata, vagy a szociális krízisek és a nemzeti ideológia összefüggésének problémája.

Hozzá kell még tennünk, hogy ezekben a tanítóképzőkben, melyeknek oly gyakran vetik szemükre, hogy durkheimi eredetű absztrakciókhoz ragaszkodnak, melyek túl magasak a növendékek számára, már régen konstatálhatjuk azt a törekvést, hogy a növendékeket ösztönözzék arra, hogy nézzenek körül, gyűjtsenek jól megfigyelt szociális tényeket, mint ahogy azt a reform megindítója, Paul Lapie az első perctől kezdve kívánta. Fel kell hívnunk a jövő tanítóinak figyelmét — jelentette ki Camus, ki az auteuili tanítóképzőben a szociológiát tanítja —: 1. a népesedési tényekre (falu elnéptelenedése, városba özönlése, az ország egyes tájain élő idegenek; ipari központok), 2. a gazdasági tényekre (vásárok, búcsúk, a nagy áruházak fiókjai, szövetkezetek), 3. az erkölcsökre és az intellektuális életre (falusi népszokások, babonák, népköltészet, olvasmányok).

Ezt az egész mozgalmat azzal jellemezhetnők, hogy egyesíteni próbálja a Le Play- és Durkheim-féle tradíciókat. Persze arra kell törekednünk, hogy a monográfiákra törekvésünk közben a szintézist se hanyagoljuk el. Már többször megjegyeztük, hogy minden sikeres ankét előfeltétele egy előzetes kérdőív. Már pedig egy ilyen kérdőív összeállításához — legalábbis átmenetileg — szükségesek bizonyos ismeretek, melyek a szociális intézményekre, ezek egymáshoz való viszonyára és a bennük működő erőkre vonatkoznak.

Fontos tehát, hogy egybevevessük azoknak a tudományágaknak szempontjait, amelyek az emberi társas alakulatok más-más tekintetben való tanulmányozására alkalmazhatók. Az egyes tudományágak nagyon sokszor külön végeztek kutatásaikat anélkül, hogy eléggé figyelembevették volna a többiek eredményeit. Vagy azt hiszik, hogy abból, amit saját megfigyeléseik területén észrevettek, a társas valóságok egész körére

érvényes konklúziókat vonhatnak le. Az a helyzet, hogy a tudósok ingadoznak az elvont specializálás és egy túlzásba vitt általánosítás között: ezek a túlabmúzóusok, azok a túlszerények.

Ezek készítettek arra a múlt év júliusában, hogy Parisban egy nemzetközi társadalomtudományi oktatási és kutatási konferenciát tartsunk. Célunk nemcsak az volt, hogy lehetővé tegyünk az egyes országok specialistái számára, hogy egymással érintkezésbe lépjenek, megpróbálják összeegyeztetni kutatásaik eredményét és egységesíteni módszereiket, hanem az is, hogy szembesítsük a különböző disciplinákat, melyek mindegyike magának követeli a társadalomtudomány címet. A vita előkészítésére a «Külpolitikai Tanulmányi Bizottság» közreműködésével szerkesztettünk egy könyvet «A szociális tudományok Franciaországban, az oktatás kérdése s a kutatások eredményei» címmel. A bevezető cikkeken kívül, amely a mi francia szociológiánk jelen állásával foglalkozik, statisztikai, nyelvészeti, közgazdasági, politikai, jogi stb. cikkek vannak benne.¹ Kitűnik belőle, mily sok még a tennivaló, hogy a kereső szellemek az országhatárok felett rátalálhassanak egymásra és hogy a társadalomtudomány közös neve alatt csoportosult disciplinák tényleg összhangba jussanak. S kitűnt az is, hogy az a látvány, amelyet nyújtanak — Demangeon földrajztudós kifejezése szerint —, «a kissé anarchikus forrongás» benyomását kelti.

És mégis, ha egy kis távlatból nézzük a dolgokat, komoly haladást vehetünk észre ebben az irányban. Ha összehasonlítjuk pl. az 1937-i kiállítás alkalmával rendezett társadalomtudományi konferenciát az 1900. évbéli kiállításával, melyről Henry Hauser számolt be «A társadalomtudományok oktatása» címen, megállapíthatjuk, hogy a relativista szellem a gazdasági, jogi, politikai, sőt vallási tudománykörben is tért hódított. Azt is el kell ismernünk, hogy a szociológiának — amint az Franciaországban kifejlődött — követelményei- és tanításai szintén hozzájárultak ehhez az orientációhoz. A francia iskola még nagy szolgálatot tesz a társadalmi tudományoknak, ha ezután is folytatja a középút keresését a filozófiai spekuláció és a történeti mikrológia között.

C. Bouglé.

¹ Ismertetését lásd folyóiratunk e számában, a 79. oldalon.

ETIKA ÉS BÜNTETŐJOG.

Amikor etika és büntetőjog egymáshoz való viszonyának a kérdését vetjük fel, három kialakult problémakörrel kerülünk szembe.

Az első hagyományosan kialakult vitakérdés: miben *különbözik* egymástól az erkölcsi és a büntetőjogi szabály; milyen megkülönböztető jegyek választják el őket egymástól.

A második vitakérdés: milyen viszonyban áll egymással az erkölcsi szabály és a büntetőjog *érvényessége*, milyen formában érintik egymás érvényességét, közelebbről: mi a megoldása erkölcs és büntetőjog esetleges összeütközésének.

A harmadik hagyományos vitakérdés a jogtudomány kerekein belül alakult ki és így fogalmazható meg: miben áll az a sajátos és letagadhatatlanul *fokozottabb erkölcsi színezet*, ami a büntetőjogot a jogrendszer egyéb ágaitól elválasztja.

Az erkölcsi és büntetőjogi szabályok különbsége, (iá) Ha felvetjük azt a kérdést, milyen megkülönböztető jegyek választják el egymástól az erkölcs és a büntetőjog szabályait, egy alapvető kétség merül fel az első lépésnél. Vájjon az erkölcsi és a büntetőjogi szabályok hasonlítanak-e egyáltalán annyira egymáshoz, hogy érdemes megkülönböztető jegyeikről beszélni? Valóban megállapíthatjuk, hogy minden olyan gondolatmenet mögött, mely erkölcs és büntetőjog *különbségeit* vizsgálja, ott rejtőzik az a feltevés, hogy a kettő között bizonyos alapvető dolgokban nagyfokú *hasonlóság* áll fenn: mind a kettő parancsoló és tilalmazó normák összessége s különbség talán csak a rendelkezésükre álló szervezetben van.

Az ilyen kiindulású összehasonlítás pedig gyakran azt eredményezi, hogy végül alig lehet megvonni a határt büntetőjog és etika között. Erkölcs és büntetőjog ilyen összehasonlításánál feltűnő súlyponteltolódást vehetünk észre a büntetőjog javára, mert az összehasonlítás leglényegesebb formai kategóriáit a büntetőjog szolgáltatja, mely — mint a jog egyáltalán — intéz-

menyekben kifejeződött, logikai meghatározásokkal körül-
bástyázott szabály- és magatartásrendszer, míg az erkölcs hatá-
rait és kereteit egyszerűségükben nem ismétlődő érték- és köte-
lességélmények teszik folyékonyá.

A büntetőjoggá hasonulás útját és kereteit az az ősi meg-
különböztetés adja, mely szerint az erkölcs *belső* érzelmre, a jog
külső cselekedetre vonatkozik. Sokan és régtől fogva bebizonyí-
tották ennek a megkülönböztetésnek a használhatatlanságát,
utalva azokra a maguktól értetődő esetekre, amikor az erkölcs
külső cselekedeteket mérlegel, a jog viszont belső érzelmeket
kutat. Mindezek ellenére ma is ez a régi és túlhaladott megkülön-
böztetés szabja meg a jog és erkölcs összehasonlításának vízióját,
mely szerint: ami a büntetőjog a tapasztalat világában, ugyanaz
az erkölcs valamilyen nemtapasztalati világban, az ideák birod-
almában, vagy a túlvilágon.

Kant mélyebben járó megkülönböztetése szerint a jog a
heteronómia birodalma, az erkölcs pedig az *autonómiáé*. Elte-
kintve attól a tovább most nem vizsgálendő kétségtől, hogy az
autonómia eszméje vajjon nem a személyiség heteronóm min-
tára való megkettőzéséből származik-e, az erkölcs autonóm
voltának a hangsúlyozásában az a jogi jellegű gondolat rejlik,
hogy a norma *kibocsátója* szabja meg egy norma helyét az érvé-
nyes normák hierarchiájában.

Büntetőjogi szemléletet vetít bele az erkölcsbe az a meg-
különböztetés is, mely az erkölcsöt a belső kényszer, a belső
szankció, a jogot a külső kényszer, a külső szankció birodalmának
tekinti. A kényszerítettség élménye ugyan felléphet mind az
erkölcs, mind a jog világában, de az előre meghatározott szankció
képében jelentkező kényszer tipikusan jogi jelenség. Mikor azt
mondjuk: a jog szankciója a fegyház, az erkölcsé pedig a lelki-
furdalás, akkor a helyes cselekvés irányában *ható* kényszernek
és a rossz cselekedetet *követő* rossznak olyan *megkettőzését* visszük
bele az erkölcs világába, amelynek értelme csakis az emberi maga-
tartásokat rendező *társadalmi* szabályrendszerek világában van.
A társadalmi szabályra, főleg a jogra jellemző az ítélet és követ-
kezmény kettőssége, míg az ideális értékmegállapító ítéletben,
legyen az logikai, etikai vagy esztétikai jellegű, maga az ítélet
egyben a következmény is.

Erkölc és jog megkülönböztetése azon az alapon is szokás, hogy az erkölcs *csak* kötelességeket, a jog viszont kötelességeket és jogosultságokat is tartalmaz. Ugyanennek a szempontnak egy másik megformulázása szerint az erkölcs *imperatív*, parancsoló jellegű, a jog viszont *imperatív-attributív*, tehát parancsoló és jogosító jellegű.¹

Könnyen kimutatható, hogy ez a megkülönböztetés is a jog oldaláról indul el. Első látásra megállapíthatjuk, hogy az a gyakorlati apparátus, mely a jogi igények és jogosultságok érvényesítését biztosítja, az erkölcsnek nem áll rendelkezésére. Az eltérés kétségtelen. De közben fel sem vetődik az az elsődleges kérdés, mely mindenek előtt tisztázandó, s nem ok nélkül foglalkoztatja a gondolkodókat: vájjon az *egyezés* fennáll-e, vájjon egyáltalán imperatív jellegű-e az erkölcs?² Mikor az erkölcsöt és a jogot mint kibocsátott parancsok rendszereit vetjük egybe, ezzel előre a büntetőjoghhoz közelítjük az erkölcsi szabályokat.

Az a tendencia, mely az erkölcsöt egy tapasztalatontúli büntetőjog képére akarja alakítani, nem csupán a tudomány megkülönböztetésein jelentkezik, hanem egész etikai világképünkben is fellelhető. Büntetőjogi ízű követelmény az erkölcsi törvény *általánosságának* követelménye, mely Kant klasszikus definíciójában jut kifejezésre: cselekedj úgy, hogy akaratod maximája a legáltalánosabb törvényhozás elve lehessen.³ Az, hogy a törvény az individualizálás bizonyos fokán túl ne haladjon, sokkal inkább a racionalizálhatóság határait kutató jogbiztonság követelménye, mintsem az erkölcsé. Büntetőjogi szemlélet az is, mely az erkölcsi kötelességgel szemben állandóan felteszi az ösztönök és hajlamok ellenkezését. Semmivel sem indokoltabb feltételezni erkölcsi törvény és hajlamok ellenkezését, mint erkölcsi törvény és hajlamok egyezését. Csupán a büntetőjogra jellegzetes, hogy egész létezése, láthatóvá válása és funkciója a törvény és emberi akarat *összeütközéséhez* kapcsolódik. Végül büntetőjogi bele vetítés az az eljárás is, amely egy-egy szillogizmus során vezeti le az erkölcsi normából az erkölcsi íté-

¹ *Gurvitch, G.*: L'expérience juridique. 1934.

² V. ö.: *M. Schelev*: Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik.

³ *Kant*: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. 1786.

letet s az erkölcsi ítéletből az erkölcsi szankciót. Ezekkel a fogalmakkal a jog jellegzetes logikai feszültsége vetődik bele az erkölcs világába és logikailag igyekszik tagolni az erkölcsi jelenségek és élmények osztatlan egységét.

A krisztusi etika volt az, mely az erkölcs büntetőjogias szemléletével szemben először foglalt élesen és tudatosan állást. Az evangélium állásfoglalásában pontonként ki lehet mutatni, hogy mennyire az erkölcsnek a farizeizmus által képviselt büntetőjogias szemlélete ellen irányul. Ezt a gondolatot a legösszefogottabban képviseli a «ne ítéljetek» tanítása, melynek a büntetőjog és etika közötti különbségtétel számára szóló tanulságára még vissza fogunk térni.

Etika és büntetőjog érvényességi viszonya. (2a) Az etika és büntetőjog összefüggésének másik központi kérdése: hogyan érinti a két szabályrendszer egymás érvényességét. Az erkölcsön alapul-e a jog érvényessége, avagy két független szabályrendszer áll egymással szemben? Az első felfogás legradikálisabb fogalmazása szerint minden jogszabály virtualiter benne foglaltatik az erkölcs szabályaiban s a jog az erkölcs általános érvényének világából a valóságos emberi magatartások világába való leszállás során az erkölcs konkretizálását valósítja meg. Ebben a beállításban az erkölcsi jó eszméje és a tételes jog közé szükségképpen beékelődik a természetjog rendszere és ez írja elő a jog számára azokat az általános elveket, amelyekhez az erkölcsileg helyes, kívánatos és érvényes jogrendszernek alkalmazkodnia kell.

A másik, a pozitivista felfogás szélsőséges fogalmazása szerint egy jogszabály erkölcstelensége nemcsak hogy nem érinti a jogszabály érvényes és kötelező voltát, de jog és erkölcs egyáltalában teljesen függetlenek egymástól. Eszerint a két norma-rendszerben nemcsak az érvényesség nem azonos jelentésű, de az erkölcsi Rossz és a büntett között is hiányzik minden közösség.

A két szélső álláspont kétségtelen tarthatatlansága következtében mind általánosabb elismerésre talált, hogy egyrészt a jog éppen társadalmi funkciójának más volta miatt nem lehet teljes egészében az erkölcsi normák rendjének a része, másrészt a jog minden különbözősége mellett is a társadalmi szabályoknak oly területét jelenti, mely különösképpen az erkölcs megítélése alá

esik. Ha tehát egy jogi jelenség, mely a jog sajátos érvényességi kategóriái alá tartozik, erkölcsi ítélet folyamán nem is veszíti el érvényességét, maguk a jogi jelenségek jogi érvényességük érintetlenül maradása mellett is szükségképen erkölcsi megítélés tárgyai, akár pozitív, akár negatív lesz is ennek a megítélésnek az eredménye.

A jog és erkölcs kölcsönös érvényességének mikéntje első-sorban a természetjog elméleteihez való állásfoglalások során alakul ki. A természetjog lehetőségeit és határait ma a kriticismus legfinomabb eszközeivel kicsiszolt gondolatmenetek világítják meg. Ebben a vonatkozásban azt a klasszikus természetjogi álláspontot, mely a jogszabályt az erkölcsi szabály puszta konkretizálásának tekinti, fölváltja annak kritიცista formája, a relatív természetjog elmélete, mely szerint nincs ugyan olyan örök-érvényű természetjogi kódex, amelytől a jogszabályok érvényessége függ, de adva van a jog értékes fejlődésének hely, idő és kultúrkörök szerint változó, de nem kevésbé objektív érvényű értékmérője. Ez a relatív természetjog, ha egy statikus pillanatban nem is képes valamely jogszabály jogi érvényét érinteni, dinamikus szemléletben «mint az erkölcsi közvéleménynek a jogra vonatkozó része» állandóan szelektáló hatást gyakorol a vele ellentétes jogszabályokra.¹

A másik állásfoglalást, mely a jogot és erkölcsöt egymástól teljesen különböző és független normarendszereknek tekinti, kritიცista megfogalmazásban a negatív természetjog elmélete tartalmazza.² Eszerint a jognak megvan a maga sajátos érvényességi területe, amelyen belül sajátos értékmérők állapítják meg a jogi normák és jogi aktusok érvényességét, ámde ez a terület nem határolatlan, hanem az erkölcsi értékmérők számára fenntartott terület által határolt. Éppen ezeket a határokat szabja meg a negatív természetjog, amikor rámutat arra a pontra, amelyen túl egy jogszabály igényével fellépő szabály az erkölcs értékmérője előtt nemcsak erkölcstelennek minősül, hanem jogi érvényességében is megsemmisül.

Ezek az elméletek, melyek szélső ellentéteket leszűrt formá-

¹ Horváth Barna: A jogelmélet vázolata. 1937.

² Moór, Július: Das Problem des Naturrechts. Archiv f. Rechts u. Soc. phil. 28 (1934—35).

ban állítanak egymással szembe, *eléggé* megszabják az etikát és jogot összekötő normarendszer, a természetjog helyét és határait. Ez az eredmény azonban minden valóságvonatkozása mellett is egy *normatív* viszonyt állapít meg s kérdés, hogy az erkölcsnek a jogra gyakorolt hatása ezzel ki van-e merítve. Vájjon, amikor jog és erkölcs normatív érvényességi viszonyát vizsgáljuk, valójában nem a két jelenségcsoport értéktani *erőviszonya-e az*, ami érdekel? A kérdés ilyen feltevése ki nem kerülhető, mert azt látjuk, hogy az etikának elvi elsősége, magasabbrendűsége gyakorlatilag teljességgel a jog elsőségévé válik, mielőtt a *jog* és erkölcs viszonyának e normatív, és hozzá tehetjük, *jogászi* koncepcióit alkalmazni próbáljuk. Egy felháborító jogi aktus vagy egy reparálhatatlan jogi tévedés esetében semmiképp sem kielégítő az a megállapítás, hogy az ilyen kisiklások lehetősége a jog dinamikus fejlődése során a történelem távlatában fokozatosan csökkenni fog és nem nyugtathat meg bennünket az sem, ha megállapítjuk, hogy az erkölcstelen jogi aktusoknak is van bizonyos határa, melyet túllépve a teljes erkölcsi abszurditás világába kerülnek és érvényük mint jogi érvény is megszűnik. Akár fölülről szolgáltat az erkölcs állandóbb értékmérőket a jog számára, akár oldalról szabja meg azt a határt, ameddig a jog elmehet, az elgondolás mögött mindig egy jogászi jellegű kép rejtőzik: vagy úgy szerepel benne az erkölcs, mint a legfelsőbb fórumokon is fölüllévő fellebbezési fórum, vagy úgy, mint a szomszéd ország jogi szférájának a mintájára elképzelt határos érvényességi terület. Akármelyik elgondolást fogadjuk el, az egész konstrukció jogászi jellege mindig annyira dominálni fog, hogy az erkölcs elvben elismert elsőségét a valóságos konfliktusok világában a jog javára fordíthatja. Hiába mondjuk, hogy az erkölcs magasabb fórum, mint a legmagasabb bíróság, hiába mondjuk, hogy a jog megsértette az erkölcs hatáskörét, abban a percben, amikor azt mondjuk, hogy az erkölcs *fórum*, az erkölcs *hatáskör*; *ezzel* megfosztottuk attól a közvetlenségtől és emocionális jellegtől, ami a joggal szemben az erkölcs legnagyobb erejét jelenti s ugyanakkor megterheltük a jogi értékképletek jellegzetes vonásával, azzal t. i. hogy bennük erkölcsi és társadalmi tények logikai állítás és tagadás ellentétévé redukálódnak. Ha az erkölcs nem indulat és megbánás, nem érték és kötelesség élménye, hanem

fórum és hatáskör, akkor kikerülhetetlenül megjelennek színe előtt az ügyvédek, még ha kettőjük közül az egyik az «advocatus diaboli» is. És az erkölcs színe előtt folytatódik az egész *jogvita*. anélkül, hogy az erkölcs birtokában lenne annak a technikai eszköznek, amellyel a jog rendszere a jogvitát megnyugtatóan lezárni képes: t. i. a formális jogerős ítéletnek. Az erkölcshez való fellebbezés sikere így csak a történelem, vagy az eszmék távlatában dől el, a most adott valóság világában azonban az erkölcs elsőbbségének a jog felett semmiféle gyakorlatilag megállapítható következménye nem lesz.

Eljutottunk tehát oda, hogy akár a jog és erkölcs megkülönböztető jegyeit vizsgáljuk, akár az etika és a jogrendszer érvényességi viszonyát, az erkölcsnek mindig oly felfogásával találjuk szembe magunkat, amely a jogból, közelebbről a büntetőjogból indul ki s az erkölcs világát a maga képeire formálja, az érvényességi viszony kérdését pedig teljesen egy jogonbelüli érvényességi viszony képeire alakítja át.

Ennél a megállapításnál egyelőre megállunk és a kérdést nyitva hagyva, áttérünk a kitűzött probléma harmadik és speciális vonatkozású megjelenési formájára: arra a kérdésre, hogy mi az a sajátos és fokozott erkölcsi színezet, amely a büntetőjogot a jog különböző területei közül kiemeli? Azt reméljük, hogy e kérdés vizsgálatával oly tanulságokhoz jutunk, melyeknek során közvetlenebbül vehetjük szemügyre etika és büntetőjog felvetett viszonykérdéseit.

A büntetés funkciója. (3) A büntetőjog sajátos erkölcsi jelentőségét egyetlen központi fontosságú kérdés adja meg, mely az összes többi etikai vonatkozásokat magában foglalja. Ez a kérdés a büntetés értelmének és mibenlétének a kérdése.

A büntetés értelmét fel lehet fogni *apriorisztikusan*, mint a jogi megismerés számára közvetlenül adott kategóriát, melyet a büntetőjog készen vesz át az etikából, s mint ilyen közelebbről meg nem magyarázható és nem igazolható, illetve nem szorul igazolásra. Ezzel szemben áll a büntetés *a posteriori* felfogása, e szerint a büntetés olyan jogintézmény, amelynek értelmét társadalmi funkciója és célja adja meg.

A büntetés apriori elmélete általánosan elfogadott nézet szerint azonos a büntetésnek *megtorlásként* való felfogásával.

A megtorlás, vagyis az elkövetett rossznak rosszal való viszonzása az apriori szemlélet szerint nem szorul igazolásra, vagy legalább is jogon kívüli értékalapja van: a világharmónia helyreállítása, a bűnös vezeklése, az emberiség erkölcsi közmeggyőződésének érvényesülése, stb. Legegyszerűbben Grotius fejezi ki a büntetés apriori felfogását: *Crimen grave non potest non esse punibile*: nem lehet, hogy súlyos bűntett ne legyen büntethető.

A büntetés a posteriori elméletei a büntetés értelmét abban a célban látják, amelynek szolgálatában áll s ez a cél az ú. n. célelméletek szerint, de általánosan elfogadott nézet szerint is, nem lehet más, mint *a társadalom védelme* a büntettel szemben, vagyis további bűncselekmények megakadályozása annak a hatásnak a segítségével, amelyet a büntetés akár a büntettesre (speciálprevenció), akár a társadalom többi tagjaira gyakorol (generálprevenció). E beállításban a büntetés nem megtorlás a büntettel szemben, hanem a társadalom védekezése. Ennek az álláspontnak empirista-evolucionista változata azt mondja, hogy a büntetés lényeges intézménye a társadalomnak, mely a primitív korszakok megtorló jellegéből kiemelkedve, fokozatosan magasabbrendű védekező büntetéssé alakul (kriminálpolitikai iskola). Ezen túlmegegy a pozitivisták büntetőjogi iskola erősen materialisztikus felfogása: a büntetéshez, melyet megtorló jellegétől tökéletesen megtisztítani nem lehet, nincsen joga a társadalomnak, mert minden büntettes beteg és mert minden bűncselekmény társadalmi produktum. A büntetőjogot eszerint a minden megtorló, büntető és értékelő elemtől megtisztított társadalmi védekezésnek kell felváltania. E felfogás materialista végkövetkezménye magyarázza azt az első tekintetre paradoxnak látszó helyzetet, hogy a megtorlásos büntetés hívei inkább hivatkoznak a büntetés erkölcsi alapjaira, mint a nevelő, csak a szükséghez képest védekező büntetés hívei. De az egykor éles és késhegyre menő elméleti vita ezen a ponton is rég elcsendesedett már. Áthidaló álláspontok sokasága alakult ki, amelyek egyik oldalról meggyőzően mutattak rá arra, hogy csakis a megtorlásos büntetés képes azt az elrettentő hatást gyakorolni, amely éppen a megelőzésre szükséges, vagy amint azt Heller Erik összefogott formulája kifejezi: a megtorlási büntetés a legjobb védelmi bün-

tetés¹. A másik oldalon hangsúlyozzák, hogy a preventív szándékú büntetés nem materialista és amorális, sőt ellenkezőleg, éppen ez nevezhető par excellence erkölcsi büntetésnek. Ezek a mérsékelt, kiegyenlítő álláspontok a büntetőrendszer gyakorlati reformjai ténén könnyen megegyeznek egymással s a büntetés mellett elősegítik a biztonsági intézkedések: javító nevelés, dolgházi őrizet stb. térfoglalását is. De bármennyire is méregfogát vesztette ez a vitakérdés és megritkultak a szélső állásfoglalások, a büntetőjogi elméletek központi alternatívája ma is ez, és ma is szinte kötelező e klasszikus szélső pólusok között először elhelyezkedni s csak ezután térni rá a büntető jogelmélet részletkérdéseire.

A következőkben azt az utat fogjuk keresni, mely a büntetés értelméről szóló klasszikus vitakérdés teljes felszámolása felé vezet. A két szembeállított tétel mindegyikéből ki kell emelnünk azt a lényeges momentumot, mely rávilágít a büntetés funkciójára s rá fogunk jönni, hogy e momentumok nem ellentétesek egymással.

Fenntartás nélkül elfogadandónak ítéljük a büntetés a posteriori felfogását, vagyis azt, hogy a büntetőjogi büntetés értelme nem tapasztalaton és jogon kívüli értékekből származik, hanem, mint minden jogintézmény, meghatározott funkcióval bíró társadalmi eszköz egy társadalmi cél szolgálatában. A kezdeti és platói görög filozófiának az a kozmikus felfogása, mely szerint a büntetés a világharmóniát állítja helyre, mély gondolat és szép hasonlat, de semmit sem mond arról, hogy a büntetés mint jogintézmény, hogyan hivatott a világharmónia helyreállítására. Más helyen viszont maga Plató is olyan nevelő és javító értelmezést ad a büntetésnek, amelyre a legszélsőbb pozitivisták is ugyanannyi joggal hivatkozhatnának. Minden kísérlet, mely a priori akarja igazolni a büntetést mint jogintézményt, jellegzetes esete a rosszul alkalmazott metafizikai igazolásnak és ezzel együtt a metafizika diszkreditálásának. A jog és minden intézménye empirikus, erkölcsi és társadalmi célok szolgálatában álló apparátus, értelmét csakis az a funkció adhatja meg, amit a társadalomban kifejt.

¹ *Heller Erik: A büntetőjogi elméletek bírálata. 1924.*

Ha tehát feladjuk a büntetés a priori felfogását, mi lesz az értelme a megtorlásnak? Mi az oka annak, hogy amikor végső konzekvenciáig keresztülvisszük egy pusztá védekezésre beállított büntetőjog gondolatát, mindig marad valami hiányérzet s az ilyen jogterületet nem tudjuk többé büntetőjognak érezni, hanem pusztá közigazgatási adminisztrációnak, mely a büntetőjogot nem pótolhatja. A tiszta védekező büntetéssel szemben az emberek elsődleges reakciója mindig a Grotiusé: nem lehet, hogy súlyos bűntettek ne legyenek büntethetők. Ha feltesszük is, hogy minden gonosztevő beteg és minden bűncselekmény társadalmi tényezők eredménye, mégis lehetetlen, hogy az egyik ember, aki ilyen és ilyen gonosztetteket követett el, ugyanolyan elbánásban részesüljön, mint a másik, aki önhibáján kívül leprába vagy elmebajba esett s ezzel vált veszélyessé a társadalomra. Fennmarad tehát a megtorlásnak valamilyen kiirthatatlan szükségessége, s éppen ez az, amit vizsgálni kell.

A megtorlás, ha leteszünk arról, hogy a világharmóniából vezessük le, távolról sem tisztázott fogalom, melyet a büntetőjog készen vesz át az etikától, hanem ellenkezőleg, nagymértékben tapasztalati és társadalmi vonatkozású jelenség. Megtorlás alatt oly hátrányos következményt, szankciót értünk, melyet valamilyen érvényes társadalmi szabályrendszer igazol és előír. Ezzel azonban nem ragadtuk meg teljes egészében a megtorlás jellegzetes vonásait, mert hiszen a társadalmi szabályrendszerek, így a különböző nem büntető jellegű jogterületek is számtalan hátrányos jogkövetkezményt: kártérítést, bírságot, végrehajtást írnak elő, amelyek egyike sem megtorlás és nem is büntetés. A megtorlást mindezekről határozott és félreismerhetetlen emocionális jellege különbözteti meg: a megtorlás a jogi eljárások racionalizált és intézményekbe merevített formájában is felháborodásból fakadó és felháborodástól izzó jogkövetkezmény. Ezért nem vagyunk képesek elfogadni olyan büntetési rendszert, amely pusztán célszerű védekezésre van beállítva: közönyösnek, túlságosan megértőnek érezzük a bűncselekménnyel szemben; hiányzik belőle a sértett ember, a sértett közösség felháborodásával való szolidaritás, ami minden intézményes megtorlás jellegzetes vonása.

Ha a megtorlásnak ezt a jellegzetes emocionális voltát össz-

hangzásba akarjuk hozni azzal a megállapítással, hogy a büntetőjog és a büntetés társadalmi eszköz egy társadalmi cél szolgálatában, akkor azt kell kérdeznünk: milyen társadalmi cél kívánja, hogy a büntetőjog a megtorlásos büntetés formájában szolidaritást vállaljon a társadalmi közösség felháborodott tagjaival? Ez a cél nem lehet más, mint éppen ennek a felháborodásnak a szublimálása és levezetése, intézményessé, absztrakttá, objektívvé, igazságossá tétele mindama technikai eszközök: — a pártatlan bíró, a tagolt és kontradiktatórikus eljárás, a fellebbezés lehetősége és a közösség hatalmával biztosított végrehajtás — segítségével, amelyek ennek a célnak a szolgálatában a jog számára ősidők óta rendelkezésre állottak. Az önbíráskodás, a magánbosszú, a lincselés jelenségeit akarja elkerülni a jog akkor, amikor a bűncselekményt a sértett helyett maga torolja meg s ezzel a közösség tagjainak a büntetés elleni felháborodását a büntetés intézményével levezeti.

A büntetőjog történeti kialakulása a legmesszebbmenően alátámasztja a büntetés funkciójának ilyen értelmezését. A magánbosszúnak a közösség számára való kisajátítása volt az az út, amelyen keresztül a büntetőjog kialakult. Nem a sértettek keresték először a köz védelmét a büntettekkel szemben, hanem a vádlottak a bosszuló rokonnal, a lincselő tömeggel szemben. Minden büntetőjogi dogmatika élén ott áll az a jogtörténeti megállapítás, amely szerint a büntetőjog oly módon jött létre, hogy a megtorlás jogát a köz fokozatosan kivette az egyes ember kezéből. De csodálatosképpen még azok is, akik tagadják, hogy a büntetés értelmét célja határozza meg, alig vonják kétségbe, hogy a büntetés célja nem más, mint a társadalom védelme a büntettel szemben, a bűncselekmények lehető csökkentése. Ma már kétségtelen célja ez is, de nem ez a büntetőjog eredeti funkciója. Kétségtelen, hogy oly helyzetben, amikor a civilizált emberiség tekintélyes része az életviszonyok tekintélyes területén elszokott az önbíráskodástól, a büntetőjog legalább annyira védi a társadalmat a büntettek ellen, mint a bűncselekménnyel megvádoltakat a társadalom közvetlen felháborodása ellen. Semmi szokatlan nincs azon, hogy valamely társadalmi intézmény, amilyen a büntetőjog is, egy bizonyos társadalmi funkció betöltésére, végzésére alakul ki és amikor kialakult intézmény-

rendszerre nőtt, akkor egy más társadalmi feladat szolgálatába állítódik. Hogy a büntetőjognak vannak oly területei, melyek ma már pusztán a társadalom védelmét szolgálják, azt világosan mutatja a kihágási bűncselekmények kialakulása. A társadalom itt a legkülönbözőbb gyakorlati célok érdekében használja fel azt a szabályozó és elrettentő apparátust, amelyet a büntetőjog jelent. Semmi kétség, hogy a szabálytalanul közlekedő gyalogost sújtó pénzbírság nem a meglincselés veszedelmét hárítja el a megbüntetett felől. De a büntetőjog nagyobb és jellegzetesebb részét ma is az a funkció tölti ki, amely a társadalomnak megtorlást követelő felháborodását szublimálja s ez a terület világosan elválik a pusztán védekező jellegű büntetőjogtól. Hogy tehát a megtorló büntetést lehet-e védekező büntetéssel helyettesíteni, ez a kérdés nem azon dől el, vajjon helyes-e vagy nem helyes a fegyházakat kórházakká átalakítani, hanem azon, hogy a társadalomnak felháborodásra, haragra és önbíráskodásra való készsége megszűnt-e oly mértékben, hogy a megtorló büntetést mint levezetést nélkülözheti. Ahogyan az alkoholtilalom megvalósíthatóságát sem az szabja meg, hogy a szeszesitalok károsak-e az emberre vagy hasznosak, hanem az, hogy megfelelően lecsökkenthető-e valamely adott társadalom narkotikumszükséglete. A büntetésrendszer megtorló jellegét csak ott és annyira lehet csökkenteni, ahol és amennyire a társadalomnak fölháborodásra és megtorlásra való készsége csökkent. Kétségtelen, hogy amint a történelem folyamán a társadalom fölháborodási készsége elmebetegekkel és varázslattal gyanúsítottakkal szemben a minimumra tudott csökkenni, a társadalom megértési készsége a mai bűncselekmények óriási területén is nagyfokú növekedésre képes. Teljesen azonban csak oly társadalom nélkülözhetné a büntetőjogot, amelyből a mások cselekedeteivel szemben való felháborodás indulata mindenestől hiányoznék.

Ebben a megvilágításban mélyebb és az emberi jogok ideológiáján túlmenő értelmet nyer a felvilágosodás büntetőjogelméletének az a tétele, hogy a büntetőjog lényeges funkciója a büntettes, illetve a vádlott védelme. Miután fölismertük, hogy a büntetőjogban szükségszerű a megtorlásnak bizonyos mennyisége, érvényesnek kell elismernünk azt a követelményt is, hogy ez a megtorlás szublimált, levezetett, racionalizált

fölháborodás legyen, ne pedig teljes és nyers fölháborodás. Jogosult tehát a bizalmatlanság a jogrendszer olyan alakulásával szemben, melynél az államhatalom — esetleg nagyerejű tömegmozgalmakra támaszkodva — a büntetőjog megtorlásos jellegével kapcsolatos érzelmeket maga igyekszik felkelteni és a közösség felháborodásra való készségét a kezében levő eszközökkel növelni. A felháborodásra való nevelés lényeges része az erkölcsi nevelésnek és a nemzetnevelésnek, de erre nem alkalmas eszköz a büntetőjog. A megtorlásra vezető indulatnak az államhatalom részéről történő erősítése nem a büntetőjog sajátos funkcióját emeli ki, és jogos a gyanú, hogy időleges államcélok kiméretlen keresztülvitelére szolgál. A túlhangsúlyozott megtorlási büntetés mögött rendszerint nagymértékben pozitivisták és materialisták célbüntetés rejtezik.

Ezekután megállapíthatjuk, hogy miben áll az a különleges erkölcsi színezet, mely a büntetőjogot a többi jogterülettől elválasztja. Az a felháborodás, melyet a büntetőjog intézményessé tesz és levezet, mindig egy valóságos vagy vélt erkölcsi Rosszal, büntetettel szemben való felháborodás. Ahol az erkölcsi felháborodás a büntetőjog híján önhatalmú megtorlást és bosszút váltana ki, ott lép fel a büntetőjog, hogy az erkölcsi Rossznak e nem kevésbé rossz következményeit csökkentse. Ebben különbözik más olyan jogterületektől, melyek szintén az önbíráskodás veszedelmének a csökkentésére szolgálnak, de kevésbé emocionális jellegű és a közösség erkölcsi érzületét kevésbé érintő helyzetekben.

Erkölc és büntetőjog különbsége (1b). Ezután visszatérhetünk elsőnek felvetett kérdésünkhöz, az erkölcs és büntetőjog megkülönböztető jegyeinek a kérdéséhez s ennek során kíséreljük meg a büntetés és a büntetőjog funkciójára vonatkozó megállapításainkat értékesíteni.

Erkölc és büntetőjog megegyeznek abban, hogy mindkettő állást foglal az erkölcsi Rosszal szemben, s hogy mindkettőnek funkciója az erkölcsi feszültségek feloldása. Ettől eltekintve radikálisan különböznek. Elsősorban abban, hogy a büntetőjog — mint minden jog — az általános szabály és értelmezés, a jogvita és ítélet, a jogerős döntés és végrehajtás világa, azaz társadalmi erők birtokában lévő racionalizált

társadalmi eszköz, az erkölcs pedig abszolút, etikai értékek felismerésében áll és legfőbb megjelenése formája az erkölcsi élmény.

De döntő különbség van abban is, ahogyan erkölcs és büntetőjog az erkölcsi Rosszal szemben állanak és ahogyan az erkölcsi felháborodás feszültségét feloldják. Az etika az erkölcsi Rosszal értékítélet formájában áll szemben s ezt a szembenállást az erkölcsi Rossz lehető megsemmisítésének az eszméje mozgatja. A büntetőjog is az erkölcsi Rosszal áll szemben — nem pedig valami külön büntetőjogi Rosszal! — de szembenállásában ezt az erkölcsi Rosszat megadott nagyságnak tekinti, melynek megsemmisítésére nem vállalkozik és nem is vállalkozhatik. Tekintetét elsősorban a társadalmi egyensúlynak arra a meg bomlására irányítja, amelyet az erkölcsi Rossz előidézhet és ezt igyekszik keretek közé szorítani, racionalizálni, értékszempontokkal telíteni. Ennek a célnak konkrét megvalósítása a büntetőjogi ítélet.

Ez az a pont, ahol a «ne ítéltetek» tanítása különös értelmet nyer. A tanítás folytatása: «ne ítéltetek, hogy ne ítéltessetek» világosan utal arra, hogy itt az emberek közötti, kölcsönös következményekre irányított erkölcsi ítélezés tilalma a lényeges. A tanulság tehát két irányban is határozott és világos: méltatlan az erkölcsi ítéletekhez, hogy szankciókat igazoljunk velük, a büntető ítélezést pedig nem illeti meg az erkölcsi értékítélet igénye.

Mikor egy büntető ítélet «bűnösséget» állapít meg, annyit mond vele, hogy az erkölcsi felháborodás megokolt. Az, hogy ennek büntetés a következménye, nem az erkölcsi ítéletből, hanem a felháborodásban adott és levezetést kívánó emberi indulatból folyik. Távolról sem azt jelenti ez, hogy a büntetőjognak nincs erkölcsi funkciója, de ez a funkció nem erkölcsi ítélezésben áll, még töredékes és gyarló formában sem, hanem az erkölcsi Rossz következményeinek a csökkentésében.

Ez a felfogás a büntetőbíró erkölcsi felelősségét elviselhetőbbé, de ugyanakkor hatékonyabbá és számonkérhetőbbé teszi. Nem egy mindenképp megvalósíthatatlan feladat (az erkölcsi ítélezés) előtt áll, hanem egy betölthető társadalmi funkció előtt, melynek miként való teljesítése az erkölcs hatékony és közvetlen

megítélése alá esik. Ez azonban már olyan kérdés, mely nem az erkölcs és jog fogalmi különbségére vonatkozik, hanem visszavezet bennünket az erkölcs és jog érvényességi viszonyának problémájához.

Etika és büntetőjog érvényességi viszonya (2b). A büntetés mibenlétére vonatkozó állásfoglalás alapján új szemponttal gazdagodik az etika és büntetőjog viszonyának második kérdése: milyen módon érintik egymás érvényességét etika és jog, közelebről etika és büntetőjog. Az előbb mondottakból kétségtelennek látszik, hogy etika és büntetőjog egymásra hatása azokban az elemi tényekben válik elevevé és aktuálissá, amelyekre az etika és a jog rendszere egyaránt vonatkozik, nem pedig szétágazó fejlődésű, kiteljesedett normarendszerek végső csúcspontjainak egymásra hatásában. A jogi apparátus kifejlődésének magasrendű formáiban annyira szétágazó, egymást kiegészítő szabályrendszer határozza meg valamely jogi aktus érvényességének kritériumait, hogy ezt az öntörvényű érvényességet hatékonyan semmiféle jogonkívüli, erkölcsi megítélés — sem mint jogfeletti fórum, sem mint versenyző hatáskör — meg nem támadhatja. És ha ez a jogonkívüli megítélés jogi értéktételek köntösét ölti magára, akkor az egyenlőtlen versenyben eleve háttérbe szorul. Egy jogerős bírói ítéletről mindig nehéz lesz etikai alapon kimutatni, hogy az nem jogerős bírói ítélet.

Mindeddig azonban, valahányszor jogszabályok érvényességéről beszéltünk, azt a logikai állításra és tagadásra redukálható érvényességet tartottuk szem előtt, amely felé minden jogszabály és minden jogi aktus törekszik. Erről a logikai mintára alkotott érvényességről állapítottuk meg, hogy azt az erkölcsi szabályok érvényessége nemcsak, hogy nem tudja megtörni, hanem ellenkezőleg az érvényességnek ez a logikai keretű formája vetítődik vele az erkölcsi jelenségek világába is. Csakhogy ennél a megállapításnál nem szabad megállnunk, mert ezzel a legsúlyosabb veszélybe hozzuk az erkölcs értéktani elsőbbségét a jog felett. A jog érvényességéről lehetséges ítéletek között a joglogikai érvényességi ítélet csupán mélyebb rétegek szillogizmusokká és logikai értelmezéssé merevedett formája. Ezek a rétegek kötelességérzések és jogigények érvényességére

vonatkozó élmények világát jelentik, melyek közvetlen érték-megragadáson és a szokás erején alapulnak és még nem jegecesedtek ítéletekké. Az eredeti érték-megragadásból fakadó jogi érvényességi élmények világát a jog *etikai*, a szokáson alapuló élmények világát a jog *szociológiai* érvényességi rétegnek nevezhetnénk. A formális jogerővé merevedett érvényesség a maga erejét ezekből a mélyebb rétegekből meríti s az érvényességnek ezek az élményei kihatnak a formálisan jogerős jogi jelenségek érvényére is.

A jogszokáson alapuló szociológiai érvényességi réteg szolgáltatja a jogrend stabilitásának az elemeit, az értékélményeken alapuló etikai réteg pedig a jogrend értékes fejlődésének vagy áttörésének a tényezőit. A jogalkalmazás során létrejött jogi aktusok és jogkövetkezmények sorozata normális esetben olyan dinamikus erejű egymásutánt jelent a jogalkalmazó számára, amely ugyan az ő irányításától függ, de ugyanakkor a szokás erejénél fogva őt is viszi magával. A jogalkalmazó gyakran hosszú ideig úgy ráhagyatkozhat a határidőknek, indítványoknak, kitűzött cselekményeknek az egymásutánjára, mint a karmester a jó zenekarra, s az indítványok és ellentmondások során szinte készen adódik eléje a döntések szempontja is. Ez a nyugodt és szokásszerű dinamika azonban mindenesetül felborul abban a pillanatban, amikor a jogalkalmazó egyik vagy másik ponton megérzi — ha megérzi —, hogy az apparátus értelem és funkció nélkül működik. A tempó egyszerre meggyorsul, a megszokott eljárások átugródnak és kezdődik a keresés, a megoldás az igazságos, a méltányos szabály után. Ha ez előkerül valahonnan — néha igen messziről kerül elő —, akkor az egyensúly helyreáll és a megszokott apparátus halad tovább. De ha a megoldás elmarad, akkor a cél és funkció nélkül való működés érzése még a legadminisztratívabb jellegű jogterületeken is átalakul az értelmetlenség, az erkölcstelenség, az érvénytelenség legintenzívebb élményévé. Ez az élmény semmiképp sem az ideák objektív távlatában folyik le és nem a jogfejlődés történeti perspektívájának szemlélete kapcsán, hanem a jogi aktus pillanatában magában. A jogszabály, a jogi aktus normalogikailag érvényes marad, de *csak* normalogikailag marad érvényes, az az emóció, az a meggyőződés, az a megnyugvás, ami

értelmet és funkciót ad a logikai érvényességnek, hiányozni fog mögüle s ez a hiány a *közvetlenül rákövetkező* jogi aktusok során az első lehetséges alkalommal meg fogja találni a maga formáljogi, normalogikai kifejezését is. Más az érvényessége annak a halálos ítéletnek, amelynél enyhítő körülmények híján az eredményben egy pillanatig sincs kétség, és más az érvényessége egy ugyanúgy jogerős halálos ítéletnek, ahol esetleg maguk a bíróság tagjai tesznek lépéseket a kegyelem kieszközlése iránt. A jogi aktusok sorozata soha sem zárul le végleg, minden aktushoz fűződnek további végrehajtó, foganatosító aktusok, amelyeknek további alakulásán normalogikai szempontból is meg fog látszani, vájjon az alapul szolgáló jogi aktus mögött a gyakorlatnak s a meggyőződésnek milyen ereje állott.

Az etikának a *büntetőjog* felett gyakorolt kontrollját annál az elemi ténynél kell keresnünk, amelyre álláspontunk szerint a büntetőjog egész funkciója vonatkozik: a közösség tagjainak erkölcsi felháborodásánál. Ez a felháborodás igazolást és levezetést keres: igazolását az erkölcsi értékítélet adja meg, levezetését primitív fokon a magánbosszú, fejlettebb társadalomban a büntetőjog. Az etika elsőbbsége azonnal megnyilvánul, amint erkölcs és büntetőjog összeütköznek, vagyis amint a közösség felháborodásának erkölcsi jogosultsága és büntetőjogi levezetése ellenkező értelműek: ha a büntetőjog oly cselekmény ellen lép működésbe, amelyet az erkölcsi érzés helyesléssel kísér; ha közönyös marad olyankor, mikor az erkölcsi értékítélet a közösség felháborodását igazolja; ha az adott felháborodást nem vezeti le vagy még inkább növeli; végül, ha oly természetű, oly fokú, vagy a közösséget oly mértékben megosztó indulatot érint, amelynek levezetése teljesítőképességét eleve meghaladja.

Amikor a büntetőjognak ilyen értelemben vett funkcióellenes működése erkölcsi megítélés alá kerül, legkevesebbé a döntő jogi fórumok jogerős határozatai azok, melyekhez ez a megítélés elsősorban kapcsolódik. Az, hogy egy jogvita vagy egy vád a Kúriáig kerül-e vagy sem s hogy milyen úton-módon kerül odáig, sokszor lényegesebb az erkölcsi megítélés szempontjából, mint maga a végső fórum ítélete. Természetesen a jogerős ítélet az a nyugvópont, amely után az erkölcsi megítélés a maga végső mérlegét elkészítheti, de ez a megítélés nem a

jogerős határozat szabályosságát, törvényességét és kötelesség-szerűségét fogja elsősorban vizsgálni, hanem azt, hogy betöltötte-e a büntetőjog funkcióját s nem hagyott-e maga után olyan elintézetlen indulatot, melyet a társadalom erkölcsi köz-meggyőződése értelmében a büntetőjognak kell levezetnie, vagy nem került-e maga is oly módon az indulatok pergőtüzébe, hogy ezáltal feladatának teljesítésére képtelenné vált. Ez pedig nem egy pro vagy kontra nyugodtan latolgatható, vagy a történetíró hatáskörébe utalható vitakérdés, hanem a társadalom tagjai által elevenen átértett és azonnal eldöntött ténykérdés. Nem szorul ezek után magyarázatra, miért erőtlenedik el annyira az etika primátusa a büntetőjog felett, valahányszor kettőjük érvényességi viszonyát fellebbviteli vagy hatásköri kérdésként gondoljuk el. Az etikai megítélés nem jogilag transzcendens értékelése jogi tényeknek, hanem oly normatív tényező, mely elevenen részt vesz abban, hogy bizonyos tények jogi tényékké alakulnak-e vagy sem. Nem a jogi érvényesség kivirágozott, magasrendű formáit támadja vagy erősíti meg, hanem annak elsődleges jogi élményekbe ágyazott gyökereit vágja el, vagy tartja életben. Hitünk szerint e jelenségek vizsgálata vezet el arra, hogy ne csak követelményként, hanem eleven erőként, munkában láthatjuk azt a tényezőt, melyet a jog és erkölcs összefüggéseinek egyetlen vizsgálója sem vehet komolyan tagadásba: az erkölcs primátusát a büntetőjog felett.

Bibó István.

A MAGYAR PARASZTSÁG LÉLEKTANA.

Igen merész vállalkozás a magyar parasztság lélektanáról beszélni, mert ezen az egy szón kívül, hogy paraszt, más szóval még megjelölni is nehéz volna ennek a közösségnek a tagjait. Ezzel szemben viszont az al csoportoknak szinte megszámlálhatatlan sokasága sorakozik fel. És amíg parasztöntudatról alig beszélhetünk, addig az al csoportok egymáshoz való viszonyában állandóan szembetűnik a csoport öntudat. Legszembetűnőbb talán a gazdaöntudat, mely igen sok helyen abban jelentkezik, hogy a birtokos paraszt megsértődik, ha őt a nincstelennel egy kategóriába záró paraszt szóval nevezik és a «gazda» megszólításra tart igényt. Velük szemben azonban igen sokszor kiélesedik a mozgékonyabb, kényszerűen többit utazó, haladottabb agrármunkások ébredező munkásöntudata. Természetesen sem a gazdák, sem a nincstelének táborra nem homogén önmagában sem. A törpebirtokos, kisbirtokos vagy a zsírosparaszt öntudata szigorúan számontart minden hold földnyi birtokkülönbséget. Ezt legélesebben talán az a parasztközmondás illusztrálja, mely szerint: «a szerelem a fiatalok dolga, a házasságot az öregasszonyok csinálják» vagy: «fertály házasodik a fertálllyal, házhely a házhellyel». Ezeknek az értelme az, hogy a házasságkötésnél általában nem a szerelem a mérvadó, hanem a házasulandó felek birtokviszonyai. Az egy-két holdas gazdák vagyoni állapota csak jelentéktelenül jobb a nincstelen munkásokénál és mégis sokszor az a helyzet, hogy az a törpebirtokos, aki a maga földjének jövedelméből nem tud megélni, semmiképpen sem menne el pénzért napszámba, hanem «kölcsonbe» dolgozik. Vagyis munkába jár módosabb gazdákhöz, de ezért csak természetbeni ellenszolgáltatást fogad el, télen, amikor a magáé elfogy. Hasonlóképpen a nincstelének közt. Az uradalmi cselédség féltékenyen őrzi a maga nyomorúságos kis «fix»-ét, az agrármun-

kasok viszont büszkék a maguk szabadságára és megvetik a cselédséget szolgáltságukért.

A társadalmi rétegződés azonban nem az egyetlen. A településforma szintén különböző lelkületű csoportokat alakít. Egy zárt falu teljesen egységes, szigorú életformát szab meg a falu minden egyes lakója számára. A munka sorrendje, a ház berendezése, a parasztok öltözködése, a családok étkezése a rendelkezésre álló gazdasági kereteken belül ehhez a normához alkalmazkodik. Kialakult közvélemény szabja meg a parasztoknak egymással és idegennel szénben tanúsított magaviseletét, a fiatalok és öregek, legények és leányok viszonyát. A közvélemény szabályozó hatalma kiterjed az élet legapróbb részleteire is. Így például mindig az köszön előre, aki jár, annak, aki áll. Gyalogos mindig előre köszön annak, aki ökröt vagy lovat hajt. A mezőgazdasági munkákat közösen végzik. Öt-hat gazda összeáll s együtt kapálják meg rendre egymás földjét. Kukoricahántás, káposztaszelés, tollfosztás szintén közös munka, míg pl. a szövés-fonás, amit a legtöbb vidéken csoportosan végeznek a leányok és asszonyok, egyes helyeken házankint, külön történik. De a munkaformákban is az illető közösség kialakult szokása a törvényadó szabály. Dudaron pl. nem szabad akkor vetni, amikor a nap is, meg a hold is az égen van s az alföldi falvaktól eltérően 13 kévét raknak egy csomóba aratáskor s a legfelsőt, a 13-ikat «pap»-nak nevezik. Mindezek a szabályok teljes szigorúsággal érvényesek a falu minden egyes lakójára. Ebbe a falusi közösségbe természetesen csak a parasztok számítanak, az itt lakó intelligencia (pap, jegyző, tanító stb.) «uraknak», idegen elemeknek számítanak. Az előbb említett példa a 13. kéve elnevezésről fényt derít erre a viszonyra is. A pap természetben kapta a járandóságát s a parasztok mindig azt a kévét adták neki, amelyik a csomó legtetején volt, mert ezt verte legtöbbet az eső, ezt csipkedték ki a madarak s így ez volt a legkevesebbé értékes. A falu tehát zárt egységként áll az «urakkal» szemben, de ugyanígy minden más faluval szemben is. Más faluból nem házasodnak, más falubelit a bálóból kivernek stb. Ahány falu, annyi életszabály, de mindenütt van egy bizonyos szabály, mely íratlan törvényként szabályozza az egyén életét. Ezzel szemben a tanyatelepülés ilyen szoros értelemben vett szabá-

lyokat nem termelhetett ki. A tanyák sokszor egymástól több kilométer távolságra fekszenek, az egyes tanyák lakói néha heteken keresztül nem találkoznak idegennel. Beszéltem olyan tizesztendős, tanyán született gyermekkel, aki életében még nemhogy várost, de falut sem látott. Míg csaknem minden falunak külön viselete van, addig egy tanyaközösség sohasem termelhetett ki szigorú szabályokat a «divat» terén, mert egyszerűen az öltözködés elveszti jelentőségét ebben az életformában. Ugyanígy lazábbak a többi életsíkon mutatkozó szokások. Teljes kötetlenségről azonban természetesen itt sem beszélhetünk. Inkább csak más jellegű szabályokról. Ugyanígy más törvények érvényesek a hónapokon keresztül közösségben egyáltalán nem élő pásztoroknál. Hogy azonban mennyire nem lehet a kialakult szokásokat egyetlen racionális okra visszavezetni, az látszik abból, hogy míg a lazább településforma, a tanyarendszer, egyáltalán nem termelt ki viseletet, a település szempontjából teljesen kötetlen pásztorélet viselet dolgában a legpazarabb variánsokat termelte ki. A Hortobágyon beszéltem egyszer egyik pásztorral, aki évi 120 P pénzfizetéséből 105 P-t költött egyetlen cifraszűrre. Az előbbitől eltérő, egészen más okok magyarázzák ezt az első pillanatra esztelennek tetsző pazarlást. Elsősorban a tanyatelepülés alig másfél évszázada alakult ki s újabb és újabb parcellázások folytán még ma is folytonosan keletkező településforma s elsősorban az Alföldön fordul elő, ahol egyéb történelmi okokból is kevés és jelentéktelen a viselet. A pásztorok azonban hosszú évszázadok óta ugyanazon a környéken legeltetnek, a foglalkozás és a vele járó hagyományok apáról fiúra szállnak. Míg a tanyaságot a legtöbb paraszt csak átmeneti állapotnak, a magasabbrajutás egyik lépcsőjének tekinti, addig a pásztorság büszkén őrzött hagyomány a közben egész pásztor-dinasztiákká alakult parasztfamíliákban. S nem utolsó szempontként egy egészen egyéni momentum is indokolja a pásztorok látszólagos pazarlását. Hónapokon keresztül a pusztán élnek, ház, sőt kunyhó nélkül, távol családtól, falutól, nagyobbára száraz ételen s munkájuknak, az állattenyésztésnek szánják minden percüket. Emberi mivoltukra jóformán egyedül ruházódásuk emlékeztet s meg lehet érteni, ha minden önérvényesítési vágyukat ezen a ponton elégitik ki.

Ismét egy további csoportosító tényező a földrajzi fekvés. Nem közömbös, hogy valaki hegyes-erdős vidéken nőtt-e fel, vagy pedig az alföldön, ahol sok paraszt még életében nem látott hegyet s el sem tudja képzelni, hogy milyen az. De ennél a szempontnál nemcsak a táj kedélyalakító hatására kell gondolnunk, hiszen parasztjaink egyik jellemző vonása, hogy a természetet, nem úgy szemléli, mint a «természeti élményeket» kereső városi, hanem sokkal öntudatlanabban, reflektálatlanabban, de annál inkább összeforrvá vele él a természetben. Nem szemléli, hanem él benne s munkáján keresztül ezer apró szál fűzi hozzá. Éppen ezért nem közömbös az, hogyha egy paraszt a Felvidéken vagy Dunántúl nő fel, ahol a hegyes, dombos vidék minden művelésre alkalmas, talpalatnyi területét ki kell aknáznia s ahol az erdő a maga fájával, erdei növényeivel — mint gomba, szeder, szamóca és az erdei bogyók helyenkint más és más változata — mind alkalmat nyújt arra, hogy a szabadon termő természetet minden alkalommal kihasználják. Ilyen helyen nincs egy perc pihenő s különösen az asszonyok már februárban hóvirágot árulnak az erdőből s ettől kezdve a téli kosárkötésig minden percben lesik a természetet, hol és mit lehet belőle felhasználni. Ezzel szemben az Alföldön a tél, különösen ksigazdák vagy nincstelenek számára egyetlen hosszú, tehetetlen álomot jelent, melyet csak alig-alig szakít meg az állatok gondozása, ott, ahol van állat. A tájnak a parasztmunkán keresztül gyakorolt alakító hatására talán a székelység a legjobb példa. A székelység a sziklás határterületen, mostoha történelmi és földrajzi viszonyok közt keményen rá volt szorítva arra, hogy a szűkkeblű természet minden lehetőségét kiaknázza s a rendes földművelés mellett a borvízkereskedéstől a fafaragásig mindennel foglalkozzék. Ennek következtében a székelyek valamennyien valóságos ezermesterekké váltak s sorsuk mostohaságát emberi leleménnyel kényszerültek pótolni. Így történt az, hogy az ország ezen legmostohább sarkában fejlődött ki a legpazarabb parasztkultúra s a természettel és a sorssal folytatott állandó küzdelemben egészen sajátos, elevenesű, agyafűrt, színesfantáziájú székely lelkeség alakult ki. Ma minden magyar ember büszke, ha valami módon székely származását be tudja bizonyítani. Egy további csoportosító tényező a vallás. Katolikus fal-

vakban a vallás mint valami kétségbevonhatatlan, megrendíthetetlen, egyben azonban áttekinthetetlen s nem ritkán éppen misztikusságánál fogva vonzó hatalom szerepel. Ennek a hatalomnak sokszor a papság a képviselője, mégis az egyházzal nem egyenlő és sokszor tőle csaknem teljesen független. Az egyik felvidéki faluban pl., ahol pap sincs, a parasztek a maguk költségén templomot építettek s az idősebb asszonyok vezetésével minden vasárnap délután litániát tartanak. Szinte irracionális hangulata van ezeknek a gondolkodás nélküli hittől átfűtött utániaknak, ahol a parasztek teljesen maguk között, hosszan elnyújtott, éles hangon órákon át énekelnek és imádkoznak. Ugyanígy a szegedi alsóvárosi búcsún is a búcsú legmeghittebb, legáhitatosabb hangulatú ideje a búcsú előestje, amikor a messziről idezarándokolt parasztek csoportokba verődve, gyertyafény mellett, papi asszisztencia nélkül, szinte földöntúli hangulatban énekelnek a torony tövében s éjfélkor az oltár irányában meghajolva ezzel az; egyszerű, bizalmas köszöntéssel búcsúznak: Jó éjszakát, Szűz Mária. Ezzel szemben az előbb említett búcsú színhelyétől alig jónéhány kilométerre a békési tanyákon egészen más vallási beállítódottságú református parasztsággal találkozunk. Itt már hitvitázó parasztek találhatunk s itt mondta nekem az egyik egyszerű öreg paraszt, hogy «tudja, kisasszony, a múlt században a filozófia meghágtá a teológiát». (Nyilván a múlt század evolucionista szemléletére célzott.) Pedig ezek is vallásosak, csak hogy önértzetesen protestánsok s ez valahogy egyet jelent számukra a harccal, a szembenézéssel és megvitatással. Nem véletlen, hogy az első agrárszocialista mozgalmak is erről a vidékről indultak el.

Még soká sorolhatnánk fel olyan tényezőket, mint az ország különböző területének különböző történelmi szerepe, az idők folyamán történt nemzetiségi telepítések és beszivárgások következtében előállott faji különbségek és még sok más olyan ok, melyek mindegyike újabb és újabb csoportokra osztja a magyar parasztságot. És minden ilyen csoport más és más lelkületet mutat. Gondolhatnánk ezek után, hogy talán ezeket a csoportokat külön-külön, önmagukban kell tekinteni és az egész magyar parasztság lelkületét ezek egymásmellettsége adja. Azonban több okból nem ilyen egyszerű a helyzet. Első és legfőbb ok az,

hogy ugyanazon egyén sok különböző kisebb közösségnek tagja. Ugyanaz a kisgazda, akit pl. anyagi érdekei az ország egész gazdaságával összekapcsolnak, ugyanakkor egy zárt faluközösségnek is részese és nem túri pl., hogy leányának más falubeli udvaroljon, ha azonban a falu véletlenül kevert nemzetiségű, akkor ez már újabb közösségeket teremt s a gazda ebből a szempontból közelebbállónak érzi magát a többi falu magyar lakosához, mint a falujabeli tótokhoz pl. S ugyanez áll a vallási közösségekre is. Vagy pedig egy agrármunkás, aki közösben vállal pl. kendervágást a maga falujától messze, különböző vidékekről összeverődött nincstelennel s beletartozik a munkaadóval szemben álló egységfrontba, mégis elkülöníti őt társaitól más táj szólása, más magatartása, esetleg más ruházódása. S ha egy ilyen, a maga falujától elszakadt paraszt idegen helyen letelepszik, utódai még generációkon keresztül is «gyütt-ment»-nek számítanak. Az egyik északkelet-magyarországi faluban pl. már több mint száz éve telepedett meg egy Koszta-család s még ma is «Vízhozta-Kosztának» nevezik őket. Ugyanez a család azonban a katolikusokkal szemben a falu református presbitériumának egyik oszlopa. Így szövődik és bonyolódik az a viszony, mely az egyes közösségek közt fennáll. Ez a viszony sokszor ellenséges, sőt gyakran az a helyzet, hogy ugyanazon egyén több, egymással szembenálló közösség tagja. Nem tekinthetjük tehát a felsorolt csoportokat önmagukban és egymásmelletti felsorolásban, hiszen igen sokszor éppen az egymáshoz való viszonyuk, a köztük lévő feszültség, sőt ellenségesség és mégis szoros egymásbafonódottságuk domborítja ki legélesebben karakterüket. Egymásközi feszültségük és egymásbafonódottságuk pedig az őket alkotó és összekapcsoló egyéneken fordul. Itt kapcsolódik be egy újabb nehézség: a csoportokon belül az egyének tarka sokasága. A magyar paraszt, mint egyén, igen nehezen sorozható bármely kategóriába s egyáltalán nem állítható, hogy egy-egy kisebb vagy nagyobb közösség tagjai uniformizált egyformaságot mutatnának. Tagadhatatlanul sok öntudatlan közösségi érzés van bennünk, mint pl. a közös munkavégzés, közösen történő házépítés, hordás stb., aminek alapján a magyar parasztot közösségi lénynek lehetne nevezni. Ugyanakkor azonban számos más tulajdonsága alapján szélső-

séges individualistának mondhatnók, aki egyéniségének érvényesítését minden áron keresztülviszi. Egy-egy felszabadult pillanatban, amikor a munka kötelező szabálya megszűnik, néha szinte tragikusan robban ki az egyéniség érvényesítésének a vágya. Ugyanaz a legény, aki állat módjára húzza az igát társai-val egész héten át, a vasárnapi bálon egyetlen éleesebb szóra képes bicskát húzni s tulajdon testvéreire is; mert «ő nem tűri az Atyaistennek sem, hogy neki dirigáljanak». Ugyanaz a paraszt, aki egész esztendőben szinte saját szájától is megvonja a falatot, csakhogy állatait eltarthassa, egy-egy lakodalom vagy keresztelő alkalmával esztelen pazarlást visz véghez s az egész falut ismerőst és rokont, idegent, sőt ellenséget is meghív, csak azért, hogy «majd én megmutatom». Ugyanaz a parasztmenyecske, aki munka közben néha szinte rongyokat visel s a ruhát csak mint szükséges tárgyat tekinti, vasárnap százakat érő ruhákba öltözik, s ekkor a ruhának épúgy, mint a lakomának az a szerepe, hogy viselőjét mint egyént hangsúlyozza s lehetőleg minden társa felett kitüntesse. Ezt a kettősséget lakásviszonyaikban is megtaláljuk. A lakószoba és a konyha valóban csak arra való, hogy a család szükség esetén meghúzza benne magát, a férfi sokszor még aludni sem tér oda s az asszony a gyermekekkel szorong a rendszerint igen szűk helyen. Néha ketten alusznak egy ágyban. Ezzel szemben minden paraszt, ha teheti, tisztán reprezentációs célra fenntart egy ú. n. «tisztá szobát», melyet a család legszebb darabjaival berendezve, képekkel, tükörrel, papirosvirágokkal díszít és pusztán arra használ, hogy az idegent odavezesse s előtte reprezentálhasson. Ugyanilyen az edények példája is. Sok helyen, különösen a pásztoroknál közös tálból eszik az egész család, agyonhasznált, ütött-kopott edényekből. Ezzel szemben a konyha és a szoba fala tele van aggatva díszes, virágos, soha nem használt tányérokkal, tálakkal és korsókkal. Folytathatnánk a példák hosszú sorát a menyasszony pazar kelengyéjén keresztül, melynek legszebb és legdrágább darabjait tisztán csak a mutogatás célját szolgálják, s még sok más példán át s mindenütt ugyanezt a polaritást találnánk. Egyrészt az egyén teljes alárendeltségét a munkával és a közösségben kialakult szabályokkal szemben, másrészt a pazar túlzásokat, melyek az egyén feltüntetését, öndokumentációját szolgálják-

A helyzet tehát az, hogy a paraszt se nem egyéniség nélküli közösségi lény, sem pedig szélsőséges individualista, hanem örökös küzdelemben hánykodik e két véglet között. Sem az egyik, sem a másik szélsőséges állapot nem jellemzi önmagában, hanem a kettő együttesen, örökös feszültségükben, néha szinte tragikus polaritásukban. És maga ez a polaritás talán egyik legjellemzőbb tulajdonsága a paraszt életnek. Az egyén és a közösség ellentéte, ugyanazon egyén által képviselt különböző közösségek ellentéte és végül a sok különböző kisebb közösség egymásközi ellentéte és mégis végső nagy felolvadása az egész paraszt közösségben. Mert bármennyire különbözik is egy nincstelen aratómunkás egy százholdas gazdától, mégis egy világ választja el őket az ugyanazon faluban lakó értelmiségtől s valami alapvető, nehezen definiálható hasonlóság kapcsolja egybe a felvidéki katolikus parasztot valamely alföldi protestáns vidék földművesével és pásztorával.

Ha ezt az alapvető hasonlóságot megvizsgáljuk, úgy tetszik, egyben megtaláljuk az eddig felsorolt, látszólag a parasztélet minden síkján mutatkozó ellentéteknek a magyarázatát. Ez a sok mindent megmagyarázó, alapvető sajátosság a parasztélet legfőbb törvényének, a paraszti munkának lényegéből fakad. Alapvetően hasonló a paraszti élet minden közösségének tagja számára az egyén és a környezet viszonya. Még pedig elsősorban az egyén és a környezet számunkra legjelentősebb rétegének, a természetnek a viszonya. Ez a viszony pedig a természetben, a természettel és a természetben való munkálkodás. Ez a viszony a legalapvetőbb emberi törekvésen, az önfenntartáson alapul és annak speciálisan paraszti formáit termelte ki. Az önfenntartás tendenciája a paraszti élet során három tendencia formájában nyilvánul meg. Elsősorban a természethez való teljes, odaadó, kényszerű alkalmazkodás, hiszen az egész esztendő munkabeosztása a természettől függ, csakúgy, mint ahogy az egyes napok szakaszai sem az óra, hanem a nap járásának hű tükörképei. A paraszt nem hosszabbíthatja meg munkanapját villanyvilágítással s tavasszal hiába érkezett el a szántás naptári ideje, ha zuhog az eső. A természet azonban ezen kívül néha tragikus formában is érezteti hatalmát, amikor hónapokig tartó szárazsággal, vagy egyetlen jégesővel elpusztítja egy egész

esztendő emberi munkájának eredményét. A paraszt tehát kénytelen alkalmazkodni, ez azonban nem jelent passzív bele-törődést, hanem küzdelmes együttmunkálkodást. Az alkalmazkodás mellett jelentkezik a második tendencia. Az egyén megpróbálja a természetet annyira alakítani, amennyire ez csak módjában áll. Hiszen már a legprimitívebb földművelés is alakítás. Egészen a mai industrializálásig és nacionalizálásig azonban ez az alakítás nem haladta túl a természetes regenerálódás határait. Amíg pl. műtrágyával nem tudták átalakítani a föld minőségét, a forgórendszer szintén csak magasabbrendű alkalmazkodás volt. Ugyanígy az állattenyésztés eddigi formája csak elősegítette, de minőségileg meg nem változtathatta a természetes folyamatokat. Az alkalmazkodva alakítás e kettős törekvése mellett azonban ott van a harmadik, a legprimitívebb: a természet kihasználásának a tendenciája. Ez bennerejlik a két előzőben is, de önálló szerepet is nyer sok esetben, mint pl. a szabadon termő erdei növények, a folyók halainak, a láp állatainak értékesítése, vagy a vadorzás, mely még ma is sokfelé divik. Ez az a három szál tehát, mely az egyén és a természet közt szövődő küzdelmes munkaviszonyt az egyén részéről alapvetően jellemzi s amelyekből a konkrét helyzet hatása alatt a szuperponálódott tendenciák bonyolult sokasága s az effektív cselekvések alapvető rugói származnak. Az ilyen formában megnyilatkozó önfenntartási törekvés mellett az egyénben azonban két másik, hatalmas tendencia is követeli a magáét. A szerelem és az egyéni többretörekvés tendenciája. Itt nem térhetünk ki annak részletezésére, hogy ezek az általános emberi tendenciák milyen speciális formát nyernek a paraszti életben. Röviden talán arra utalhatunk, hogy a szerelmi életnek is a közösség által szabályozott formái vannak s parasztművészet igen nagy részben ennek a tendenciának a szolgálatában áll. Nagy általánosságban a leányok szerepe a csalogatás, csábítgatás, amit pl. a vasárnapi cifra öltözködés szolgál s a népköltészetben a líra is a nők ezen funkciójának szolgálatában áll. A népdalok nem önmagukért való lírai alkotások, hanem elsősorban az a hivatásuk, hogy a fonóban, a fosztókában vagy a vasárnap délutáni séta alkalmával a leányok éles, hangos nótázása rájuk terelje a sötét utcán járkáló, vagy vasárnap délután a fal mellett ácsorgó

legények figyelmét. Ezzel szemben a férfiak szerepe a válogatás, féltékeny birtoklás és megtartás. Az epika pl. férfiműfaj s a paraszteseményeket nem az anyák mesélik gyermekeiknek, hanem az udvarló pásztorbojtár pl. ezzel kedveskedik választottjának s a fiatal férj mesével altatja el feleségét. A termelő munka és a szerelem azonban csak távoli romantikus elképzelésekben olvad mindig idilli együttessé, a valóságos paraszti életben sokszor súlyos tragédiák fakadnak e két emberi tendencia összeütközéséből. Szerelem és házasság nem jelent egyet, mint azt már a tanulmányunk elején idézett parasztközmondások is bizonyítják. És ahol ebben a nehéz paraszti életben a szerelem és a termelő munka érdeke ellentétbe kerül, legtöbbször az egyén legdrágább kincse, az egyéni érzelem esik áldozatul. Ha az egyén ellenszegül, akkor súlyos tragédiák születnek, melyek a népballadák lélektani magját képezik. A harmadik altendenciáról, az egyéni magasrétörékvésről már a parasztiélet polaritása során szólottunk. Ide kapcsolódna még a paraszti vallás kérdése is, mely egy egész bonyolult világot jelent. A szó szoros értelmében nem beszélhetünk református vagy katolikus magyar parasztról s ettől függetlenül a paraszti babonáiról és hiedelméről. Mágikus hiedelem és egyházi vallás szerves egésszé olvadtak össze a századok folyamán s a régi pogány hagyományok épűgy, mint az egyház csak elemeket és motívumokat adott ahhoz a valláshoz, melyet a népi lélek a legkülönbözőbb elemekből gyűrt öntudatlanul össze paraszti vallássá. Igen sok esetben pl. a falu kuruzslója vagy boszorkánya egyúttal a legvallásosabb öregasszony, aki előimádkozó a templomban és búcsúra vezeti a falu népét. Sem ő, sem a falu lakói nem látnak ebben semmi kivetni valót. Rosszul megfigyelt tapasztalások, eléggé ki nem elemzett természeti tünemények, felületes és elhamarkodott általánosítások útján szerzett mágikus hiedelmek és egyházi tanítások keverednek ebben a vallásban csakűgy, mint ahogy pl. a téli napforduló pogánykori pásztorjátékai szervesen alakultak betlehemes játékokká a keresztény karácsony ünnepéhez való kapcsolódás során.

Fent felsoroltuk azokat az okokat, melyek gazdasági, földrajzi, társadalmi, vallási, történelmi, nemzetiségi tényezők formájában kívűlről, mint környezethatás alakítják a parasz-

tok életét s melyekkel szemben az egyénben élő törekvések előbb felsorolt formái állanak szemben. Ezen külső és belső hatások és erők találkozásából születik az a viszony, mely alapvetően alakítja az egyént s az egyéneket és az általa képviselt közösségeken keresztül végső fokon jellemzi és meghatározza az egész paraszti társadalmat. Itt tehát folytonos körforgásról van szó, ahol a már eddig kialakult miliő-egyen-viszony által megszabott mindenkori helyzet alakítja az egyént, aki viszont állandóan friss, egyéni törekvéseivel egyrészt elfogadja ezt a rendet és alkalmazkodva hozzá, beleolvad, másrészt azonban époly kényszerűen a maga egyéni erőinek hatása alatt alakítja is azt. És minden alakulás és alakítás elsősorban a parasztnak a természethez való viszonya minőségétől függ és ezen keresztül érvényesül. Így a paraszt éppen kényszerű alkalmazkodása folytán nemcsak a társadalmi környezethez, emberi közösségekhez alkalmazkodik s bennük és általuk él. Hanem az úgyszólván csak egy részét jelenti annak a közösségnek, mellyel mintegy reflektálatlanul egybeolvad, vagyis a természetnek. Rajta keresztül s általa megszabott formában környezetének minden egyes rétegével öntudatlanul is közösséget vállal. Egyszerűen benne él ebben a nagy közösségben. A súlyos munka s a folytonos kényszerű alkalmazkodás folytán egyénisége rovására hozott áldozatokat azonban éles ellentétekben kompenzálja akkor, amikor a munka alól való ideiglenes felszabadultság ezt megengedi. Végső formában tehát úgy fogalmazhatnánk tételünket az ellentétekről, hogy a paraszt teljesen a közösségben felolvadó lény akkor, amikor környezetéhez a munka viszonya fűzi s egyéni életének feláldozásáért akkor kárpótolja magát, amikor ez a viszony az ünnepi és alkalmi felszabadulások pillanatában meglazul.

Nem szólottunk még egy igen lényeges tényezőről, a mai átalakulásról. Bizonyos okok következtében a magyar parasztság a századfordulóig a nyugati államoktól eltérően igen nagy mértékben megtartotta sajátos parasztkultúráját. Ma ezek az okok a jobbágyfelszabadítás, általános iskolai és iskolán kívüli népművelés, modern technikai vívmányok, mint mozi, rádió stb. jobb vasúti összeköttetés és nem utolsósorban a modern gazdálkodás és a mezőgazdasági áru piac alakulása folytán

megszűntek. Mindezek az okok alapján támadják meg a régi viszonyt a paraszt és miliője között. Természethez való viszonyát a kémiai energiák közbeiktatása — ott, ahol eddig csak e természet és az ember és állat élő energiája küzdött egymással — gyökeresen átalakítja, meglazítja s ugyanígy az industrializálás és mechanizálás összes többi formája. Ez a mai átalakulás egyelőre csak negatívumokban mutatkozik, a régi közösségek, a népművészet pusztulásában, a régi világkép sablonizálásában és szürkülésében. Ez a tény vezetett sokakat félre, akik ebből azt a következtetést vonták le, hogy mesterségesen is meg kell őrizni a régi parasztkultúrát. Ez a megállapítás természetesen korszerűtlen, a történeti szemlélet hiányát mutató hamis romantikából fakad, azon túl, hogy megvalósíthatatlan követelményt állít fel. Az életet megállítani nem lehet s az érzelő múltbamenekülés helyett inkább gyökerére kell nézni a folyamatnak, hogy az mennyiben káros és ha az, mi ennek az oka. Az okot röviden így fogalmazhatjuk meg. A mai átalakulás kívülről jött tényezők hatása és a parasztkultúra nem maga termelte ki azokat a tényezőket, melyek ma gyökerében támadják meg az eddigi parasztleletformát. Ennek következtében a parasztság a rázúduló hatásokból csak a rikítóan szembetűnőt vagy a kényszerűen rátörőt vette át. Vagyis röviden nem a városi kultúrát, hanem csak a városi civilizációt. Technikai készségeket, eljárásokat és tudásanyagot. Mindezek a régi parasztkultúrába nem voltak szervesen beleilleszthetők s a parasztság éppen ezért a gyorsütemű és külső okok miatt létrejött változást nem tudta eléggé megemészteni, nem találta meg hozzávaló belső viszonyát, vagyis nem tudott belőle a maga számára kultúrát kialakítani. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ez a jövőben sem következhetik be. A parasztság teljes racionalizálódásának és a mezőgazdaság teljes technizálódásának a valószínűsége semmivel sem nagyobb, éppen a parasztság életének immanens törvényei folytán, mint annak a lehetősége, hogy modernebb formák közt ismét egy, a várositól többé már nem független és elszigetelt, de mégis attól különböző paraszti kultúra fejlődjék ki. Ennek az állapotnak a kialakulását ma még elsősorban materiális tényezők akadályozzák.

Tomori Viola.

TÁJSZEMPONTÚ FALUKUTATÁS

A népesség egészére irányuló társadalompolitika az érdeklődést szükségképen a falu felé terelte. A falukutatás azonban részint a múlt századból ma is kísértő materialista felfogás korlátozottsága miatt, részint pedig politikai, világnézeti előfeltevésektől színezve feladatát mindmáig megoldani nem tudta és kísérletei sem vezettek a falu helyes megismerésére. Az egysíkú szemléletmód már eleve kizárta a közösségek eredményes vizsgálatát. A kutatásnak a jelen időre szorító szinkronikus szemléletű rendszere csak keresztmetszetet nyújthat a faluról, csak fényképszerű statikus állapotrajz lehet s a lényegig menő megismerésnek éppen két legjelentősebb kérdését válasz nélkül hagyja: a *miért* és a *miként* kérdéseit. Pedig a mai állapotot az előző fejlődésszakok és fejlődésmotívumok tudnák leginkább magyarázni. Eredményességének nem kisebb akadálya az atomisztikus szemléleti mód, az, hogy a falut a tágabb értelemben vett közösségi életből kiszakítva, csak saját egyediségében vizsgálja. Ennek a falukutatásnak természetesen sem belső, sem külső viszony tényezői nincsenek. Az alábbiakban megkíséreljük egy új kutatási módszert körvonalazni.

Vizsgálódásaink során mindinkább arra a meggyőződésre jutottunk, hogy ha a megoldáshoz közelebb akarunk jutni, a *tájból* kell kiindulnunk. Az egyes tájkultúrák feltárása biztathat csak olyan eredménnyel, mely a mai falukutatás függőben lévő kérdéseit megnyugtatóan rendezheti. Ez nyújthat lehetőséget a falu lényegi feltárására és lehet alapja egy korszerűbb, dinamikusabb kutatási módnak. Előre kell azonban bocsájtanunk, hogy ez a módszer feltárási eszközeiben az eddigieknél szélesebb skálát választ és feltétlenül megkívánja az egyes rokontudományágak eredményeinek felhasználását.

A táj egészen a legújabb időkig szinte kizárólag csak művészeti, vagy legjobb esetben földrajzi fogalom volt. Magát a zárt,

mozdulatlannak látszó, tagolt felszínű természetet jelentette, máskor egy-egy nagyobb népcsoport településhelyének megjelölésére szolgált, de dinamikus kapcsolatba magával az emberrel soha sem kerülhetett. Újabban az emberföldrajz mind szélesebb területeken tárja fel az embernek településhelyével, a tájjal való kapcsolatait. Teleki Pál az egész emberlakta földfelületet 15 ilyen nagyobb tájra osztja, melyek a föld és népe kölcsönhatásából származó, elhatároló karakterisztikumokkal bírnak. Azonban az ország különböző vidékein is észrevehetjük a tájkultúra különbségeit, mert a természet kisebb földrajzi területeken is rányomja jellegzetes bélyegét a népességre, de viszont a megtelepült ember sajátos szellemi, erkölcsi struktúrája is leolvasható a maga körül eszközölt változtatásokból. Az egyes tájkultúrák abból a partikuláris életmódból fejlődtek, melyet a vidék adottságai között megtelepült népesség az életlehetőségekhez való alkalmazkodással folytatni kényszerült. A táj tehát sajátos természeti adottságok és az emberi alkalmazkodó (alkotó) készség kölcsönhatásából előálló olyan kultúregység, melynek határait a nép sajátos életmódja szabja meg.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a táj mint szociológiai fogalom régibb, átfogóbb és kifejezőbb a falunál. Emlékei néhol még a közösségek kialakulása előtti időkre nyúlnak vissza és differenciálatlanságuk folytán tisztábban őrizték meg a későbbi társadalmi képződményeket létrehozó alapviselkedések sajátosságait. A táj ily fogalmában kielemezhetően benne vannak mindazok a diszpozíciók, melyekből az illető népesség szerves társadalmi alkatának ki kellett fejlődnie. Benne van a világnézet, az erkölcs, a gazdaság, az önkifejtési törekvések összes lehetőségbeli csiraplazmái, ahogy azok a táj fejlődésének és lakosai szociális struktúrájának irányt szabnak.

A táji szempont érvényesülését követeli a falukutatásban az a felismerés is, hogy a falu maga nem kultúregység. Egyes falvaknak lehetnek ugyan specifikus megnyilatkozásai, melyek e tételt gyengíteni látszanak, a részletesebb tájszempontú falukutatás meg fog győzni bennünket arról, hogy ez semmi egyéb, mint ugyanazon táj kultúrájának valamely rendkívüli történelmi elemmel bővült formái változata. Egy közösség szociális képének megértésénél és megrajzolásánál azonban csak olyan egyetemes

hatású kultúrtényezők jöhetnek számításba, melyek a falu életét alap viselkedésében befolyásolták. Az organikus falukép csak a táji miliőben vizsgálva bontakozhatik ki.

Ebből a tételből azután még további előnyök származhatnak, így megkönnyíti a típusalkotást. A táji szempont ugyanis, mint az az eddigiekből is látható, mindig az ember és települési környezete kölcsönhatására van figyelemmel és ebből akarja megérteni a paraszti társadalmat. Ha már most a kölcsönhatás elemzése során le tudjuk mérni azt a befolyást, amit a környezet a népesség jellegalkatára gyakorol és viszont ismerjük a népesség biológiai minőségére visszavezethető környezetmódosulásokat, akkor ezen kölcsönhatás objektivációiból nem csak hogy következtetni tudunk az illető népesség társadalmi magatartására, hanem már előre meg tudjuk mondani azt is, hogy ez a magatartás bizonyos változó adottságok között hogyan fog reagálni. Az életmód a népességnek nem csak fiziológiájára van kihatással, hanem lelki alkatát is befolyásolja. A lápok népe például nem csak görnyedt, törekeny testű és az állandó megfeszített figyelés folytán szűk pupillájú volt, hanem félnék, megbúvó, gyanakvó és orvul vérengző is. Ez a jellegalkat az egykori lápi tájon épült falvak népességéről még ma is leolvasható.

Hogy ha e mellé a kollektív jelleget mutató lápi táj sajátosság mellé odaállítunk egy alföldi tájat hasonló vizsgálati szempontok eredményeként, a táj vizsgálati módszer egy további előnyére bukkanunk: az összehasonlítási és tudományos továbbfeldolgozási lehetőség kiszélesedésére. Az eddigi atomisztikus falukutatás a jelenségek egész sorát nem tudta elfogadhatólag magyarázni, a terjengős falumonográfiák pedig az elméleti továbbelemzés számára voltak szinte hozzáférhetetlenek. A tájszempontú falukutatás a tájak elválasztó jellegében talál magyarázatot a specifikus megnyilvánulásokra. Minden táj egy zárt kultúregység s amit kifejez és ahogyan alkotásait létre hozza, egyedülálló és megismételhetetlen kultúrjelentkezés. «Eine geschlossene Welt, die wesentlich mit dem Geist dieses einen Volkes verbunden ist . . . mit ihm entsteht und mit ihm vergeht.»¹ Ezek szerint a tájszempontú falukutatásnak módjában

¹ H. Freyer: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. 141 o.

lesz az elhatárolt jelentkezésű tájak között összehasonlításokat tenni és lemérni, hogy az egyes tájak ugyanazon külső behatásra miként reagálnak. A megbízható összehasonlítási eljárás lehetővé fogja azután tenni a szociális viszonyok megítélésénél ma annyira nélkülözött karakterológiai jellegű tájtérkép megalkotását, sőt esetleg sürgetni fogja az országnak egy újabb és a táj kultúrák határait követő közigazgatási beosztását is.

* * *

Melyek azok a vizsgálódási területek, ahol a népesség ilyen és lényegi megismeréséhez a leggazdagabb adatokra bukkanhatunk.

Első tekintetünknek a táj természeti adottságaira kell irányulnia, még pedig diakrónikus beállításban, vagyis a táj természeti adottságainak történeti változásaira is figyelemmel. A talaj, éghajlat és a táj szerves és szervetlen világa társadalmi vetületeinek kikutatása itt a feladat. A nyers táj hatásának vizsgálata az emberre. Ha már most ezen befolyás irányát sikerült megállapítanunk, a lélektan segítségével le kell mérnünk azokat az eredményeket, melyeket ez a miliőbehatás a népesség lelki alkatán jelent. Hogy csak egy-két példát említsünk, vizsgálunk kell az ennek következtében jelentkező erkölcsi magatartást nyomon kísérő népi reagálásokat, a nép erkölcsét, azután a hivatáskészség jelentkezéseit és ennek népi értelmezését.

De nem csak a környezet van befolyással a népesség lelki alkatára, hanem a lélekalkat maga is visszahat a környezetre, még pedig nem csak a kultúrtáj irányában, mikor a környezetmódosításokat keresztül viszi, ahogy mondani szokták, legyőzi a természetet, hanem ebből a kölcsönhatásból egy differenciálódó életszintér is keletkezik. Ezt a differenciálódó életszinteret a mi szempontunkból legelőnyösebben olyan négy részterületre bonthatjuk fel, melyek a kölcsönhatásból származó táji sajátságokat a legnagyobb mértékben juttathatják kifejezésre. Ezek: a gazdaság, a népművészet, a szellemvilág és a társadalmi struktúra.

Valamely népközösség lényegét leginkább alkotásaiból ismerhetjük meg. A népi kultúrában az alkotásoknak túlnyomó részben gazdasági motívumai vannak, vizsgálataink során tehát elsősorban is a táj és a gazdaság viszonyára kell figyelemmel lennünk. Fel kell kutatnunk a történeti gazdasági rétegeknek,

mint a gyűjtögető életmódnak, a jószágnevelő gazdaságnak és a mezőgazdaságnak formai változatait, egymásra hatását és ma is fellelhető hatáskifejtését. Kétségtelen dolog, hogy ezek a népszaporodás, a szükségletek fejlődése és a termelés differenciálódása következtében váltak korszerűtlenné. Valószínű az is, hogy a magasabb formák kialakulása nem kisebb megrázkódtatással járt, mint napjainkban ugyanezen motívumok hatására jelentkező mezőgazdasági válság.. A népesség mindig ragaszkodott előző életformájához és ezt, ha egymás mellett is, de napjainkig megőrizte. Ez szülte a tájak bizonyos mértékű gazdasági autarchiáját, mellyel végeredményben mezőgazdaságunk mai válsága is összefügg. A falukutatásnak feladata lesz megvizsgálni a termelési ágaknak a táji adottságokhoz való viszonyát és a táji termelési specializálódás lehetőségeit. Figyelemmel kell lenni a ma előtérben álló birtokpolitikai javaslatok táji keresztülvihetőségére és esetleg szükségessé váló helyi módosításaira.

Miután a táj és gazdaság viszonyát kellőleg megvilágítottuk, viszonyba kell állítanunk velük az embert. Vizsgálnunk kell a gazdasági tevékenység jelentőségét a táj újabb alakulásában. A gazdasági kultúra fokát, a munkaintenzitás és munkaproduktivitás kérdését. A művelési módok és eszközök táji sajátosságait. Hibás beállítottság esetén azokat a föltételeket, melyekkel a nehézségek áthidalhatók.

A táj gazdasági kultúrájával függ össze a népművészet kérdése is, nem csak azért, mert ez ma a háziipar révén gazdasági jelentőséget kapott, hanem azért is, mert első nyomait és indítékát minden kétség nélkül a művelési eszközök táji sajátágaiban, díszítésében, cifrázásában fogjuk fellelhetni. Természetesen ez a primitív kezdet a természet és ember kedvező kölcsönhatása folytán nagymértékben differenciálódhatik és a szépérzék és műélvezet igen magasfokú nyilvánulásaira vezethet. A népművészet kérdésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy annak anyagát mindig a környezet adottságai befolyásolják, míg a kivitelezés (díszítés stb.) túlnyomó részben a közösség lelkialkatára, életszemléleti sajátosságaira mutat vissza. Az antropomorfizmus például az emberi mivolt értékelését, nagyratartását árulhatja el, míg az állat és növényhasonlatú meglátások az alázatosabb,

csodálkozóbb lelkület kinyilvánítói lehetnek. A fejlődés is mindig a díszítésekről lesz leolvasható ugyanazon anyag mellett. Az idegen behatást is mindig a kivitelezési formák árulják el, ha többé-kevésbé fel is olvadtak a táji ízlésben.

A népművészet kérdésénél ki kell terjeszkednünk a lakóház-építéstől kezdve a varrottasokig minden olyan jelenségre, mely a népi lelemény, a művészi készség és a lelki érdeklődés szempontjából tanulságos. Itt kell vizsgálnunk a korábbi kultúrfokoknak alsóbb rétegekben továbbélő értékeit.

A táj és ember kölcsönhatásából adódó életszintér egy további jelentkezése a szellemi érdeklődés mennyiségi és minőségi megnyilatkozása lehet. A táj szempontú falukutatás számára éppen ez lesz a legérdekesebb terület, ahol a táj élete már annyira differenciálódik, hogy túljut a pusztá matérián, ahol valamilyen isteni szikra új csillagot gyújt a feje fölött és perspektíváit kiszélesíti. Tagadhatatlan etnológiai tény a kultúrdiszpozíció. Mindig és mindenütt lesznek embercsoportok, melyek ellenszenvvel viseltetnek minden iránt, ami őket esetleg szellemi munkára utalná. A másik végletben viszont nagyszerű kultúraébredésnek lehetünk szemtanúi. A tájkutatás során fel kell tárnunk a szellemi érdeklődés megindulásának tényezőit és formáit, a vizuális szemlélet hatásait, a fogalmiság jelentkezését, a mithikus érdeklődést, a vallási, táji, történelmi elemek, a nemzetiség, nyelvjárás stb. összefogó erejét és esetleg a táj öntudatot. Minden valószínűség a mellett szól, hogy a magyar tájak is ilyen fejlődési fokokon mentek át. A primer tényezőkön túlmenőleg lesznek azután más behatások is, melyek mintegy kívülről közelítik meg. Így a magasabb műveltségű tájlakók befolyása, vagy pedig a tájak elzárkózásának fokozatos feloldódása következtében előálló szomszéd-táji kultúrhatás. Vizsgálunk kell azután a város, különösen a táj központú város jelentőségét, kialakulását és visszahatását a táji falvakra. Ehhez a kérdéscsoportozáshoz kell még számítanunk az iskola jelentőségét. Mennyiben befolyásolta a nép addigi életét, értelemfejlesztő világszemléletet tágító, az írott kultúrát közelebbjuttató munkájával. Itt kell tanulmányoznunk a sajtó szerepét is a falu életében.

A társadalmi struktúra vizsgálatát a falukutatás során hagyjuk utoljára, főként azért, mert az előző kérdéscsoportok

elemzései során nyert vizsgálati anyag e téren nagyon megkönnyíti a tisztánlátást. Itt főfeladatunk lesz a szerves összeműködés, a társadalmi munkamegosztás és a fejlődő közösségi élet megnyilvánulásait és azok törvényszerűségét felkutatni.

Vizsgáljuk az egyén és a család társadalmi helyzetét a közösségben. Az egyének egymásközötti kapcsolatait, érintkezési formáikat és ezek táji sajátosságait. Az embereket összehozó és szétválasztó motívumokat. A vezető kiválasztás kérdéseit. Feltétlenül vizsgálnunk kell a föld szerepét, melyet az az egyes és általában a falu életében betölt. Alapos okunk van annak föltételezésére, hogy a földnek a magyar paraszttársadalomban valami egészen különös, mindeddig azonban lappangó, fel nem tárt jelentősége van. Azt is tapasztalhatjuk, hogy ez a jelentőség színben és változatban szintén követi a magyar tájak gazdag partikularizmusát. Nem fogjuk a falut addig lényegileg megismerhetni, amíg ez a kérdés nem nyert alapos és mélyreható tisztázást. E nélkül nem láthatunk bele a falusi nép lelkébe, nem érthetjük meg életszemléletét, népmozgalmi jelenségeit, városbaáramlását, érdeklődésben átállítódását, amikor a föld egyszer csak eljelentéktelenedik és közömbösül szemében.

Jellemző lehet egy-egy táj szempontjából a családi élet és az azzal kapcsolatos társadalmi szokások, erkölcsi megnyilvánulások megfigyelése, a családtagok jogi, társadalmi helyzete, a rokonságok, hadak jelentősége. A családi élet a maga zártságánál és konzervativizmusánál fogva talán a legtöbbet árulhatja el a falu hosszsmetszeti sajátosságairól. Szépen eligazíthat bennünket a tekintetben is, hogy a táj társadalmi és mondjuk vezető kiválasztásban mutatkozó alakulása, családintézményű eredetre vezethető-e vissza? Az egyének önállóan, vagy a családon keresztül kerülnek-e bele a közéletbe. Mi biztosítja a közszereplés lehetőségeit (család, klikkerő, egyéniség stb.). A falu társadalomalkati vizsgálatánál az összehozás, kiegyensúlyozás tájból adódó lehetőségeit is figyelembe kell venni.

Rusznay Gyula.

FIGYELŐ

SZENT ISTVÁN EMLÉKEZETÉRE

Első királyunk halálának századfordulóján a magyar szociológus megilletődve csodálja az államszervezés remekét, mely 900 évnél tovább nyújtott keretet és teret egy sorsüldözte nemzet életének. Az országot szétrombolták, a királyság csupán nevében él, mégis úgy érezzük, hogy a nagy mű és annak alkotója ma is méltó bámulatunkra. A nagy király génusza azt kívánja, hogy reá visszapillantva is a jövő számára keressünk könnyebbedést és tanulságot. Annak, aki a nagy államalkotó életművét szemléli, a nemzetet kell látnia, mégpedig az örök lét folyamatában és a fennmaradás útjait kutató tekintettel. Ezt parancsolja az országépítő király szelleme és a hűtlenség bűnében marasztalna el, ha akár a késői maradék adorációjával, akár az egymást felváltó vezetők célkitűzései kedvéért pillanatra is ingadoznánk az örök magyarság érdekének szolgálatában.

Nagyobb átalakulást nem követelt még népétől uralkodó, mint első királyunk a magyarságtól. Egyszerre fel kellett adnia ősi vallását, szabadságát, életmódját s átvennie azokét, akiket gyűlölt és pusztított. A százados ellenséghez kellett hasonulnia s lényegében még nomád, laza törzsi kapcsolatban élő s kelet lelkét hordozó nemzet-testére a keresztény-frank államrend és életfolyamat páncélruháját kellett felöltöztetnie. Még nyelve és vére sem maradhatott meg tisztaságában, az új rend ezeket is a keveredés kohójába vetette. A nemzet magyar jellege látszott veszendőbe menni, az ország-szervező azonban a jövőbe látott s tudta, hogy ezt éppen az örök magyarság érdeke követeli így. Nem várhatta be, míg népe szétporlad a németiség sziklafalán s szertefújják a Dunavölgy forgószelei. Életszükségnek látta a hasonulást, a halogatást, félmunkát pedig pusztulásnak. Ezt hirdette Koppány felnégyelt teteme, Esztergom, Győr, Veszprém és Gyulafehérvár falain, ezt hirdették a királyi vármegyék fegyveres ispánjai.

A népi illeszkedés, közelebbről az európai nemzetekhez való asszociálódás nagyszerű példája áll itt előttünk. A népek társulása,

illeszkedése ép oly szükségszerű, mint az egyéneké. A társulás nem tűr meg elszigetelődést, mert ez zavarja biztonságérzetét. Az asszociálódás tehát kötelező, ha nem is mindig az írott jog szerint, hanem egy mélyebb, lélektani törvény alapján. A szükségszerű illeszkedésnek pedig az a feltétele, hogy az asszociálódk világfelfogása és értékrendje lehetőleg egyező legyen, de semmiesetre se merőben ellentétes, mert erre bizalom nem épülhet. Ezt az igazságot ismerte fel a nagy király, amint azt mindennél meggyőzőbben bizonyítja négy évtizedes uralkodása. Erre vall, hogy a lelki hasonulást mindennek elébe helyezte. A hittérítés és az egyház megerősítése volt első és mindvégig legfőbb gondja. E nélkül komoly és tartós bekapcsolódás az európai népek együttesébe el sem volt képzelhető.

Az ily gyökeres lelki átalakulás, tehát a keresztény királyság megalakulása, nem lehetett organikus folyamat, hiszen a magyarságnak úgyszólván minden hagyományát el kellett vetnie. Annak a sokat emlegetett tételnek, hogy az idegen intézmények a magyar lelkülethez hasonlítva kerültek átültetésre, nincs komoly alapja. Sem a keresztény vallás vagy egyház, sem a frank állami és jogrend nem mutat más formát nálunk, mint ahonnan átszármazott. Nem is lehetett másképpen. Olyan elevenbe vágó és mélyreható átalakulásról volt szó, hogy a király itt nem indulhatott kompromisszumokkal vagy félrendszabályokkal. Az akarat erőszaktól vissza nem riadó elszántságára volt itt szükség.

Ha a királyt csodálat illeti meg bölcs, erélyes és következetes munkájáért, ezt a nemzet génuszától sem tagadhatjuk meg, amiért meg tudta érteni a kor szavát, szinte lényét dobva áldozatul a biztos politikai ösztönnel felismert létérdekért. Jó példa ez arra, hogy egy nép a korszellem irányában és a környezet atmoszférájától erősítve a legcsodálatosabb átalakuláson mehet keresztül. A népegész élet-ösztöne megérzi, mi vezet helyzetere erősödésére s ezt teszi döntő motívummá. Másik tanulsága, hogy az idegen intézmények, a más népek életstílusa megváltoztatják ugyan az életformáját annak a népnek, amelyre mintegy rátelepednek; alattuk mégis tovább él a sajátos néplélek, lassú és szívós munkával medret ás a maga pályája számára, hogy az új felszín alatt s új keretek között is természete irányában fejlődhessék tovább.

Minden kor az adott szükségletek szerint választja meg a politika eszközeit. Első királyunknak idegen munkatársakra volt szüksége. Ezért becsülte a keresztény emberszeretetet kötelezettségén felül is az idegen vitézek, papok, iparospolgárok beszivárgó egyedeit és csapatait. Idegenpártoló érzületének kulcsát megtaláljuk az

Intelmekben: «In hospitibus et adventitiis viris tanta inest *utilitas* . . . ut bona voluntate nutrias illos et honeste teneas, ut tecum libentius degant, quam alibi habitent». Más helyen: «Sicut ex diversis partibus provinciarum veniunt hospites, ita diversas linguas et consuetudines, diversaque documenta et arma secum ducunt, quae omnia regiam ornat et magnificent aulam, et perperritant exterorum arrogantiam». A cél: támaszt és segítséget nyerni s emelni a királyi udvar fényét, egyben a határát is megszabja annak, mennyire szabad mennünk a király idegenpártolásának feltételezésénél. Semmi esetre sem a hírheft tételig, amely szerint az egynyelvű és erkölcsű ország gyenge és törekeny. Ez a mondat nemcsak az Intelmek egyéb tanításával áll ellentétben, hanem a király egész lelki arcával is, amint az életművében kirajzolódik. Nem szabad felednünk, hogy az Intelmek annyira nélkülözik az egyéni színt és oly kevésbé illenek bele az ország 1020-as éveinek helyzetképebe, hogy a király szerzőségén felül a munka egykorúságát is kétségbe kell vonnunk. A nyelvi tarkaságot kívánó tétel nem más, mint a római világbirodalom emlékének visszhangja.

E tételt talán már az Admonitiones írójánál is a *cui prodest* elve alapján kell magyaráznunk, amint ezt a motívumot érezzük napjainkban is, valahányszor egyesek a szent királyra hivatkozva emlegetik a népi kevertség előnyeit. Mert lehet-e ez más az önzés és idegenség leplezésénél oly korban, amidőn még minden tagunkban sajgó fájdalommal érezzük a tétel hamisságának szörnyű bizonyítékát? Távoll áll tőlünk, hogy felmentést adjunk azoknak, akik a magyar jövőt biztos utakra terelő király állítólagos, de valószínűtlen tanításával kívánnak idegenségük számára menlevelet biztosítani.

István magyarsága a XI. század clunyi-szellemű világában is éppen olyan kétségtelen, mint az, hogy gigantikus reformmunkájával a magyar jövő számára kívánt utat nyitni. És itt újabb tanulságot kell látnunk most már azokkal szemben, akik a nagy országépítő alakját — lényé tökéletes meghamisításával — a tradíció-tisztelet nevében minden haladástól, néperősítéstől, nemzetfejlesztéstől irtózó maradiságuk vagy önzésük támaszául kívánják felhasználni.

A király génusza azt a kötelességet sugalmazza, sőt parancsolja, hogy kíméletlen eréllyel romboljuk le a nyugati népekhez való illeszkedés akadályait. Az illeszkedés ma könnyebb, mint 900 esztendővel ezelőtt volt, mert az akkori teljes ellentét helyett most megvannak a lelkület, a műveltség és a társadalmi életformák közös-

ségei. Nekünk magyaroknak a nagy király példájából azt a tanulságot kell merítenünk, hogy abban és addig igyekezzünk idomulni, amiben az európai népek egyek és csak addig, ameddig ez az egység kétségtelen. A feszültség, amely a nagy európai népek összhangját zavarja, csak onnan ered, hogy Európa népei nemzeti egyéniségük kifejllesztésének különböző fokozatában élvén, inas-képpen keresik az új, korszerű társadalomgazdasági rendet. Egyébként valamennyi nép ma nemzeti egyénisége minél teljesebb kiélésére törekszik, ezt tekinti legelső feladatának. Hogy a francia e törekvése maradéktalan, sőt türelmetlen követése mellett fitymálja az olaszok nyers és gyűlölettel nézi a németek extrém formákat öltő nacionalizmusát, ez a dolog lényegén nem változtat, csak azt mutatja, hogy a nemzetek habozás nélkül fordulnak saját eszményeik ellen is, ha azok más népek erejét növelve pillanatnyi veszélyt jelentenek számukra.

Jövönk építése ma csak az erőnket gyarapító nacionalizmusban képzelhető. Kifejteni, szabaddá tenni mindazt a benső potenciális értéket, amit a magyar nép magában rejt. Ez az önkifejtő célkitűzés teljes összhangban van az európai népek még oly ellentétes képviselőinek életeszményével. A szentistváni gondolat ma ebben vár megvalósításra és abban, hogy az egyetemes magyar érdeket elhomályosító, a magyar életet gyengítő, az avult intézményeket védő, azok igazságtalanságait tovább éltető szellemet minél előbb és minél gyökeresebben ki kell oltani. Ma ez a pogányság, amely ellen az örök magyarságot a történelemben beépítő királyi gondolat harcol,

Szombatfalvy György.

A TÖMEGEK LÁZADÁSA.

I. Jose Ortega y Gasset, a madridi egyetem metafizika-tanára, csaknem tíz éve ismeretes a magyar szellemi életben, miután egész Európában, Észak- és Latinamerikában már régebben együtt emlegették a kor legérdekesebb gondolkozóival. Sok helyen és sok alkalommal hivatkoztak rá, mert a történeti, társadalmi, művészi és kulturális jelenségvilágnak alig van részlete, amelyhez hozzá ne szólt volna. Magyarul azonban még nem jelent meg könyve, csak egyetlen kis tanulmánya egy gyűjteményes füzetben. A legtöbben a kitűnő német fordításból, vagy franciából ismerték, mivel a spanyol tőlünk minden tekintetben oly távol esik. Most végre áttűtették egyik főművét, a «Rebellion de las masas»-t (A tömegek lázadása). De nincs sok örömünk benne. Az utóbbi időben egyre több nálunk a ponyvafordítás. Mintha nem elégednének meg azzal,

hogy csaknem kivétel nélkül a külföld selejtes literatúráját ültetik át, hanem még a kitűnő munkákon is rontanak, legalább a fordításban. Még jónevű kiadók sem kényesek az általuk nyomtatott művek hibátlanságára. Világnagyság írta, majd megveszik. S ez igaz. Aki az idegen nyelvet úgy tudja, mint egy hálókocsi-ellenőr, nekiáll remekműveket fordítani. E művekben az is bántó, hogy a szövegben sok a tárgyi hiba és félreértés. De még sokkalta inkább az, hogy remek stílusművészek ragyogó nyelve oly lomposan jelenik meg, hogy aki az eredetit nem ismeri, csodálkozva kiált fel: hogyan lehet ennek a könyvnek kitűnő hírét költeni? Legutóbb Bergyajevvel történt meg, hogy ezt az írásjelekig spiritualitással áthatott gondolkozót nálunk úgy mutatták be, mintha a Filléres Regénytár munkatársa lenne. Most pedig Ortegával, kinek választékos, tiszta és tündöklő ékesszólása ma teljesen egyedül áll s talán Seneca-ig kell visszamenni, hogy az ember hasonló kristályosan klasszikus prózát találjon. E magyar fordítás kifejezéstelen, otromba, pongyola, magyartalan és nagyon sok helyütt értelmetlen. Talán az olvasók egy részét még így is meg fogja győzni arról, hogy Ortega jó gondolkozó; a kényesebb ízlésűek azonban orrukot fogják fitorítani erre az ügyefogyott nyelvre, amely csak kivételes esetben emelkedik felül az apróhirdetés stílusán.

II. Hogy az ember a «Tömegek lázadását» megértse, legjobb, ha Ortega egy előbbi művéből indul el, amelyet Spanyolországról írt («España invertibrada», 1922). Ebben a tanulmányában pontosan követhető az az eljárás, hogyan szokott egy témát kifejteni. Ezúttal fölteszi azt a kérdést, hogy mi az, amit nemzetnek hívnak. Általában azt mondják, hogy a nemzetek alapja, csirája, magja: a család. Ortega ezt a feltevést tagadja. Rómát hozza fel példának, mert Róma története az egyedüli, amely keletkezésétől haláláig már a történeti tudattal rendelkező emberiség szeme előtt folyt le. Láttunk népeket keletkezni, akik még élnek; láttunk népeket meghalni, akiknek születését nem ismerjük. Rómát láttuk születni és meghalni. S ez a római történet azt mutatja, hogy egy nép nem a családból keletkezik. Valami más van itt, amely Itália egy kis dombja alól elindult, várossá lett, majd törzssé, elfoglalta az egész félszigetet, majd a Földközi-tengert, végül egyik oldalon elért Angliáig, a másikon Indiáig. Ez az államalkotási képesség nem meghatározható valami. «Az adomány, amely nemzeteket tud alkotni, olyan levezethetetlen, mint a költői képesség.» Szóval zsenialitás. E tehetség főjelleme, hogy tud: parancsolni. Tud akarni. Mindenesetre kettős képesség: meggyőző és parancsol.

De nem külön-külön, hanem együtt. «A parancs nemcsak meggyőzés és nemcsak kényszerítés, hanem a kettő finom vegyülete.» Nem külön az egyik, vagy a másik. A meggyőzés egyedül gyenge, mert csakis szellemi, de «a meztelen erőszak viszont csak pseudo-szervezeteket tud teremteni.» Szóval: együtt szellem és erő. És ezzel a képességgel csak az rendelkezik, aki szuggerálni tudja a közös célt és feltétlenül hisz a nemzeti misszióban. A nemzet pillanatnyi egység, de mindig pillanatnyi. «Téved, aki azt hiszi, hogy a nemzetek nem azért maradnak együtt, mert holnap valami közös dolguk van.» Igenis azért maradnak együtt. Ezt még elintézik, de akkor jön egy másik közös ügy és így tovább. Mindig akad valami közös elintéznivalójuk. Így vannak együtt, így nőnek egybe.

A spanyol nemzetet Kasztília teremtette. Tudott parancsolni. Az egyedüli spanyol tartomány volt, amely legyőzte szűkkeblű önös érdekeltségét. Hitt a közös feladatban és ezt szuggerálni tudta, összenőtt két, majd három, majd egyre több tartomány. Megindult a hódítás. Így alakult a spanyol világbirodalom. És, amikor a hit megszűnt, a missziót már senki se vette komolyan, megindult a letöredezés. Elveszett Németalföld, elvesztek az amerikai gyarmatok. A partikularizmus azonban tovább folytatódott. Kasztília szűkkeblű, kicsinyes, bizalmatlan, fősvény és rosszkedvű lett. Senki sem akadt, aki felébressze régi erényeit, hogy ne süllyedjen «abba az eltompult önzésbe és hülyeségbe», amely Spanyolország utolsó három évszázadának történetét tette. A királyok «csaknem kivétel nélkül inkább hallgattak az ostobákra, mint az értelmesekre s inkább a csirkefogókra, mint a tisztességes emberekre.» Ez a lépés azonban csalhatatlanul jelzi, hogy a királyok már nem akartak tenni semmit. Nem voltak terveik. Aktivitásuk kihalt. Ez a szétesési folyamat.

A partikularizmus az a szellemi állapot, amikor nem érezzük kötelességünknek, hogy a másikkal gondoljunk. Az utóbbi időkben egymást követték a kisebb spanyol forradalmak. Érdekes, hogy ezek hogyan keletkeztek. Egy tábornok vagy politikus hirdetményt tett közzé, amelyben kimondja, hogy mától fogva pedig nem úgy lesz, hanem másképen. Ez a prononciamiento. Nincs egyetlen híve sem. Nincs szervezete. Még eszméje sincs. Csak úgy kihirdeti álláspontját és azt hiszi, hogy ezzel a dolgok már meg is változtak. A tiszta «direkt akció.» Az emberek partikularizmusukban nem is tudják, hogyan kapcsolódjanak. Ebben a stádiumban már a nemzet teljesen széthullott állapotban van. Mindenki külön él, semmi közös sincs. Ez a prononciamiento értelme.

A társadalom alapja az organizáció. «A nemzet pedig olyan

embertömeg, amely kiválasztott kisebbség által formálódik és tagozódik.» A tömeg magában tehetetlen és amorf. Az elit adja meg a formát és a rendet. Ma már egész Spanyolországot elárasztotta ez az elittelen tömeg. Nem társadalom ez. Erről szó sem lehet. Alaktalan massa. Vannak, mondja Ortega Max Weber alapján, úgynevezett Kitora-korszakok. Ezek a társadalomképződés korai, amikor az organizáció és hierarchia kialakul és a nemzetek formálódnak. És vannak úgynevezett Kali-korok, amelyeknek jellemvonása éppen a lázadás a közös cél ellen, a formálódás ellen. Az egyenlőség nevében lépnek fel. Persze jól tudjuk, hogy ez mit jelent. Nincs egyenlőség. A nemzet époly kevéssé hajlandó egyazon mértékkel mérni tagjait, mint a társadalom. Az egyenlőség eszméje az elhomályosodott gondolkozás, a felbomlott társadalom eredménye. S így keletkezik az aristophobia, a legjobbak gyűlölete, ami Spanyolországban már uralkodóvá lett. Miután ledobták az elitet, még elkezdték gyűlölni is. «Az otrombák, akik mindig többen vannak, dühöngve csaholnak minden nemesre.» «Az a hit van érvényben, hogy van társadalom elit nélkül is.» Megragadó képek egész sorában festi, hogy Spanyolországban még a legmagasabb társaságban is hogyan vált mindig irányadóbbá az alacsonyrendűség, az ízetlenség, ízléstelenség, az ordináré hang és a művelt, képzett ember hogyan szigetelődött el mindig jobban. Elérkezett a nemzeti élet ellenkezője: a tömeguralom, a teljes nemzeti felbomlás kora.

III. «A jelenkor pillanatára — mondja Ortega a «Tömegek lázadásában» — az a jellemző, hogy a tömeglény világosan látja saját tömegszerűségét, de abban a korlátolt konokságban van, hogy ez a tömegszerűség teljes joga.» A közönségesség, otrombaság már nem hátrány, ellenkezőleg: a tömeglény büszke arra, hogy ordináré. Miért van ez? Mert a tömeg nem a fejlődés eleje, hanem a fejlődés vége. Nem az új korszak feltűnése, hanem a régi teljes megszűnése. A tömegre jellemző, hogy «nincs életterve.» Nincs célja. Csak úgy vakon beleél a világba, sorstalanul. A szellemtől megfosztott ember a közösségben mindig rovarrá lesz. így válik rovarlénnyé a modern ember. Egyedüli tevékenysége «a pillanat konfliktusa elől való kitérés.» (Ahogy Kemény Zsigmond mondja: «a pillanat csábjai előtt való bűnös bókolás»). De nem old meg, csak kitér, minden alkalmat felhasznál arra, hogy e konfliktus elől megszökjön. A nehézségek így a következő pillanat fölé tornyosulnak. Most azt kerüli el s a dolgokat ismét elodázza a következőre s így tovább. A sors örökké elintézetlen kérdések irtózatossá válnak súlyával nehezedik az emberre.

Ortega Rathenaut idézve azt mondja: íme a barbárság vertikális betörése (vertikale Einfall der Barbarei). Ezúttal kitűnő alkalom kínálkozik Ortega módszerének megvilágítására. Egészen ritkán indul el önállóan. Mert nem kell hinni, hogy Rathenau volt az első, aki ezt a vertikális betörést észrevette. Vannak könyvek, amilyen például Rudolf Pannwitz könyve 1914-ből (Krisis der Europäischen Kultur), amelyek ezt a tényt kimerítően tárgyalják. Mereskovszkij 1908-ban könyvet írt, amelynek címe: «A csőcselék hadjárata» s ennek tárgya ugyanaz. A múlt század végén Nietzsche beszélt róla, előtte még Burckhardt, aki a harmadik francia köztársaság «szörnyű személyzetéről» (entsetzliche Personal) írt. De már Hegel is jól ismerte a kérdést. Egyszóval itt nem annyira arról van szó, hogy valamilyen jelenséget észrevesz, sokkal inkább arról, hogy egy pregnánsan megfogalmazott társadalmi folyamatot szemléletessé tesz. Nem feltáró, hanem bizonyító eljárást követ. Ortega a legritkább esetben «eredeti.» Csak azt mondja, amit már mondtak. Tehetsége a dolgok megfogalmazásában van, abban, ahogy teóriákból formákat tud alkotni s ahogy feltevéseket véglegesen ki tud alakítani.

Mi a barbárság jellegzetes vonása? Az, hogy: «életmohóságból szétzúzza magát az életet». «Az ember, akit elemzünk, megszokta, hogy sohase nézzen ki önmagából.» Mértéktelen úgy is, hogy nem ismer olyan határt, amely megállítaná; úgy is, hogy mohósága maga is felmérhetetlen. Mert a mérték: mindig nemesség jele. Határ és forma. Valami szépség az életben. És ez az intenzívebb, a magasabbrendű életrend is. «Állandó készségben él, hogy önmagát felülmúlja.» A nemesség az, hogy az embernek felajzottsága van minden nap nemesebbnek lenni. Az előkelőség ezért maga iránt való állandó elégedetlenségben él. A tömeg belesüpped abba, hogy itt nincs tennivaló. «A tömegember nem is hiszi, hogy rendkívüli, sőt igazolni igyekszik jogát a közönségességre.»

S ez a tömeg elárasztotta a modern világot. A szellemben is betört. Az intellektuális plebejusznál nincs közönségesebb jelenség. Kritikátlan. S ez a kritikátlan magatartás «odavezet, hogy az ember nem is érzi mi a követelménye annak, hogy egyáltalában igaza lehessen.» «A tömegember nem bocsátkozik diszkussziókba, — visszaretten attól, hogy bármiféle instanciát elismerjen.» «Az ember lemond arról, hogy kultivált együttélésben legyen, amely nem egyéb, mint normák alatt való együttélés, s így a barbárságba zuhan vissza.» A barbár «minden mértéket megvet és közvetlenül vágyainak kielégítésére tör.» Nem az értelem kormányoz többé, hanem a szen-

vedélyek és az erőszak. «A társadalmi érintkezés lemond a jó nevelésről, izléses irodalomról.» «Egyszerűen hajmeresztő, hogy még a viszonylagosan műveltek is milyen véleményeket alakítanak a leggyeszerűbb napi kérdésekről.»

«Sok embert látni ma, akik eltévedtek saját útvesztőjükben, mert nincsen semmi, aminek életüket odaadják. Minden parancs és rendszeme sárba van taposva. Látszólag ez szabadság.. . valójában nem az. Ha az élet önmagában felszabadul, elveszti önmagát, üres lesz és céltalan ... El van veszve, ha egyedül van önmagával. Az önösség labirintus. Élni annyi, mint egy célra elhajítva lenni.»

IV. Hogy Ortega eszméi még világosabbak legyenek, végül át kell lapozni a mai kor témájáról írt tanulmányát («El tema de nuestro tiempo»). A kiindulópont, mint «Espana»-könyvében, itt is egy szellemes magyarázat. Ott az államok keletkezését vette célba, jtt a generáció fogalmát. «A nemzedék a történet legfontosabb fogalma.» «Nem egy maroknyi tehetséges ember, de tömeg sem; teljesen új, önmagában zárt szociális egység, saját magasrendű elitjével és saját tömegével, amely adott vitális sebességgel rohan az élet körforgásába.» Minden nemzedéknek saját módszere van arra, hogy «teremtőerejét kijátssza.» Vannak háborús, politikai, tudományos nemzedékek s vannak, amelyek az ifjúság szellemét hozzák s ismét mások, amelyek a szenilitást. A mai letűnő generáció arculata: a deserteur. És az arc, ami a dologban a legfontosabb: ez maga a dolog. Ortega százszázalékig és mindig morfológiai alapon áll. Nem definiál: érzékileg tapasztal. Ezért állandó affinitása a művészettel. S ezért oly élénk az, amit mond, mint egy kitűnő regény. A dolgokat «nem lehet gondolni és meghatározni; látni kell őket.»

Azt mondják, hogy a mai «suffrage universel» politikai vagy társadalmi, vagy gazdasági, vagy egyéb széthúzás és széthullás. Nem. «Politikai széthúzásunk másodlagos jelenség.» Az elsődleges az, hogy a nemzedék áruló, ez benne a forma, vagyis a lényeg. Elárulta a zászlót és minden zászlót elárult, ezért esik annyifelé, ahány embere csak van. Nem valamiért. Egyszerűen azért, mert az, ami. Mi következik ebből és ezután? Jósolni kellene. És jósolni lehet is. «A történelem csak oly mértékben tudomány, amilyen mértékben jósolni tud.»

A megelőző történeti valóságot vizsgálva úgy látjuk, hogy az relativista és racionalista volt. «A racionalizmus megtartja az igazságot és az életet feladja; a relativizmus a változhatatlan és nyugodt igazságnál többre tartja a lét örök mozgalmasságát.» A mai nemzedék jelszava pedig nem a lét és az igazság külön, hanem

a kettő együtt. Ma kultúra és élet egy. Ez a középponti élmény s ennek nevében «akar valamit tenni.» Mint élőlény ennek megingathatatlan meggyőződését hozta magával. De a mai élet nem a múlt század biológiai fogalma. Egyáltalán nem. Simmelt idézi: «az élet éppen az, hogy több, mint élet». S a kultúra ebből a több, mint életből fakad. Vitális funkció, de magasabbra lép és ér el. Hová? A szellembe. «Nincs kultúra élet nélkül, nincsen spiritualitás vitalitás nélkül.» Az embernek két arca van: egy biológiai és egy szellemi. «Az új világrzés lényeges jegye, hogy soha semmi módon nem szabad elfelejteni: a szellemi, vagy kultúrjavak egyszersmind élet-tani aktivitások is.» S a kettő egyensúlya az új generáció feladata. Mind a kettő együtt. Mert: «az élet szellem nélkül barbárság, a szellem élet nélkül bizantinizmus». Szellem és spontaneitás összetartozik. Ha valaki azt mondja: «a jelenkor generációjának feladata, hogy megkísérelje a világ rendszerezését az élet szempontjából», a dolgot egészen hamisan fogta fel. Ezt már elég sokszor megkísérelték. Nem. Itt az élet egy egészen különös és sajátos értékeállításáról van szó, amit a történet eddig még nem ismert. Ortega itt legfőbb két mesterére hivatkozik: Goethére és Nietzsche. Goethe azt mondja: «minél jobban meggondolom, annál világosabb lesz számomra, hogy az élet csak azért van, hogy éljük». És Nietzschek köszönhetjük azt a legtermékenyebb fölfedezést, amellyel megmutatta: mi a felmenő és lemenő élet, mi a zátonyra jutott és a sikerült sors. Mert «az élet önmaga rendezi értékeit.» S az ember akkor él helyesen, ha engedi, hogy az élet vigye. Nemcsak az egyes ember. Az egész emberiség is. Mert a kultúra nem egyéb, mint a spontán élet által elrendezett értékek világa. Nem írható elő, hogy az élet mit tegyen; sőt nem is szabad előírni. A mai kor követelménye: az életszerűség. A «múlt század tiszta értelme azon az úton van, hogy átalakuljon vitális értelemmé.»

V. Még néhány szót Ortega existenciájának megértéséhez, amely a magyar fordításból érthetetlen maradt, mert a fordítónak szándékában sem volt, hogy Ortega elmés dialektikájából és csillogó stílusából csak töredékeket is áthozzon.

Madridban a polgárháború előtt volt egy embertípus, úgy hívták, hogy: caballero. Délelőttönkint megjelent a város előkelő utcáin, főképen a korzón, drága és pompás ruhában, jól megfürödve s illatosítva, beült a kávéházakba, csevegett, szórakozott, elment ebédelni, aztán kávé ivott vagy fagyaltot szopogatott, színházba, vagy moziba sétált s éjtszaka ismét a kávéházban üldöglött. Ilyen ifjú volt talán kétszáz, talán ezer. De a szám nem fontos.

A caballero hírneve északeurópai szempontból nem volt kifogástalan. E gondtalan életet ugyanis a legtöbbször valamilyen bőkezű hölgy, vagy így inkább: több jómódú hölgy biztosította számára. Gavallér. Udvarias, lovagias és előkelő. Pompás nevelése volt, elragadóan társalgott s nem volt ember, akit ne bájolt volna el tökéletes modorával. Az ifjak természetesen szépek voltak, hajlékonyak, elegánsak, termetük karcsú, arcuk szabályos. S bár szerelemből éltek, műveltek voltak. Ízlésükről nemcsak remekül szabott ruhájuk tanúskodott, hanem diszkrét és elmés csevegésük is és az a vélemény, amelyet egy színdarabról, vagy könyvről megalkottak. Az arisztokrata, akiből már csak ennyi maradt. S éppen ezért nagyot tévedne az az északeurópai puritán, aki a caballeróban a spanyol életforma egy szörnyű immorális kinövését óhajtáná megbélyegezni. Nem. A gavallér tökéletes alakja egy spanyol magatartásnak, amit Unamuno «aranykori hagyományának» nevezett el (Unamuno Miguel: «El torno al casticismo» — tradición eterno). Az aranykori hagyomány annyit jelent, hogy: «a boldogság több, mint a dicsőség». A caballero a gondtalan, könnyűéletű, ragyogóan szép, finom, magasrendű emberfajta, de az, akiből a heroizmus teljesen és tökéletesen hiányzik. Ez az epimetheusi ember. Nem pályázik nagy tettekre. Ő az Achilleus, aki nem megy a trójai háborúba, hogy rövid, de fényes életet éljen, otthon marad és nyugalomban. Az aranykorban. íme: Ortega. A metafizika tanára, aki tulajdonképpen gavallér: fölényében, csodálatos eleganciájában, szellemességében, páratlan ízlésében, szemléletének tiszta gondtalanságában és elbájoló ékesszólásában. Csak az beszélhet ilyen tiszta, kristályos hangon, könnyen és vidáman, aki az aranykori hagyományban él, aki mélyen irtózik attól, hogy «történetet csináljon», kinek egyáltalán nem kell hír, nagy tett, vagyon, hódítás. Az élet nem küzdelem, hanem játék. Az aranykor kell neki: a mosoly, az ízlés, a tisztaság, az előkelőség s főképpen az élvezetek. A boldogság. Ortega ezt a hagyományt elítéli s tespedtséget lát benne, de ő maga benne él. Bizonyíték rá mindaz, amit mond: tiszta stílusával, játékos gondolkozásával.

Hamvas Béla.

KÖLCSEY A MAGYAR NÉPJELLEMÉRŐL.

(Halálának százéves fordulóján.)

Egy nép jellemét sem könnyű tanulmányozni, mert a nép sohasem egységes; rendek, rangok, *rétegek*, *fürtök*, *foglalkozások*; *vallások* stb. szaggatják meg egységét, ezenkívül egyik részre

a *tájak* különbözősége nyomja rá erősebben a bélyegét, másik részre egy *korbeli* áramlat hat, s így más és más «színvonalat» képvisel a nép itt és ott. Hogyan lehet ily mozaik láttán egységes «nép»-jellemről szó? Tudatos és tudományos *népkarakterológia* felépítése módszertanilag szinte lehetetlennek látszik. Mégis közönséges észrevétel az, *hogyan van* a népben valaminő egységes vonás, amit jól észrevesznek külföldi, művelt utazók, akik megrajzolják, milyenek *a hollandok, az olaszok* stb. Bárminő nehéz is az egységbevonás, mégis tudjuk, *van* egy népnek valaminő egységes arculata. Sem a táj, sem a műveltségbeli színvonal nem szakítják darabokra a népet, főképp pedig nem múlik el nyomtalanul a századok hosszú sora. De hogyan lehet beleélnie magát a kutatónak a népjellembe? Az egyéni karakter kutatójának is nehéz a dolga, nemcsak a jellem «arcának» sokféle vonását kell meglátnia, elemeznie, hanem végig kell mennie az egyéni életpályán, mindazon, ami alakította az egyes embert. Ez az, ami sokkal nehezebb a népkarakterológiában, hiszen itt a bonyolultság is nagyobb, a sors is hosszabb, távoli századokba nyúlik. Ha külföldi műveltségűek kerek «rajzot» adnak is egy népről, rendszerint és legfőképp hiányzik a történeti sors, azaz évszázados hatások *belülről* való érzése és szemlélése, hiányzik egy *immanens sorslátás*. Racionális kategóriákkal nem sokra megyünk, valamiképp irracionális jellemmélységre kell leereszkednünk, valaminő sorshatást csekély jelből is megéreznünk. Nemcsak a népkarakter arculatának sokféle vonását kell egymás *mellé* raknunk, hanem kiérezni, mik az alapvetőek. Még a jellemegező «integrációs» összefüggéseit is aránylag könnyű — korrelációs kutatással — megtalálni, *belehatolni* a jellembe könnyebben lehetséges, de már *vele* élni és a sorsot *mélyen* átélni nehéz. Lássunk egy példát a «belső sorslátásra», egy költő-gondolkozóknál.

Kölcsey Ferenc 1833-ban foglalkozik magyar népkarakterológiával.¹ Csak egy oldal — négy aforizma — az egész, de komor életérzésbe mélyen merül bele: hol olyan, mint fájdalmas panasz, hol tépődő önkritika, hol intelem, hol mintha felcsillanna a biza-kodó remény is. Mi uralkodik a lelkeken? Mindenekelőtt 1. *föld-szeretet*, «mert drágán vásároltatott» a föld, a nép «vérével szerzett valami». E jellemzésben vakító realizmus van. Modern széplelkek, nagyvárosi, üzletes lélektípusok ma már bizonyára kevésbé dőb-

¹ Minden munkái. 3. kiad. 1886. V. köt. 258—9. 1. «Magyar» címen írt 1833-ban a Musárióban. (Más részeket itt mellőzünk; súlyt helyezünk arra, mit akar egy helyütt elmondani.)

bennek rá erre az igazságra, a «vérrel» szerzett és megtartott földre, ám 1833-ban a nemesség még közel érezte magához a földet, újabb szóval: a «vérrel» szerzett «néptalajt». Városi, gazdasági szemszögből a föld, a néptalaj már csak egy-egy darab «üzem» — jövedelemforrás — s merőben elhomályosult annak őseredeti szerzése és megtartásának módja.

2. A (népi) *önértéktudat*, «önérzet», oly valami, melyet egy emlékezet indított meg, a hódítás, a katonai dicsőség *emléke*; valaminő sajátos, mondhatni, történeti szenvedély,¹ *pozitív* történetformáló tartós erő (minek Hegel ismerte fel a «szenvedélyt») egészíti azt ki: az, ami visszanézve csak emlékezés a múltra, előre is nézve jelent valamit, t. i. hivatásérzést. Ez a *történeti* beállítódás a «nemzetiségnek»² (a nemzeti-nek) kútfeje. Fejlődési sor van előttünk: történeti szenvedély-, önértéktudat (önérzet), mely «bizonyos népsajátosságot ébresztett fel», végül hivatásérzés. Mindez egybecsendül a «nemzetinek» kívánásában. Íme, ez is ma már sokfelé elhalványodóban van a világon, de nálunk ma is élénken él: szabadság- és függetlenség vágyban. Erre utal a következő, ahol egész sora zúdul elő a népkarakterológiai megállapításoknak.

3. «Éjszaki komolyság, ázsiai fényűzés, vezérséghez szokás a vándorlás s azt követő vívások között, *küzdés a szabadság felé, de köznek részvétele nélkül*. . .» Ez a megállapítás mélyre fog, felragad valamit a tragikus életmélységéből. Valóban, Kölcseyvel szólva, «azon scénák, melyeket történeteink szakadatlan sorban (!) mutatnak», valaminő komor élethelyzetet árulnak el, mely tele van kimondhatatlan, szenvedélyes *szabadság-szomjúsággal*, de e mögött inkább egyesek és csoportok vannak, *és nem a «köz»*, nem az egész nép. Ez sohasem mutat egységes frontot! (Minő különös az, hogy a Mohács utáni kettéosztást még egy Salamon Ferenc is úgy fogja fel, hogy az így előálló helyzetek hosszú sorában a magyarságot nem lehetett «telibe» találni.) Nincs *egész* front; mindig egy-egy rész állt ki a porondra, a másik pihentette fegyvereit, vagy alkuozni próbált. Ennek az *erőmegosztási politikának* — az *erőegyesítés* helyett — egyre szélesebbkörű *guerilla-öszön* lett a vége. «Vezérséghez szokás» nem centralizált. Talán ez a *helyzet*-követelmény a mélye annak, hogy nem a köz, nem az egész nép áll ki szabadság-

¹ Kölcsey «indulatról» szól, de a mai jelentése a fenti.

² Még a reformkorszak nyelvén értendő, nem politikai kisebbségi helyzet színezi a szót, mint később.

harcainkban. Valami mindig kimarad, 1848-ban is. Külföldi ezt meg nem érti, csak a sokat emlegetett széthúzást külszínében látja meg, nem pedig azt, ami helyzet-immanens, ami mögötte van: a tragikusan megoldhatatlannak mutakozó «határhelyzet»-ből fakadó életérzést. *Határhelyzetben*, midőn folyton átbillenhet az ország lényeges, egzisztenciális kárunkra,¹ sohasem lehet egzisztenciálisan «egészen» kiállani. Mindig fenyeget az a jövőkép, az a várhatóság, hogy a *mi* erőink nem elégségesek magának a helyzetnek jobbra vagy balra, de *véglegesen* elintézhető megoldásához. Nem lehet «exponálni» magunkat arra, hogy «végleg» lekössük magunkat egy irányban. Mindig egy irányban harc van, másik irányban erőtartálékolás: ez a szabadságharcokra való felkészülés sajátos módja és ösztönös háttere. Különös azért is, mert a szabadságharc szinte állandó.²

Feltűnő az is, hogy — végeredményben — nincs opportunizmus, hanem éppen egy kimeríthetetlen bizalom a nemzet jövőjében! A «lényegakarát» sohasem törik meg, a «megfogyva bár, de törve nem» örök élethangulata az. A «helyzettel»-számolás elhajlásokat ismer, de soha nem megadást — a fővonal a fejlődésben állandó. Nem tanítja erre a népet más, mint a sors — a nem-lehet-másképp — és saját életakarása. Kelet és Nyugat közé ékelve él tovább és éli a *maga* életét. Nagyon sok hatás egy-egy hullámot vet, «tarajzik» történeti léte felszínén, és nem érinti az alapáramlatot; ez csodálatos misztikum, különösen, ha látjuk, amire Kölcsey csakhamar rátér, hogy kicsiny tömegekről van szó a történet széleskörű drámájában. Ennek a tömegezőnek azonban oly saját,

¹ Látható, mennyire más ez, mint egy felületes, megoldani valamit nem is akaró, könnyed «opportunizmus».

² Tönniesnek van egy alaposan mindmáig át nem vizsgált akaratelmélete, mely romantikus emlékekkel tele, a «népszellem» gondolatára utal. Különbséget vesz fel Wesenwille és Kürwille közt. Hogy mi ez, Tönnies nagyszámú követői sem tisztázták egy pontban sem. Az első valaminő mély, *közösségi létérzésből eredő* «lényegakarás», a második a pusztá, pillanatnyi helyzetben való döntés, észszerű választási tevékenység. Talán visszaemlékezhetünk itt erre: a szabadságszeretet — mint aktív «történeti szenvedély» — nálunk nem *egy-egy* helyzet megváltozásakor éled fel, hanem mélyebb, mert állandóbb néplelki reakciómód: «határ»-helyzet állandó veszélyeztetettségéből fakad; érzi maga a nép azt az *állandó ráfeszítettséget*, hogy sorsa egzisztenciális oldalát szemé előtt tartsa; ez a «lényegakarát» van meg a «függetlenség» népi standardja mögött.

belső minősége van, amely jól ismeri, meddig feszítheti a húrt és tudja, mi a *belső lényege*, amiből már nem engedhet.

4. Kölcsey, ez a mélyen «introvertált» hajlamú körtőlélek, azon törí a fejét, honnan van a szünetlen «*pártkeresés?*» Példálózik; a hét törzs, a vándorló nemzetségek az arab nomádokhoz hasonlítanak, akik, mikor megszállnak valahol, kénytelenek nagyobb csoportba verődni, hol ide, hol oda csatlakozni és ha ezt a csatlakozást az egyes háznépek elvégzik, «egyik família a másikat örökgyűlöléssel üldöze». Mély tragikum van ebben is: nem lehet véglegesen valahova mintegy politikailag letelepedni — mert *kicsinyek* a társas egységek jók mert kénytelenek a helyzetet úgy leszámolni, hogy ha ide vagy oda *kapcsolódnak*, úgy a másik irányban «gyűlölésg» támad. És ennek a különös helyzetnek, amidőn valamely *kisebb* csoport végre is csatlakozik, következménye: eo ipso másik irányban gyűlölést kénytelen vállalni, aminek a tragikus eredménye megint az, hogy *az egyesült csoport mindig kicsiny marad!* Ha csak egyes háznépek, familiák (nemzetségek) csapódtak ide vagy oda, nem lesz csatlakozásuk *után sem* nagyobb egység, *marad* minden «kicsiny méretben», kis, partikuláris egységekben («familiar lelkek» formájában). Így végzi Kölcsey fejtegetését ezzel: «A szünetlen pártkeresés s pártváltás inkább familiái különböző lelket, mint *köznek* szeretetét, azaz *nemzetiséget* éreztetnek velünk». Ez a helyzet logikája, mely tragikussá válhat.

Mikor a magyar népjellem tanulmányának szükségére és sajátos nehézségeire utaltunk, talán nem volt felesleges visszaemlékezni arra, amit erről Kölcsey egy oldalon elmondott nekünk.

— y. —

MAGYAROK TRANSYLVÁNIÁBAN.

Tudósok és sarlatánok, csiszolt agyú politikusok és kávéházi Konrádok véget nem érő vitáinak tárgya, a mai Európa legégetőbb és a legmélyebb gyökerekig érő problémája: nemzet és nemzetiség, a többség és kisebbség. De a kettő közötti viszony, különbség, lényeg, értelem és egymásrahatás talán senki számára sem fontosabb, életbevágóbb és elkerülhetlenebb, mint nekünk, magyaroknak, akik egyszerre vagyunk nemzet és nemzetiség, többség és kisebbség, államalkotó nép és másodrendű állampolgár, akik

¹ Figyelemreméltó politikai-lélektani kérdés ez, amelynek még nem akadt kutatója: a «méret-nagyság» kérdése Simmel óta elhanyagolt.

egyidőben uralkodunk más népek felett és uralunk más népeket. Szinte felmérhetetlen a távolság a többség és a kisebbség, a nemzet és a nemzetiség között és ha Trianon igazi tragédiáját keressük, úgy azt minden területi megcsonkításon, minden gazdasági erővesztésen túl itt találhatjuk meg, az egymással ellentétes világokba sodort nemzet céljainak, metódusainak és világnézetének kényszerű antagonizmusában. Magyar ember húsz éve a minimálisra kénytelen redukálni minden mondanivalót és majdnem minden cselekedetet, ha azt akarja, hogy azzal, amivel az egyiknek használ, legalább ne ártson a másiknak. Ami itt egészség, az ott halál, ami itt parancs, az ott tilalom. Minden pólusnak kérlelhetetlen antipólusa áll szemben a magyarság testén belül, amelyek folytonos összeütközésben állanak egymással.

Irtózatossá és elkerülhetetlen pusztulást jelentene ez az ellentét, ha magyarnak lenni nem volna több a mindennapi létnél, politikumnál, kenyérharcnál, ha magyarnak lenni nem jelentene európai hivatást, a világ talán legszélesebb síkú életét és szinte felmérhetetlen hagyományt. Ez teszi egyetemessé a magyar életet minden trianonok ellenére. Az egyetemes nagy célokat pedig a magyarság itt és odaát csak egyformán végső fokon, ugyanazokkal az eszközökkel és ugyanazzal a módszerrel szolgálhatja, számolva a valóságokkal és kényszerűségekkel, amelyek létének körülményeiből folynak.

Ilyen kényszerűség és valóság az erdélyi magyarság számára a kisebbségi lét. Idestova húsz évvel az összeomlás után felvethetjük a kérdést, hogy az erdélyi magyarság milyen mértékben és milyen módon tudott számolni ezzel a kényszerű valósággal s hogyan tette meg az utat a nemzettől a nemzetiségig, a többségtől a kisebbségi életformáig. Mennyiben tudott védekezni a vele szemben megnyilvánuló ellenséges érzülettel és mennyiben volt képes kihasználni a számára adódó lehetőségeket. E kérdések vizsgálatánál csupán a tények rögzítésével kívánom vázolni az utat, amelyet közel két millió magyar 1918 és 1938 között megtett. Sokan buktak el ezen az úton és sokan lettek hőszokká, de másképpen nem is lehetett, mert az út mindvégig harc volt, sokszor élet-halálharc a mindennapiért, ólomsúlyú belső vívódások idején.

A nemzetet, a többségi népet, háború vagy más veszedelem kivételével, csak erkölcsi, vérségi és nyelvi, esetleg hitbéli kötelékek fűzik egybe. A nemzet *wz államhatalom hordozóinak erkölcsi kötelei* és a hozzátartozás a mindennap öntudatában többnyire csupán külsőleges valami. A hozzátartozás kijelentése korlátlan és csak

előnyt jelenthet az egyénre nézve. Egyben jelenti az államhoz tartozást is, amely a közösség összetartó kerete és annak szolgálatában áll. Többségnek lenni hatalmi öntudatot jelent, de jelenti egyúttal az öntudatlan gyengeséget is: az ügyek elvégzésének az államra hagyását, az egyéni kezdeményezés háttérbeszorítását, a felülről való szervezés egyedüli lehetőségének hitét és jelent gyakran, mindebből eredően, vakságot az önhibákkal és rózsaszínű optimizmust a küszöbön álló vagy már be is következett veszedelemmel szemben. Más a kisebbség. Az erkölcsi, faji és nyelvi, valamint hitbéli kötelekeken kívül szorosan egybefonja tagjait a szűkreszabott közös sors és a létért folytatott közös harc elkerülhetetlensége. Kisebbségnek lenni a mindennap öntudatában befelé nézést jelent, a hozzátartozás kijelentése csak hátránnyal járhat és csak az ellenséges államtól való kényszerű elkülönülést jelentheti. Kisebbségnek lenni kiszolgálását jelenti a többségnek, tudatát a gyengeségnek, de egyúttal öntudatát az erőnek is: minden ügyet egyedül intézni el, mindent egyénileg kezdeményezni, mindent úgyszólván a semmiből, alulról megszervezni és kisebbségnek lenni jelent mindebből eredően: éles önkritikát, világos látást és harckészséget a küszöbön álló vagy már be is következett veszedelemmel szemben. Többség és kisebbség: pólus és antipólus, egyik reciprokusa a másiknak. Végtelenből jövő és a végtelenbe vesző útjuk ki tudja hol találkozik.

* * *

Ha volt tipikusan többségi nép, úgy az a magát álomhajón ringatni szerető Hunnia népe volt. Húsz évvel ezelőtt nem tudtuk és nem akartuk elhinni, hogy a katasztrófa bekövetkezett. Országunkat bokrétának tűztük az Isten kalapja mellé és ha hangosan hirdetni restellettük is, a szívünk mélyén úgy éreztünk, mint dédapáink, hogy: extra Hungáriám non est vita . . . Barátságosan veregettük meg az «irredenta pópák» és «pánszláv» tót atyafiak vállát, mosolyogtunk az «Elnémult harangok» romantizmusa felett és az új nacionalizmus rügyfakadásának idején óvatos iskolatörvényekkel véltünk elmagyárosíthatni embermilliókat. Harminc millió magyarról álmodoztunk, turáni magyarságról, amikor Párizsban már megrajzolták a mai Magyarország határait, hittünk a Monarchia örökkévalóságában, amikor azt a konopistei kastélyban már régen darabokra törték és hinni akartunk benne akkor is, amikor nemzeti tanácsok vették át mindenütt a kommandót, és amikor megvonták az ország «demarkációs» vonalait.

Ebben a lelki állapotban érte Erdély magyarságát az összeomlás, írók és költők már megkísérelték megrajzolni azoknak az időknek kintől eltorzult arcát. A csapás felmérhetetlen volt. Máról-holnapra eltörölt és eltemetett mindent, ami addig szent volt, érinthetetlen, amiben hinni kellett és lehetett. Az emberek egyszerűen nem akarták elhinni, hogy valóság lehet az, ami történt. Nem akarták elhinni, hogy Erdély elveszett, hogy Erdély elveszhet. Nem akarták elhinni, hogy a hegyekentúlról jövő lerongyolt és éhes sereg legyen azután az úr ott, ahol a fajtája mindig szolga volt. Nem akarták elhinni, hogy az államhatalom megbénult és tehetetlen, hogy «felülről» nincsen többé mit várni. Kétségbeesett ájulásba zuhant az erdélyi magyarság és haláltvároán vergődött, mert úgy vélte, hogy minden életet adó elemétől megfosztották. Csak paragrafusokhoz ragaszkodott görcsösen és jogokhoz, wilsoni pontokhoz és ígérekhez. De az új urak, akik félve lopóztak be az országba és minden percben futásra készek voltak, amikor látták ezt az ájulást, felrúgták a paragrafusokat, jogokat és pontokat. Hány elhibázott történelmi pillanat terheli itt a magyarságot! De többségi és tipikusan többségi nép *volt és saját lényegénél fogva nem tehetett másképen, mint ahogyan cselekedett.* A «*rabházában élni nem tudok*» jelszó cégére és kétségkívül az «*odaátról többet tehetek*» hitében kétszázezer magyar hagyta el Erdélyt. Vitathatatlan: azt hitték, minden ami történt, csak átmenet és «*odaát*» kell, hogy jelentkezzenek a «*felmentő seregnél*». Nem így történt. A «*felmentő sereg*» mindmáig nem indult útnak és akik ottmaradtak, mint «*varjú a száraz jegenyén*», kétszázezerrel kevesebben maradtak ott. Kétszázezer legjobbal kevesebben, akik számára azután már nem volt visszatérés és akik kényszerűen nehezdedtek a megcsönkített országra. Mérhetetlen volt az erő az eskü megtagadásában, de mérhetetlen volt a veszteség, amit okozott. De többségi nép nincsen szokva ahhoz, hogy a gyengék harcát harcolja az erősebbel szemben. Amikor a magyar parlament tetején félárbocra engedték a lobogót, Erdély sorsa is beteljesedett és ekkor kezdődött az erdélyi magyarság kisebbségi élete.

* * *

Amikor az erdélyi magyarság a trianoni békediktátum ratifikálása után úgy határozott, hogy tevékenyen résztvesz a román államéletben, fellobbant a magyar politikai génusz, amely egy *Magyar Szövetség* megalkotását tűzte ki céljául. A kisebbségi politikában teljesen járatlan és tapasztalatlan, a tényleges kisebbségi

jövőben még mindenképpen erősen kételkedő magyarság első politikai tétele úgy hangzott, hogy a Romániához csatolt magyarságot nem politikai pártba, hanem nemzeti alapokon szövetségbe kell tömöríteni, ami talán tudatalatti felismerése volt a kisebbségi életformának: a népi kollektivizmusnak. De a kisebbségi politika harcaiban járatos románok gátat vetettek ennek a törekvésnek és megtiltották a Magyar Szövetség megalakítását, mert tisztában voltak azzal, hogy az a magyarság számára olyan erőtényező jelentene, amellyel nem birkózhatnak meg olyan könnyen, mint egy politikai jellegű pártalakulattal. Az erdélyi magyarság tehát kénytelen volt eredeti tervétől eltérően pártot alakítani, *Országos Magyar Párt* elnevezés alatt. A pártot fennállása óta sok gáncs és sok dicséret érte.

Ám lássuk, mennyiben lehet felelős a kisebbségi párt a népet ért sérelmekért. A párt parlamenti mandátumai az elmúlt évek során az összes mandátumoknak olyan csekély töredékét jelentették, hogy a párt mint parlamenti tényező úgyszólván egyáltalán nem jöhetett számításba. A párttal való együttműködés legfeljebb a választások során jelenthetett néhány mandátumnyi előnyt valamelyik román párt számára, de magában a törvényhozásban egy párt sem kívánt együttműködni a magyarokkal. Lényeges erő-többletet a magyarok a törvényhozásban nem jelenthettek, viszont a velük való együttműködés súlyos tehertételként jelentkezett volna a román párt számára, amely az *«irredenta»* és *«hazaárulásig»* vádak pergőtüzébe került volna. A mindig opportunisták százaik sem voltak hajlandóak azonosítani magukat az *«állam ellenségeinek»* nyilvánított magyarokkal és bölcsőbbnek tartották, hogy a múltat nem egyszer csúful megtagadva, olykor a magyarok megtámadása árán is lojálisoknak mutatkozzanak. A kísérletek is csődöt mondtak. A csucsai paktum határozatai soha sem valósultak meg és a Gogával kötött második paktum órájában megbukott Goga kormánya, bár kétségtelen, hogy az egyezmény ennek ellenére is érezte egyes pontjainak megvalósítása révén kedvező hatását. A nemzeti parasztpárt ugyan különösen mostanában erősen a szemére veti a magyaroknak, hogy nem egyesültek velük egy Bukarest-ellenes erdélyi demokrata arcvonalba, de tény az, hogy a maguk részéről soha nem közeledtek olyan alapon a magyarság felé, hogy az vállalhatta volna a kisebbségin túlmenően a politikai ellenzék harcát is a bukaresti kormányokkal szemben. Kétségtelen, hogy Maniu, sőt Vajda-Vojvoda kormányai idején lényegesen barátságosabb volt a közhangulat, mint a regáti liberális kormányok idején,

de az erdélyi románok magatartása nem volt elegendő garancia ahhoz, hogy a magyarok vérszerződésre lépjenek velük, különösen nem a gyulafehérvári pontok írott malasztta tétele és ezzel a kisebbségi önkormányzat elejtése után.

Ilyen körülmények között a párt, illetőleg az általa képviselt magyarság, magára maradt. Ez a magányosság azonban lehetővé tette, hogy szilárdan kitarson a maga útján és ne legyen kénytelen konjunkturális változásoknak alávetni érdekeit. A kisebbség érdekei változatlanok és a kisebbség maga erőtlenebb, semhogy érdekeiből és meglévőjének állagából politikai kísérletezések céljaira áldozatokat hozhasson. A párt így csak kifelé töltött és tölt be szorosán vett párt szerepet, míg befelé, a magyarság felé, a szellemi, politikai és gazdasági közösség keretét jelenti. «Azt állítom — írta két évvel ezelőtt egy karácsonyi cikkében gróf Bethlen György pártelnök —, hogy a Magyar Párt csak nevében politikai párt. Valódi rendeltetése és célja, hogy a romániai magyar nemzeti kisebbség egyetemét és annak tagjait illető jogokat és mindennemű érdekeket képviselje, védje, fejlessze. Ez alapon azt mondhatom, hogy (a párt) a romániai magyar kisebbség szuverenitásának letéteményese.»

Számunkra ebben a pillanatban nem döntő fontosságú, hogy a párt, mint küzdelmi eszköz, milyen mértékben volt képes feladatának megfelelni, azaz milyen mértékben tudott ellentállani a románok állandóan megismétlődő kisebbségellenes rohamainak és milyen mértékben tudta egységbe tömöríteni a magyarságot. A párt helyes vagy helytelen magatartása és állásfoglalása adott kérdésekkel szemben vitatható, de nem vitás, hogy a többségi nemzetből önkaratán kívül máról-holnapra népi kisebbséggé lett magyarság — első akaratának megbénítása után is — meg tudta találni azt a politikai formációt, amelyet szuverenitása és univerzitása letéteményesének tekinthetett és amely alkalmas arra, hogy érdekeit minden irányban megfelelően képviselje. Mi sem bizonyítja jobban ennek a tételnek a helyességét, mint az, hogy Erdélyben a párt legelkeseredettebb ellenfelei sem gondoltak soha egyetlen pillanatig sem arra, hogy a pártot fel kellene oszlatni, vagy más szervvel helyettesíteni, hanem legfeljebb új tartalommal kívánták megtölteni annak kereteit. Politikai téren tehát az erdélyi magyarság mint népi kisebbség megállotta a helyét és aránylag igen rövid idő alatt képes volt a számára legmegfelelőbb életformát megteremteni.

Lényegesen hosszabb időt vett igénybe a gazdasági átalakulás, amelynek ma is csak kezdeteit élhetjük meg Erdélyben. A problémát kitűnően világítja meg *Petrovay* Tibor, az erdélyi szövetkezeti

mozgalom egyik vezetője, a *Hitel* 1936. évi 4. kötetében: «1867-től kezdve — írja — minden a gazdasági liberalizmus jegyében történt és mi liberálisok voltunk önmagunk érdekeinek feláldozása árán is. A gazdasági erők szabad érvényesülésének jelszava sok millió magyar kisember vagyonának megsemmisítését, életlehetőségének elzárását és gazdasági érdekeinek feláldozását jelentette, egy, csak önmagának élő, a nemzeti lélektől és szellemtől jobbára idegen plutokrácia javára. Magyarország fejlődése nem jelentette a magyar tömegek anyagi és szellemi előrehaladását. Ez a fejlődés csenevész, sorvadt és szociális sebektől éktelenkedő magyar mezőgazdaságot és egy öncélú, vagyont, tőkét, befolyást, közszellemet és kormányokat kezében tartó merkantil-liberális-kapitalizmust eredményezett. A jobbágyi sorsból még alig felemelkedett nép a maga védtelenségében és kiszolgáltatottságában továbbra is jobbágya maradt az új hatalomnak, az ingó tőke erejének. A feltörő magyar kapitalizmus útját az eladósodott bit okok, a falvakon uralkodó hitel- és áruuzsora, a kivándorolni kezdő magyar tömegek, az ország szélein élő nemzetiségek fokozódó térhódítása, egy szétesett és új elemekkel felhígított magyar középosztály és az új pénzarisztokrácia hatalma és mohósága jellemezték ... A mezőgazdaság mellett számottevő gazdasági tényezőnek csak az akkor még erejének teljében, intézményeinek és vagyonának birtokában lévő magyar kisiparosság számított a gyenge magyar kereskedői osztály mellett. A régi magyar nemzeti iparpártolási mozgalom eredményeképpen itt-ott magyar kezekben levő kisebb-nagyobb ipari üzemek — korábbi kapcsolataik elvesztése, az új többségi tőke és személybevonások következtében, de főleg a nemzetiségileg, politikailag és társadalmilag külön szervezkedő kisebbségi zsidóságnak a magyarság életéből való kiszakadásával — kiestek a magyar gazdasági közösségből. . . Nemzeti iparral csak a gazdasági szervezeteit céltudatosan kiépítő, zárt gazdaságtársadalmi életet élő szászág és a jómódú svábság rendelkezett. A gyáripart, ipari telepeket, a termelőüzemeket, a városi nagy- és kiskereskedelmet, a mezőgazdasági termények bel- és külföldi értékesítő szervezeteit, a nyersanyagokkal, élelmi és ruházati cikkekkel való ellátás üzletkörét majdnem kizárólag a faji öncélúságot kereső zsidóság tartotta birtokában és tartja birtokában ma is. Az erdélyi magyarság azonban nem fordult komolyan a gazdasági kérdések felé, a társadalmi és gazdasági szervezkedés ügyét másodrendű fontosságúnak tartotta. Gazdasági, kereskedelmi és bankvállalatainak látszólagos és csak a kedvező konjunktúra által teremtett, ideiglenes fellendülése elterelte a figyelmét a belső

gazdasági erők megszervezésének és saját intézményei kiépítésének szükségességétől. A gazdasági összeomlás így nagyobb mérvű rombolást vitt végbe életében, mint más kisebbségi vagy akár többségi népnél.» Így írja le az erdélyi magyarság helyzetét Petrovay, aki maga is oly sokat tett népének gazdasági felemelésében. Ez azonban csak hosszú évek szívós munkája után következhetett be. Az első időben a gazdasági pusztulás olyan mértéke érte az erdélyi magyarságot, amilyenre alig akad példa az utóbbi évtizedek európai történelmében. A román agrárreform, amelynek nem is leplezett célja a magyar közép- és nagybirtok elpusztítása és ezzel a vidéki magyar vezetőréteg elszegényítése volt, mérhetetlen pusztításokat végzett. A magyarságot az agrárreform során — tehát már 1921 és 1923 között effektíven 41.660,837.490 lei veszteség érte, ha elfogadjuk a román statisztika állítását, hogy a magyaroktól «mindössze» 2,718.146 katasztrális hold földet sajátítottak ki és feltesszük, hogy az «ellenértékképpen» kapott (?) agrár köt vények (renta impropriarii) a tőzsdén mindössze 50%-kal jegyeztettek a névérték alatt. Ezzel szemben tény, hogy Erdélyben 3,118.570 katasztrális hold földet sajátítottak ki, amelyből csupán 212.497 volt állami birtok, míg a többit magyar magánbirtokosoktól vették el és az agrárkötvényeket csupán a névérték 25%-áért lehetett fizetési eszközként felhasználni. Ez a hirtelen és óriási vagyonvesztés azonban csak a kezdet volt. A gazdasági konjunktúra idején az öncélú kapitalista politikát folytató tőke hitelekkel árasztotta el a mezőgazdaságot, amely üzemében megzavarva, kénytelen volt kölcsönhöz nyúlni. A bankok — és éppen a budapesti bankérdekeltségek leginkább — 38—42%-os kamatot szedtek és 16—18 százalékos «spannung»-gal dolgoztak. A gazdasági dekonjunktúra, amelynek során többszáz százalékkal zuhantak a mezőgazdasági terményárak, fizetésképtelenné tette a mezőgazdaságot, és az állam kénytelen volt egy úgynevezett konverziós törvénnyel rendezni a tarthatatlan helyzetet. Az 1932. évi konverzió idején a 10 hektárnál nagyobb erdélyi birtokosok összesen 14.106,395.143 lei összegű adósság konverzióját kérték, míg a kisebb birtokosokra automatikusan terjedt ki a törvény. Ez a törvény teljesen tönkretette a bankhitelt és óriási veszteségeket okozott a maradék magyar ingótkének, elsősorban a kisbetétesek vagyontkáját emésztve fel. Óriási veszteségeket szenvedett a magyar kisipar és a tőkeképzés hosszú évekre megállott Erdélyben. Ezekhez a súlyos anyagi veszteségekhez járult az állam részéről rendszeresen folytatott egzisztenciariombolás. A nyelvvizsgák, rendeletek stb. segítségével az államhatalom a magyar kisegzisztenciák

tízezreit fosztotta meg évente a mindennapi kenyértől és a nyugdíjtól. A magyar kispolgár proletársorsba jutott Romániában és a leg-sötétebb nyomorral küzd. A közhivatalok és közpályák bezárultak előtte és Romániában közpályának tekintik a vasúti baktérítést, a postakihordást és az utcaseprői állásokat is. A lateiner-osztály egykori vagyonkájának roncsaiból tengődik és előtte is lezárultak az életlehetőségek sorompói. Csak a szabadfoglalkozásúak boldogulnak egyelőre úgy, ahogy tudnak, de a többiek számára csak a leg-kérlelhetetlenebb reménytelenség maradt meg. Csupán a falvak népe él aránylagos nyugalomban és egyformaságban anyagi szempontból. A parasztot nem lehet elpusztítani. Az mindig képes igényeit a minimum szinte hihetetlen határáig leszállítani. Vagyona a magyarok közül már csak valóban egyeseknek van, néhány szerencsésebb földbirtokosnak és néhány pénzembernek.

Ilyen körülmények között indult meg Erdélyben az «öncélú gazdaságtársadalmi életre» való berendezkedés munkája, a kisebbségi élet követelményei és parancsai alapján. Az új gazdasági rend pionírjainak két nagy ellenféllel kellett megküzdeniük. Az egyik a kisebbséggel szemben ellenséges államhatalom, a másik a merkantil-liberális-kapitalista rend volt, amelyek egyformán állottak szemben minden új törekvéssel, illetőleg vonták meg attól a kezdeti lehetőségeket. Erdélyben mindenki tisztában volt azzal, hogy az új gazdasági rendet csak a régi romjain lehet felépíteni. A régi rend pedig valóban romokban hever és így megkezdődhetett az építés munkája, amelynek első feladata az erőgyűjtés volt. Gyökeres és mélyreható változásokat kell végrehajtani Erdély magyar gazdasági életében. Meg kell szüntetni, hogy az őstermelő magyarság gazdasági szerepe csak a termelésben, a termények előállításában álljon, anélkül, hogy a hasznosítás, értékesítés és forgalombahozatal terén mint számottevő tényező szerepelne és idegen gazdasági erők és érdekcsoportok kiszolgáltatottja maradjon. Teljesen át kell szervezni a hiteléletet, s kereskedelmet, ipart és magát a termelés rendjét. A változás lényegében relatíve legalább olyan mértékű, mint a szovjet nagy gazdasági experimentuma, vagy a fasiszta kísérleteké. De míg ott az állam minden hatalmi és anyagi eszköze rendelkezésre állott, addig Erdély magyarsága a hatalom ellenére szervezkedett elgyengülten, s a nép, amellyel a nagy átépítés munkáját végre kell hajtani, a gazdasági lerongyoltság szörnyű állapotában vergődik sokszor hitetlenül a jobb jövő lehetőségével szemben.

Ami Erdélyben a gazdasági szervezés terén történik, az a tulajdonképeni szociális átformálódás a többségi életből a kisebbségi

ségibe, amely az individuális és kollektív életforma között középen áll. A zárt gazdaságtársadalmi rend szükségképen maga után vonja a szellemi és politikai élet zártságát és sajátosan egyéni voltát is. A gazdasági egymásrautaltság a politikai és szellemi együvértartásnak is oly erős érzését fejleszti ki, amely más alapokból kiindulva alig érhető el. Ezt a munkát az Erdélyi Gazdasági Egyesület vállalva végzi a szövetkezetekkel. Ezeket a még a régi világból megmaradt szerveket új tartalommal és új szellemmel kellett megtölteni. A Gazdasági Egyesületet, amely tipikus közép- és nagybirtokos szervezet volt, a kisgazdák egyesületévé kellett tenni és az annak idején a budapesti központból teremtett és irányított szövetkezeteket alulról, a kisemberek bevonásával, az ő pénzükkel és munkájukkal kellett újjáalkotni. A munka két-három évvel ezelőtt vett komoly lendületet. Addig inkább csak a szükségességét hirdették, de végrehajtásra, nem utolsó sorban a még többé-kevésbé fennálló régi belső rend miatt nem kerülhetett sor.

Az Erdélyi Gazdasági Egyesület, amely 1936-ban mindössze 480 tagot számlált, új vezetés alá került és szédületes ütemben kezdett szervezkedni. Ez év februárjában az egyesületnek kerekén 8000 egyéni és 25.000 gazdaköri tagja volt. E számok napról-napra emelkednek. Az egyesület igyekszik kézbe venni a magyar mezőgazdaság irányítását és e célból elsősorban a mezőgazdasági oktatásra veti a súlyt. Románia másfél millió magyar agrárlakossága számára mindössze 4 földművesiskolát hagytak meg a románok és a hiányt az egyesület iskolán kívüli oktatással igyekszik pótolni. A különböző tanfolyamok rendkívül látogatottak és eredményesek. Eddig több ezer kisgazdát sikerült a tanfolyamokra beíratni és az érdeklődés máris olyan nagyarányú, hogy az egyesület alig tud eleget tenni a kívánságoknak. Ezenkívül nagyjelentőségűek az egyesület által lebonyolított mezőgazdasági gép-, vetőmag- és tenyészállatakciónak, a mezőgazdasági ipari termelés és ipar céltudatos propagálása, a különböző kiállítások és versenyek során. A nevelés szempontjából igen nagyjelentőségű az egyesület kiadásában havonta megjelenő «Gazda» című újság, amely közhasznú ismeretek mellett tájékoztatja olvasóit az őket érintő törvényekről, rendeletekről stb. is. Az EGE kiadványai, az általa felállított gazdakönyvtárak, az állatbiztosító és tenyésztő társaságok, a gazdakörök, mind az egyetemes nagy célt: a magyar gazdaságtársadalom megeremelését célozzák.

Míg azonban a Gazdasági Egyesület elsősorban a termelés fokozására és értékének emelésére törekszik, addig a szövetkezetek munkájukkal hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar őstermelő

bekapcsolódják az értékesítés munkájába is és ne legyen többé kiszolgáltatottja a közvetítő kereskedelemnek. A szövetkezetek nevelőhatása rendkívül nagy és üdvös. A kollektívizmus tudatát állandóan ébrentartja, de ugyanakkor tág teret ad az individuális kezdeményezésnek, az egyéni munkának és az egyéni értékek kifejtésének. A szövetkezet a kisember gazdasági szervezete, amelyet önmaga konstruál, vezet és élvez. Ez az oka annak, hogy a hitelszövetkezetek aránytalanul kisebb mértékben érezték a konverzió rombolását, mint a bankok, amelyek önösérdekű pénzpolitikát folytattak. Kétségtelen, hogy a konverzió idején kihelyezett 460 millió leiből 300 millió elveszett és a hitelszövetkezetek által kezelt 290 millió betét 90 millióra zsugorodott, de a bankok jelentős részével szemben a szövetkezetek ennek a nagy veszteségnek ellenére is megtartották életképességüket. A fogyasztási szövetkezetek — körülbelül 300 — olcsó és jó áruhoz juttatják a fogyasztóközönset és a különböző mezőgazdasági kellékek közös olcsó beszerzése révén fokozzák a termelés rentabilitását. Speciálisan erdélyi és kisebbségi szövetkezeti kategória a tejszövetkezet. A tej szövetkezetek keletkezése és fejlődése szoros összefüggésben van gróf Bethlen László nevével, aki a nagy hitelválság idején új pénzforrást nyitott meg általuk a gazdaközönset számára. Míg 1930-ban csak 3 tejszövetkezet volt egész Erdélyben, ma már több mint 130 van, de számuk egyre nő. A marosvásárhelyi tej szövetkezeti központ napi 20.000 liter kapacitású tejfeldolgozó telepet állított fel, amely már több jelentős külföldi exportot is lebonyolított.

Túlzás volna azt állítani, hogy Erdélyben alapjában véve «minden rendben van». A hétköznapiak továbbra is változatlanul elkeserítőek és nyomorúságosak, még mindig nagy a pusztulás és a reménytelenség. De az élet gyökerei egészséges új hajtásokat táplálnak. A jelek mindenütt biztatóak és ahol még mindig nem történt, vagy nem történik komoly cselekedet, ott is megvan már a biztató szellem és az élet minden síkján férfiak állanak, akik sürgetik a cselekedeteket.

Zathureczky Gyula.

GYÓGYÍTÁS, EGÉSZSÉGVÉDELEM ÉS SZOCIÁLPOLITIKA.

(Kritikai megjegyzések *Gortvay György dr.*: A kórház helye az egészségvédelem hálózatában c. tanulmányához.)

Az egészségügy a múlt századig szinte kizárólag gyógyítást jelentett, az egyén betegségének egyéni megszüntetése volt az egyedüli célja. Ez azonban nem elégíthette ki a «tömegek századát» és

így természetszerűleg felmerült és ma már uralomra jutott a megelőzés, a kollektív egészségvédelem gondolata. Ez éppen tömegcéljainak megfelelően magával hozta egy nagy egészségügyi organizáció kiépítését s az eddigi intézmények bekapcsolását ebbe a szervezetbe. Ezzel egyidejűleg azonban azok szerepe és munkája is revízióra szorul, sőt átértékelésük is szükségessé válhatik.

Az egészségvédelem azonban forrongó korszakát éli és részben épp emiatt néha túlzásba is megy s olyan intézményeket is átértékelni igyekszik, amelyeket lényegükben alig érint az új áramlat. Áll ez elsősorban a gyógyintézetekre (kórházakra). Épp ezért érthető kíváncsisággal fogadtuk az új irányzat egyik úttörő és hivatásos harcosának: Gortvay Györgynek *A kórház helye az egészségvédelem hálózatában* című tanulmányát márcsak azért is, mert az illusztris szerző egyike azoknak a keveseknek, akik a legtisztábban és őszinte meggyőződéssel képviselik az új irányzatot. A tanulmány alapos munka, bőséges adatokkal a magyar gyógyintézetekről és ebben a szerző kimerítően tárgyalja mind a kórházak problémáit, mind pedig azok egészségvédelmi jelentőségét, sőt az egészségvédelem számos kérdését is. Anélkül, hogy a tanulmány részleteibe bocsájtkoznám, legyen szabad az alapvető kérdésekkel kapcsolatban felvetni néhány megjegyzést.

Tanulmánya elején megállapítja a szerző, hogy «jelenlegi egészségvédelmi és tervgazdasági törekvések mellett a kórház nem maradhat csupán a maga külön életét élő, a többi egészségvédelmi munkától többé-kevésbé elzárt beteggyógyító intézet». Ez kétségtelenül igaz — első pillanatra, de alapvető tévedés az, hogy a kórházak «külön életet élő», «elzárt» intézmények. Ezt ugyanis márcsak anyagi okokból sem tehetik meg s épp Gortvay hoz bőséges adatokat arra, hogy az egészségügyi közigazgatással, az Országos Betegápolási Alappal, az ú. n. társadalombiztosítással, szóval más intézményekkel milyen szoros a kapcsolatuk és tényleg: a kórházak talán sohasem élik a maguk «elzárt» külön életét, hiszen kényszerítve vannak munkájuk természete folytán automatikusan kapcsolatot teremteni más egészségügyi intézettel, mihelyt nem ők az egyedüliek, miként nálunk sehol sem azok. Igaz, hogy ez a kapcsolat nem tökéletes, de ezért azt tagadni és önkényesen különélésről beszélni túlzás.

Más helyen azt mondja, hogy «a kórházak primer feladata a gyógyítás». Majd azt kívánja, hogy «a kórház ne csak gyógyító, hanem szociális és egészségügyi munkát is végezzen, illetve» — folytatja — «a gondozók és a gyógyító szolgálat szervesen együtt-

működjenek, esetleg egybe is olvadjanak». Majd Grósz Emilt idézve azt mondja, «a kórházak nemcsak a beteggyógyítás leghatalmasabb intézményei, hanem a betegség megelőzés stb. központjai! Egyesíteni kell tehát a beteggyógyítás és betegségmegelőzés intézményeit». Ismét máshelyütt «az. ú. n. gondozókórház formájában a gyógyító és gondozó szolgálat térbeli és személyes uniókban működik». Az idézetek csoportosítása kétségtelenül tendenciózus és pedig azért, hogy a bennük mutatkozó fogalomzavar — amely azonban nem a szerző hibája — annál világosabb legyen.

Mi vájjon a cél? A kórházak végezzenek gondozást? Ha igen: mi szükség van a gondozókra? Miért működjenek együtt a kórházakkal, ha azok elvégzik a gondozást? Ha együttműködés a cél: miért végezzenek a kórházak is gondozást, olyan munkát, amit egy együttműködő intézmény elvégez?

És végül az a térbeli és személyes unió vájjon a kórházat gondozóvá teszi és viszont, és a két munkát egyévé forrasztja-e?

Az ellentmondások útvesztőjébe tévedünk és hogy az alapfogalmak némi tisztázását megkísérelhessük, a következő nagyon banális és látszólag teljesen fölösleges megállapításból kell kiindulnunk. Az emberek tisztán (és túlzottan) egészségi szempontból két csoportra oszthatók: egészségesekre és betegekre. A kettő között a határ nem mindig éles, de ez nem változtat a két csoport alapvető különbözőségén. Az egészségügy célja kettős: az egészséget megvédeni a betegségtől, a beteget pedig megszabadítani attól, meggyógyítani. Az egészséges védelme más munka, mint a gyógyítás: anyaga, tárgya az egészséges ember, egészségügyi (*de nem egyedüli*) eszköze a gondozás. A gyógyítás anyaga a beteg ember, egyedüli eszköze az orvosi, de főleg a kórházi kezelés, ápolás.

Ebből az egyszerű és épp ezért vitathatatlan megállapításból logikusan következik az, hogy a két munkakör teljesen és tökéletesen különbözik egymástól, egy kis túlzással azt is mondhatnók: ellentétes egymással akkor is, ha esetleg, de soha nem szükségképpen, «térbeli és személyes unióban» működnek.

Ebből viszont az következik, hogy a két szervet egyesíteni nem lehet, de nem is szabad, csupán szerves együttműködés lehet közöttük, s ez azután szükséges is.

Ezeket az egyszerű megállapításokat nem cáfolja az, hogy a gyógyítás némely esetben egyben egészségvédelem is, így pl. ha egy fertőző beteg meggyógyul, megszűnik fertőzni, «egészségi ártalom» lenni. De sokkal több olyan betegség van, ahol a legtökéletesebb gyógyítás sem jelent megelőzést, így a szívbajok, a rák,

a gyomorfekély stb. Azaz a gyógyítás önmagában soha sem megelőzés és a fertőző beteg esetében is csak az a helyzet, hogy az illető beteg egyén egészségi ártalom forrása egészségeseknek, tehát azt egészségvédelmi szempontból izolálni, nem pedig «gyógyítani» kell. Gyógyítani kizárólag azért kell, mert beteg. A kettőnek: az izolálásnak és a gyógyításnak tökéletes szintézise a kórház, ebben az esetben egészségvédelmi szerepet tölt be, de nem azzal, hogy gondozómunkát végez, hanem csakis azzal, hogy saját feladatát tökéletesen elvégzi, mert a kórháznak nem primer, hanem az izolálás mellett egyedüli feladata a gyógyítás, más feladata nincs és nem is lehet, ennek viszont utolérhetetlenül a legtökéletesebb eszköze.

A két feladat elhatárolása és különbözősége természetesen nem zárja ki az azonos központi irányítást és felügyeletet anélkül, hogy ez az azonosságot jelentené, miként nem azonos a sport és az egyház azért, mert közös a felügyeleti hatósága.

A kórházakkal szemben azonban az illusztris szerző nemcsak «szociális» és gondozó munkakívánalmával lép fel, hanem azt is javasolja, hogy szolgáltatásai «annak falain kívül extramuralisan is kiterjesztessenek» és erre nézve Soós Aladárt idézi, mondván: «kórházi ápolást, kórház nélkül». Hogy ez megvalósíthatatlan, azt hiszem fölösleges bizonyítani, mert mit ad a kórház? Az ápolás tartamára: lakást, ételmezést (sőt ruhát), ápolást, tökéletes gyógykezelést, mindezt együtt — és ez a kórház lényege — tökéletes harmóniában a gyógyulás érdekében. És ezt bizony nem pótolja egy gondozónő időnkinti látogatása, amivel az illusztris szerző ezt megoldani reméli. Az ú. n. utógondozás, a kórházból elbocsájtott betegnek a «társadalmi életközösségbe való visszahelyezése» a gondozásnál sokkal komplexebb és már nem is egészségügyi feladat, de semmiesetre sem «kórházi ápolás kórház nélkül», hanem legjobb esetben is csak «kórházi ápolás — kórházi ápolás nélkül. És az a beteg, akire Gortvay zárójelben hivatkozik, hogy «öngyilkos lett, mert kitétek a kórházból», egészen bizonyosan nem az ápolónő hiánya miatt lett öngyilkos, akit pótolhat a kórházgondozónő. Ámde a földesviskóból higiénikus lakást s a száraz kenyérből jó kosztot még a legideálisabban képzett és mégoly szociális gondozónő sem fog tudni teremteni soha. Megfelelő lakásról, ételmezésről stb. gondoskodni kétségtelenül fontos és *egészségvédelmi* feladat, igaz, hogy nemcsak a kórházból elbocsájtottak, hanem az egészségesek számára is, de ezt nem képes nyújtani sem a kórház, sem a gondozás, de még csak a «szociálpolitika» sem, erre csakis az organikus nemzetpolitika képes és hivatott.

A kórház tehát maradjon a beteg ember gyógyításának helye, viszont szűnjék meg szociális ütődöttek menhelyének lenni. Az egészségvédelem egészségügyi eszköze, a gondozás pedig végezze a maga feladatát, az egészséges megvédését a betegségtől. Ezért első-sorban az egészségesekkel foglalkozzék, a beteggel csak akkor és csak addig, amíg az egészségi ártalom (pl. fertőzés) forrása másoknak.

Ezért pl. helyes a tüdőbeteg- és nemibeteggondozás beteg-felkutató munkája, de ugyanez a munka távolról sem szolgál megelőzést, ha pl. szívbajosokat vagy rákosokat kutat fel, ez legfeljebb organizált gyógyító tevékenység, ami semmivel sem fogja elősegíteni a szívbajos megbetegedések számának a csökkenését, míg elképzelhető, hogy ha sikerülne felkutatni és izolálni az összes nemibetegeket, azok teljesen megszűnnének, mert fertőzők, míg pl. a szívbaj nem az!

De a gondozó tevékenység munkamódszerei is kritikára és revízióra szorulnak ott is, ahol helyükön vannak. Méginkább szükséges ez az egészségügyi propaganda terén. Ugyanis többet kell foglalkoznia az egészséggel s az egészségesekkel, mint eddig és lényegesen kevesebbet a beteggel és a betegséggel, mert ez a kórház, illetőleg a gyógyítás feladata. Épp ezért nem az a primer célja, pl. a propagandának, hogy minél többen menjenek orvoshoz (ez legfeljebb ritka esetben lehet eszköz), hanem az a célja, hogy minél többen elkerüljék azt, hogy orvoshoz kelljen menniök, azaz egészségesek maradjanak.

Épp ezért az újabban divatbajott egészségügyi sorozás és időszakos orvosi vizsgálatok ellen is súlyos kifogás emelhető, már csak azért is, mert azt komolyan végrehajtani egyszerűen lehetetlen. Még a leghasználhatóbb eljárás lenne tuberkulózis és nemibajok felkutatására, de a ráfordított munka nem áll arányban a várható eredménnyel. Így pl. közismert, hogy a tbc. hónapok alatt fertőzővé lehet, tehát évente legalább 4 vizsgálat kellene ahhoz, hogy minden tuberkulotikust idejében izolálhassunk. 9 millió lakosnál ez évi 36 millió, napi 120.000 vizsgálat kb. 8000 orvos teljes munkaerejét jelentené. De csak a «veszélyeztetettek» időszakos vizsgálata 600.000 veszélyeztetettet feltételezve évi 2,400.000, napi 8000 vizsgálat 5—600 orvos egész munkaidejét venné igénybe, eltekintve attól, hogy a veszélyeztetettek kikutatása, megállapítása szintén tekintélyes munkával járna. És végül, ha fel is kutatnánk minden beteget, mit tudnánk velük csinálni, hiszen nincs elég kórházunk, azok is túlvannak zsúfolva és terhelve, férőhelyek viszont anyagi

okokból üresen állanak, ugyanakkor azonban a kórházaktól azt kívánjuk, hogy nem rájuk tartozó és kétes értékű és eredményű munkát is végezzenek?

Mindezzel nem azt mondjuk, hogy az egészségügyi gondozás céltalan és felesleges, hanem csupán azt, hogy munkamódszereit kritika tárgyává téve, azokat kell elsősorban átértékelnünk az új egészségvédelmi szervezetben célszerűség és eredményesség szempontjából. Az eredményesség legfőbb feltétele az ok kikutatása és megszüntetése és ezen a téren az egészségvédelem túlnő az egészségügy keretein.

Igy pl. közismert népünk hiányos, ki nem elégítő táplálkozása és az ebből származó egészségi ártalmak. Ezeket kórház megtudja gyógyítani, de az onnan elbocsátott betegnél újra fellép az ártalom, mert az okot megszüntetni nem képes. Vájjon segít-e ezen a gondozás vagy akár az utógondozás? Tételezzük fel, hogy igen, de hogyan? Oktatással, felvilágosítással, időszakos orvosi vizsgálat-tal, azaz eddigi munkamódszereivel alig képzelhető el, hogy a táplálék mennyisége megszorodnék és ha ez nem változik, minőségileg is csak jelentéktelenül változhatik meg. Ezért a jelenlegi egészségvédelmi szolgálat élelmiszer (főleg az ú. n. gyógytápszert) nyújtásával igyekszik segíteni. Eltekintve attól, hogy pl. 1000 kalóriaértékű gyógytápszert árából zsírban 8000, fehérjében 4000 kalória lenne beszerezhető: felmerül az a fontos kérdés, vájjon lehet-e egyáltalában célja és feladata az egészségügyi gondozásnak az, hogy élelmiszert juttasson? Azt hiszem határozott nemi felelhetünk erre, mert: ez a juttatás vagy nem elég, akkor célját nem éri el, vagy elég, akkor egyrészt óriási terhet ró a közületre, másrészt felmerül az a kérdés: kinek juttassunk, ki a rászorult: a beteg? vagy akinek nincs tápláléka? Ha a beteg a rászorult: akkor a népesség 90%-a igyekeznék beteg lenni, hogy ingyen juthasson ételmezéshez (miként arra ma is van példa épp a kórházakkal s az OTI-val kapcsolatban), eltekintve attól, hogy ez nem egészségvédelem, hanem épp ellenkezőleg: «betegtenyésztés» lenne vagy a legjobb esetben is a betegápolás pótlása, illetőleg beteggondozás csupán. Ha az a rászorult, akinek nincs tápláléka: ezren és ezren fogják abbahagyni a munkát, amellyel azt megszerezni tudták.

Mindez megint csak azt bizonyítja, hogy az egészségügyi gondozásnak egyrészt munkamódszereit kell kritika tárgyává tennie, másrészt a saját területén kell maradnia, van ott tennivaló éppen elég és semmi körülmények között sem szabad megkísérelnie szociális problémák és feladatok megoldását, amire különben sem képes

és így legfeljebb azok elkendőzője lehet, sőt ezen az úton haladva, föltétlenül hitelét is el fogja veszíteni.

Mert az egészségvédelem: szociális probléma is, de a megoldást a szociálpolitika sem hozhatja meg. Az ugyanis némileg hasonlít a gyógyításhoz abban, hogy tétlenül megvárja a szociális bajok kifejlődését és akkor intézményesen, de a legtöbbször csak tünetileg igyekszik rajtuk segíteni.

A jövő útja nem a szociálpolitika, hanem a preventív szociális politika, amit nevezhetünk talán nemzetpolitikának is, az, amelynek központi célja és gerince ugyanaz, ami az egészségvédelemé: Az ember az élet, az egészség és annak teljes integritása. Ennek a feltételeit (élelmet, lakást stb. és azok megszerzésének fő eszközét, a munkát) kell megteremtenie minden polgár számára, ennek a szolgálatában kell állania mindennek, a technikának s a közoktatásnak épügy, mint a közigazgatásnak s a termelésnek, egész állami és gazdasági életnek. És ebben a szociális politikában nem lesz helye külön szociálpolitikának, de ebbe kell beleilleszkednie szervesen és a saját munkaterületén az egészségügynek is a szociális egészségi ártalmak távoltartásával a gondozás, azok megszüntetésével a gyógyítás útján!

Ez a mi utunk is, az orvosoké, ezt kellene inkább a köztudatba vinnünk, sokkal inkább, mint a betegségek népszerű ismertetését és ebből a célból első feladatunk: a módszeres kritika, az, amelyik tisztázza a fogalmakat s a feladatokat: dacolva a népszerűséggel, sőt a divattal is.

Borbély Mihály.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

André Joussain: *Psychologie des masses.* (Bibliothèque de philosophie scientifique.) E. Flammarion. 1937. 212 l. 4.50 P.

Sokáig sokan nem vették észre, hogy Le Bon, a «tömegelektan» klasszikussá vált megalapításában *kétféle* «tömegről» beszél (attól eltekintve, hogy mindkét fogalmat jogtalanul szétterjesztette): szól 1. *jelenléti* tömegről, minő egy csödület és 2. *szétszórt* tömegről, minő egy «néptömeg» országos viszonylatban (v. ö. «széles tömegek» kifejezést). A «tömegesség» még ezen túl külön probléma. Ma *külön* irányzatként áll előttünk az utóbbinak, a széles «nép»-tömegeknek tanulmányozása. Már világos ez Ortega y Gasset írásában (A tömegek lázadása) s e sorok írója, Joussain előtt, maga is kísérletet tett arra nézve, hogy Le Bon fogalmazása mögött megkeresse a fent jelzett «széles tömegeket» (A tömeg előléte, Emberismeret c. folyóirat 1936. évf.-ban). Az volt a kiindulópontunk, hogy az ú. n. (Le Bon-féle) szorosabban vett tömeg (*joule*) jellemvonásait tekintve, nem keletkezik hirtelen, sőt: szinte összes vonásai *előzetesen megvannak szélesebb körökben*; ezeket «*előtömegeknek*» neveztük. Így tehát genetikusan jártunk el, elemezve a tömeg-*előtti* állapotokat, míg Le Bon széles ecsetvonásokban vázolt, *leírni* próbált (lényekben helyesen). Most örömmel állapíthatjuk meg, hogy A. Joussain 1937-ben eljutott egy újfajta leíráshoz; a *tömeg* (foule) után a *tömegek* (*masses*) lélektani leírásáig hatolt. A Le Bon-féle «tömeg» egy sajátosságos, laza, heves lüktetésű, *incidentális* alakulat, különleges morfológiai egység. A Joussain-féle «tömeg» (*masses*) sokban hasonló és mégis más: egy színvonal, állapot ez, ő a különbséget főképp csak abban látja, hogy az előbbi (foule) együtt van, a másik pedig szétszórvva (ami nyilván elégtelen, hiszen nyomban össze is keveri a közönséggel). Mindegy! A szétválasztások terén Le Bonnál és Joussain-nél bajok vannak, egyik sem morfológus. Azonban amit a (nép-)tömegek új pszichológusa *leírásként* közöl, kiváló teljesítmény. Nem kezdő, hanem lehiggadt író szólal meg (első műve még a háború előtt, 1912-ben jelent meg),

hosszú élettapasztalat is van tömve fejtegetései mögött. Kiválóan ismeri az érzelmek irracionális világát (v. ö. *Les passions humaines*, 1928.). Részletekre nézve vitába nem szállunk. Az egész mű újabb lapot nyit a szétszórt tömegek, egyben a «köz nép» megvilágítására nézve.

Dékány István.

Les sciences sociales en France (Enseignement et recherche), par Áron, Demangeon, Meurret, Polin, Vendryes, Varagnac, Puech et Vignaux, Focillon, Milhaud, Marjolin, Picard, Blondeau, Jordan, Lambert, Lemaitre. Preface de C. Bouglé. 1937. Ed. Centre d'études de politique étrangère. 379 l. 45 fr.

A szerkesztő, Bouglé szerényen, pontos előszó-író gyanánt jelenik meg e kötetben, holott az egész vállalkozás az ő stílusát mutatja: sok író az ő vezetése alatt álló Centre de documentation sociale keretéből való. Két kongresszus volt a múlt évi párisi kiállítás alkalmával, a Nemzetközi szociológiai akadémián kívül egy másik is: Conférence internationale des sciences sociales címen. Erre a nemzetközi összejövetelre készült ez a pompás tudományos útikalauz, főképp tehát az idegenek számára. Nem első eset az, hogy egy nemzetközi kiállítás mozgatja meg a tudós világot beszámoló tartására. Már az 1900-iki alkalom kiváló, és kivételesen szorgalmas íróat mozgatott meg (H. Hauser), 15 évre rá szintén egy jelentős beszámoló készült, melynek szociológiai részét Durkheim írta meg, majd Mauss dolgozott ez irányban: a szükségletet az is mutatta, hogy újból ki kellett adni. Most 14 író működött össze, 5 egyetemi tanár, és 9 ifjú tudós, kiknek írásait az idősebbek átnézték s így oly összkép áll előttünk, amely mintául szolgálhat a többi nemzeteknek is — feltéve, hogy van oly sokról beszámolni valójuk, mint a franciáknak. Szociológia, emberföldrajz, történelem, ethnológia, nyelvészet, folklór, vallástudomány, művészettörténelem, neveléstan, statisztika, gazdaságtan, jogi tudományok, államtan és a nemzetközi kapcsolatok tana — ezek az egyes ismeretágak. Kiegészítik ezt a kutatáshelyek, folyóiratok stb. igen gazdag, s jól tagolt jegyzéke. Mondanunk sem kell, hogy mindenik író más értéket képvisel. Ha csak két íróat vetünk is egybe, — amely hazai szociológusainkat a leginkább érdekli — látjuk a különbséget: az államtanról Jordán számol be ügyesen; eleven és vonzó kalauz. Jól ismerteti a főiskolákat is. A szociológiáról R. Áron ír: ő már elmélyed, világosak, precízek fejtegetései; az alapokig hatol kritikája.

Általában az a benyomásunk, hogy Durkheim után a szocio-

lógia inkább szélességben hatott: mindenfelé érzik a szociológiai gondolkodás hatása, a jog kevésbé formalisztikus, az államtan keresi az intézmények «szociális alapjait», a gazdaságtan kevésbé egy elvont, nem-létező gazdasági észlely tevékenységét akarja — minden áron — látni, hanem a való embert, a való életet stb. Végül: látunk itt oly gazdag tudományos életű országot, mely a szociológiában is a béke boldog korszakának hangulatában él, ma is annak eleven szellemét, alkotó erejét mutatja.

Dékány István.

Annales sociologiques. Série A. Sociologie générale, Ed. C. Bouglé. F. Alcan. 1934. és 1938. Fasc. 1. (268L), fasc. 3. (116 l.) á 30 fr.

A durkheimi iskola csaknem hasonló címen folytatja a régi, 1896—1906-ig megjelent köteteit (*L'année sociologique*), melyből 12 kötet jelent meg, s az új sorozatot 1923-tól adják ki. A bennünket leginkább érdeklő *A*-sorozat tartalmazza az általános szociológiára vonatkozó köteteket (a *C* a jogi és erkölcsi, a *D* a gazdaság-szociológiai köteteket hozza). A legújabb kötetek (1934. és 38.) igen érdekes és maradandó értékű közleményeket tartalmaznak. M. Mauss, párisi egyetemi tanár (Durkheim) veje és hagyományainak örököse) szerényen töredéknek nevezi nagyobb tanulmányát (1—56 l.) «Az általános szociológiai leírás egy tervéről», mely külön megbeszélést kíván s itt csak említjük. A másik szerző N. Philip (Lyon) «Egy jelenkori társadalom fejlődésének összképéről ír. Igen értékesek az *összefoglaló könyvismertetések*, egy-egy kérdéscsoportot jeles írók ismertetnek, illetőleg bírálják a legnevezetesebb munkákat. E könyvben először a módszertani kérdéseket, mint pl. a társadalomtudományi kísérleti módszert, a szociológia és a filozófia, majd a lélektan viszonyát; továbbá a szociológia és a történelem, majd a történetfilozófiai és szociológiai irodalom viszonyát vizsgálják, ismertetve a kérdést, jól kiválasztott, reprezentatív könyvek alapján, végül az új kézikönyvek felett tartanak szemlét.

A legújabb, jelen évben megjelent kötet hasonlóképp értékes és hasznos áttekintésekkel szolgál. Bevezető tanulmányt (1—48. lk.) igen jeles ethikai író, G. Gurvitsch (Strassburg) ír arról, hogy «A társulás formáinak pluralista osztályozása» mikép vihető keresztül. Erre külön felhívjuk olvasóink figyelmét. A könyvismertető és kritikai rész ismét a régi keretekben mozog: első a módszertan; — itt kivételesen a román szociológus, D. Gusti emlékére kiadott, nagy, 1562 lapos kollektív munka ismertetése — melyben sok jeles külföldi író is szerepel — külön helyet foglal el, a ro-

mán szerző, Vulcanescu már román szociológusokat is (Herseni, Stahl) és műveket (Archiva) is ismertet. Ezek után következnek a szociológia és a lélektan, a szociológia és a történelem viszonyára vonatkozó művek. Új fejezet a társadalomtan tantörténetére vonatkozó rész. Végül következik az általános kérdésekkel s a kézi (tan-) könyvekkel foglalkozó kritikai rovat.

Általánosságban annyit jegyzünk meg, hogy e kötetek szociológusok számára nélkülözhetetlenek, s a szerkesztő kiválóan értett úgy az anyag, mint a bíráló ismertető kiválasztásához.

Dékány István.

R a y m o n d Aron: *La sociologie Allemande Contemporaine.* (Nouvelle encyclopédie philosophique). 1935. 177 1. Alcan. 12 fr.

Nem mindennapi jelenség, hogy francia író oly mélyen éli bele magát a német társadalomtudomány gondolatstílusába, mint R. Áron. Pompás áttekintés ez a könyv; három fejezetre oszlik: az 1. a rendszeres szociológiákat tárgyalja (formális szociológia: Símmel, Wiese, fenomenológiai: Vierkandt, közösségelmélet: Tönnies; univerzalizmus: Spann). 2. A történelmi szociológiához számítja Oppenheimert, a kultúrtörténeti irányú A. Weber, és (kissé különösen) ide veszi — talán, mert a történelmi materializmusból indul ki — az ismeretszociológiát (Mannheim). A 3. nagy fejezet, mely egyedül M. Weberről szól, pompás emlék e nagy tudósra. Kitűnően válogatott bibliográfiával zárul a kötet. Kimaradt sajnos., H. Freyer, Salomon, Sander stb. (Igen hiányzik a szociológia főiskolai oktatásáról szóló beszámoló, mely azonban magának a sorozatnak nincs programjában). Az író nemcsak biztosan uralkodik a — széteső — anyag fölött s világos stílusában jól rajzol, hanem igen találó kritikát is gyakorol. Elég, ha elolvassuk, mit ír az ismeretszociológiáról (75—96. 1.), látjuk, alapos filozófiai műveltsége mellett biztos logikai érzéket is fejlesztett ki magában, s az ismertetett «tan» kártyavárként omlik össze kezei alatt, holott szemmeláthatólag igyekszik humorát elrejtteni. Vierkandt is, Wiese is megkapják a magukét. Mind a mellett Áron nem kritikai szemmel néz és ír, szeret elmélyedni és hinni az írónak; csak *ezenek* múlik hát, ha a kritika nem üt ki kedvezően. Áron kis műve évtizedek múlva sem avul el.

D. I.

Sociology. Past and present in Japan. By the Japanese sociological society. 1937. 66 l.

Ez a kicsiny, de igen tartalmas füzet a tokiói egyetem szociológiai intézetének gondozásában készült; a T. Toda professzor főtitkársága alatt működő japán szociológiai Társaság a külföld tájékoztatására adta ki, s ezzel igen hasznos munkát végzett. 18 író ír egy-egy fejezetet, amelynek mindenike reánk nézve igen tanulságos: a japán is a nyugati műveltségen nevelkedik, ma is szívesen tanul (pl. legutóbb átvették Amerikából a «hivatás»-szociológiát), de roppant vitalitással dolgozik és — minden témáját a hazai élet köréből veszi. A *család* szociológiáján pl. sokan dolgoznak, de nem egy fiktív «általános család» érdekli őket, hanem a hazai, japán családok életformái. A japán szociológia (hosszú képeket) feltűnően széles regiszteren dolgozik. Néhány kiváló írójuk van az általános szociológia körében; 1886-ban először adtak elő Tokióban szociológiát az egyetemen, az első professzor Sh. Toyama, majd többen lépnek nyomába, Takabe, Endo, a háború után Shotars Yoneda, Y. V. Takata, M. Shimmein a legismertebb nevek. Japánban is szorgalmasan művelik a társadalmi osztályok, a nép, az állam szociológiáját. Nemrég megindult itt is a falu és a város szociológiája, az újság, a köznevelés, a népesedés társadalmi vizsgálata. Irigylésreméltó, mily öntudatossággal indult meg az erkölcs és a jogi élet szociológiája stb. Mindenütt látszik, hogy egy nemcsak élni akaró, hanem gyors ütemben fejlődő nép érdeklődik társadalmi kérdései iránt. Négy szociológiai társulatuk van s a szociológiai folyóiratuk is négyféle: kettő évenként jelenik meg, egy félévénként és egy havonként.

D. I.

N. P. Mac Donald: «*What is Patriotism?*»

Érdekes és időszerű könyvet adott ki N. P. MacDonald «*What is Patriotism?*» címmel. Munkájában 21 angol honfitársát szólaltatja meg arról, hogy mit értenek hazafiság alatt. A 21 nyilatkozat gazdája a legkülönbözőbb emberek. Konzervatív lord és indigenata újságíró, romantikus regényíró és száraz historikus, egyházi férfiú és a city embere, katona, tengerész, úridáma, pedagógus, bölcsész és tudós, nemzetközi tekintély és végül egy ember az utcáról . . .

A hazafiságról alkotott nézetek ennek megfelelően különböznek. Egy dologban azonban nagyjában egyeznek a társszerzők, jóformán valamennyi nyilatkozat magán viseli azt a törekvést, hogy erről a nyomtatásban, szóban és legtöbbször érzelemben is közhellyé vált

témáról új hangon, újat akarnak írni. Valószínű, hogy a könyv szerkesztőjének, N. P. MacDonaldnak ez is volt a célja, amit bámulatos mértékben el is ért. Ez a könyv értéke.

Íme, néhány jellemző álláspont, a sok érdekes nyilatkozat közül:

A szerkesztő maga például ostorozza a mai világ túlzott materializmusát és bizonyos mértékig visszatérést ajánl az annyiszor szidott középkor gyakorlati idealizmusához, ami alapjában véve mégis felemelőbb volt, mint a ma kíméletlen és önző harca mindenki ellen.

Dr. A. Maude Royden, a londoni Guildhouse prot. lelkészének álláspontja nagyjában egyezik a szerkesztőjével. Más, tagadhatatlanul érdekes megvilágításban, frivolan és cinikusan nyilatkozik azonban az indigenata újságíró, R. D. Blumenfeld, aki alaptételül Samuel Johnson hírhedt definícióját veszi, amely szerint «a hazafiság a himpellér utolsó mentsvára».

A legangolosabb és egyben a legemelkedettebb álláspont kétségkívül Lord Dawiesé, a nemzetközi tárgyalásairól ismert walesi közgazdái, ő az ideális hazafiságot kiterjeszti a család, törzs, nemzet és államon túl, a természetes evolúció alapján az egész emberiségre. Szent lángnak mondja a hazafiságot, amely békében és háborúban nagy és nemes tettekre készítet, de kívánatos, hogy ez a láng a béke templomában és ne a háború fellegvárában égjen.

Összefoglalva a szóhoz juttatott véleményeket, általános nézetnek tekinthetjük azt az óhajt, hogy a túlzott, erőszakos és szűkre szabott hazafiság tágabb, megértőbb és magasabb emberszeretet szintjére emelkedjék.

Akit a politikai kérdések személyi törtéteken és intrikákon túl is érdekelnek, az nem tudja letenni olvasatlanul N. P. MacDonald könyvét.

Paikert Géza.

Jerome Dowd: *Control in Human Societies.* D. Appleton-Century Company, New York—London. 1936. 475 oldal.

E könyv ismertetésénél először a címben foglalt «control» szó fordításáról kell szólni. A *kontroll* szó a magyarban is használatos ugyan, de nálunk ellenőrzést jelent, ami nem fedí az angol nyelvhasználatot. Control-szó értelme az angolban hatalom, uralom, irányítás, vezetés. így pl. az üzleti életben valamely iparvállalatot «kontrollál» egy bizonyos tőkecsoport. Az angol «control» szó felölleheti a legkönyörtelenebb önkényuralomtól a leggyöngédebb vezetésig mindazokat a hatóerőket, melyek az emberi társadalmakat irányítják. Leghelyesebb lesz talán ezek szerint az alábbiakban az

irányítás szót használni, vagy pedig a «kontrollt» annak előrebocsátása mellett, hogy itt tágabb, angolos értelmére gondolunk.

A könyv szerzője az oklahomai egyetem szociológia-tanára, ki előző könyveit, többek közt az amerikai demokráciáról, a néger fajokról, ezek amerikai életéről írta. Jelen könyvében a tárggyal, melynél életbemarkolóan érdekesebbet alig lehetne találni, 36 fejezetben foglalkozik; aztán jön 5 oldal bibliográfia, betűrendes tárgymutató s végül egy tanterv, melyben munkáját, nagyjából a fejezetek sorrendjében, tananyagszerűen részekre osztja és előírja a tanítványnak, süldő szociológusnak, hogyan foglalkozzék a feladattal, a tanár számára pedig kérdéseket sorol fel, melyeket a témakörre vonatkozóan föl kell tennie. A tananyagnak elképesztő bősége került itt feldolgozásra. Erről az igen gazdag bibliográfián kívül a mű rengeteg forráshivatozása és a szó szerinti idézetek tanúskodnak. A régebbi európai írók közül szeret utalni Guizotra (*History of Civilization in Europe*, New-York, 1856) és ez jellemző, mert Dowd is a *juste milieu* álláspont képviselőjének tekinthető — mai és tengerentúli kiadásban. Egyéb európai forrásmunka pl. Vilfredo Pareto «*The Mind and Society*», New-York 1935, továbbá Mommsen, «*History of Rome*», New-York, 1900 (!)

A könyv nagyjából eklektikus; de ne feledjük, hogy az amerikai szerző eklekticizmusa egészen más, mint amit európainál minősítenénk annak; más abban, ami érdekl, ami gondolkozását befolyásolja s így lehetséges, hogy a merőben eklektikus amerikai műve is az újság ingerével hat ránk. Hogy ezt mindjárt példával illusztráljam: nálunk, Európában az annyira óvatos, «gutgesinnt» szerző mint Dowd aligha merne annyit s oly behatóan foglalkozni a szovjet-orosz kísérletekkel, mint ahogy ő teszi: félne attól, ami Dowd-nak nyilván eszébe se jut, hogy érdeklődését félremagyarázhatják s szimpátiának foghatják fel. Nagyjából elveti az orosz példákat, de az apage satanas-nak minden árnyalata nélkül. Sőt dicséri a munkástömegekről való szociális gondoskodást.

A könyv három nagy szakaszra oszlik. I. az irányítás története, II. az irányítás problémái és III. az irányítás elvei a nyugati világ jelenlegi káoszára alkalmazva. E szakaszokat egy rövidebb bevezető rész előzi meg: az irányítás eredete. Itt a vezérgondolat nagyjából az, hogy a társadalom primitív fokán az emberi cselekvést a *népszokás* determinálja. A népszokás nehéz, otromba eszköz; ugyanez áll a *közvéleményre*, mely a második hatóerő. A kettő között az a különbség, hogy a népszokás ősrégi, öntudatlan vélemény, mely századokkal, esetleg évezredek előtt keletkezett, míg a köz-

vélemény a társadalom fejlettségének e kezdetleges fokán ugyan csak öntudatlan, de az adott, jelen esetre vonatkozik. Itt, Lester Ward amerikai szerző nyomán (Lester F. Ward: *Pure Sociology*, New-York, 1903) különbséget tesz a fejlődés «genetikus» állomása közt — ez a primitív, melyről szó volt — és a «telikus» között. Utóbbi az, amikor az emberi haladás kezd tudatossá válni, amikor az emberek kezdik céltudatosan használni értelmüket, előrelátásukat, hogy sorsukra alakítóan tudjanak hatni. Ez kezdetben, mint «atyai» (paternal) irányítás mutatkozik. Nem a jóságos, hanem a szigorú atyára kell gondolnunk, s itt a freudi felfogás, mely oly nyomatékosan utal az apa és fiú antagonizmusára, nyilván hatott a szerzőre, még ha nem is említi Freudét (tudvalevően Amerikában nagy hatást váltott ki a freudizmus). Az irányítás történetét, a népvándorlás előtti keresztény társadalom leírásával kezdi s a kép, melyet e korról fest, szörnyű, irtóztató. Gibbont idézve, jelzi a sötét kegyetlenkedést, mely akkor az egész keresztény világon uralkodott (itt lehetetlen nem gondolnunk más forrásokra, ahol ez a korszak ugyancsak szörnyűnek van ecsetelve, pl. John M. Robertson. *A Short History of Christianity*-jére). Azután foglalkozik az egyházatyákkal, Szent Athanasiuszal, Szent Ambrussal stb., mint akik igyekeztek a vérengzésnek és obskurantizmusnak ebbe a káoszába valami rendet hozni. Böven tárgyalja a középkori társadalom fejleményeit. Érdekes, hogy a hűbéri uralom elleni erős és sokban sikeres küzdelmeket Dowd nem a középkor végére teszi, hanem sokkal előbbre s oly küzdelmekre helyezi a hangsúlyt, mint pl. Barbarossa Frigyes küzdelmeire az olasz kereskedő-városokkal s arra, hogy ezek a császárt Legnanónál legyőzve, a városok polgári jogainak vetették meg alapjait. Ez az «atyai irányítás elleni lázadás korszaka». Itt szó van vallási lázadásról, a nőnek a paternális családi rend elleni lázadozásáról s végül a «művészet lázadozásá»-ról is. Dowd sehol oly szánalmas tudatlanságot nem árul el, mint ahol művészetéről van szó. Bár akad itt-ott feltűnőbb baklövés más téren is, így Velencét Romagna tartományba helyezi, Húsz Jánosról pedig azt állítja, hogy hazájából «száműzték».

Sokat és figyelemreméltó dolgokat ír a vallásról, mely szerinte előbb-utóbb nem lesz egyéb, mint társadalmilag megszervezett törekvés az emberiségre, idealizmusra és a lelkek magukba szállására — mindennemű dogmára és hitbeli árnyalatra való tekintet nélkül. Ez az angolszász álláspont a vallással szemben, a modernizált szabad vallásosság. A francia forradalomról kidomborítja, hogy az csak a burzsoázia forradalma volt, hiszen csak a

nép egy elenyésző kisebbségének adott jogot. Ugyanígy történt Északamerikában, hol a szabadságharc az emberi egyenlőség jegyében indult el, de aztán, mikor az alkotmányt kidolgozták, a nőket, a négereket s a fehér férfiak közül a szegények tömegeit kizárták a polgári jog birtokából. Ezért, mondja Dowd, hogy sohasem szabad egy kormányt vagy irányzatot aszerint megítélni, amit mond, hanem csakis annak alapján, amit cselekszik. Mégis haladás volt ez is, mert a fejlődés menete az alkotmányosság, vagy ahogy a könyv nevezi, a «szociális kontroll» irányában van. Csak legújabban van ismét egy visszazökkenés az «atyai irányítás» vagyis az egyéni parancsuralom irányában. Erre példa a szerző szerint Olaszország, Spanyolország, Csehszlovákia, (!) Németország, Románia és Oroszország.

Dowd teljesen a népképviselőt, a szociális igazság és az államhatárokat nem ismerő emberi szolidaritás eszményeinek híve. Ám, hogy ezeket hogy tudnók elérni, erről — bár az utópiák szükségességét többször hangsúlyozza — nincs világos elképzelése s így a könyv zárófejezete ködös frázisokba vész.

Ferenczy Valér.

T. N. Whitehead: *Leadership in a Free Society.* London, Oxford University Press. 259 oldal.

A cím: «Vezérlés a szabad társadalomban» nem igen árulja el, mi a könyv tárgya. A vezérlés a diktatúra képzetét idézi fel, mely már többé-kevésbé kizárja a szabad társadalom lehetőségét. A vezérlés ma igen fontos fogalommá lett az európai szárazföldön, ahol már-már úgy látszik, hogy a népeknek nagyobb szükségük van vezérrre, mint szabadságra. De a könyv szerzője igen távol van lélekben az európai kontinenstől, oly távol, amennyire csak angolszász lehet. Whitehead, azelőtt a brit admirális «tudományos tisztje», most amerikai egyetemi tanár, még pedig a business-adminisztráció tanára a harvardi egyetemen. Könyvét, bár Angliában jelent meg, Amerikában írta, így valóban mondhatni: angol-amerikai szintézissel állunk szemben. A szabad társadalom alatt részben elvont társadalom értendő, részben pedig a megfigyeléseket, a példaanyagot illetőleg az angol s főleg amerikai ipari munkásság és tisztviselői osztály. Business ugyanis nemcsak üzletet jelent, hanem nagyjából ipart is és érdekes, hogy az amerikai óriás gyár-ipar körében ma már sok munkápszichológiai megfigyelés, sőt kísérlet folyik a munkaadók részéről, valóságos gyakorlati tudományág van fejlődőben, melynek kiindulópontja az, hogy a munkás

vágyait, lelkivilágát, szociológiai alkatát ismernie kell a munkai adónak már csak a legegyszerűbb üzleti érdekből is, hogy a vállalat termelő teljesítményét jobban biztosíthassa. Itt tehát a szociológia kutatási területe az óriás iparüzem, a monstre-gyártelep, ahol az ember már-már géppé vált, s ahol talán épp ezért válik parancsoló szükséggé a robot-ember lelkialkatára visszaterelni a figyelmet.

Wh. nagyjából kétféle társadalmi csoportot különböztet meg: elsődlegest és másodlagost. Mind a kettő lehet kisebb vagy nagyobb egység. A lényeg, hogy a primér-csoport tagjait szorosabb, inkább érzelmi kapcsolat fűzi egymáshoz. Wh. ugyanis rendkívül fontos szerepet juttat a «társas érzelmeknek». Kicsiben a primér-csoport példája egynéhány munkás vagy munkásnő, akik a gyárban együtt dolgoznak, ismerik egymást, szokásaikban egymáshoz idomulnak; nagyban a nemzet. A szekunder-csoport lehet például egy tudós társaság, melynek tagjai csak írás útján érintkeznek. A primér-csoport mindig maradandóbb életű, mint a szekundér, így a világháború kitörésekor a nemzeti egységek («csoportok») mindenütt elsőbbségbe kerültek valamennyi nemzetközi szervezettel szemben. A nem-logikus, érzelmi mozzanatok szerepe nagyobb. A könyv fejtegetései jórészt a társas érzelmeket kutatja. Ezeknek is megvan az értelmük, csakhogy rendszerint rejtett, tudatalatti. És ezek a tudatalatti motívumok döntik el azt, hogy egy egység, egy társadalmi «csoport» «integrált», vagyis szervesen összetartó, életképes-e, vagy pedig «dezintegrálódó», szertehulló. A munkás legkevésbé képes arra, hogy ezekről a tudatalatti motívumokról beszámoljon; így áll elő az a munkaadók előtt ismert, gyakori, olykor meglepetést keltő eset, hogy a munkás pl. eklatánsán anyagi érdekei ellen cselekszik, tehát a logika figyelmen kívül hagyásával követi azokat a bizonyos titkos rugókat. Ezeket igyekszik tehát kideríteni az előbb említett munkaadói kutatás, melyet a legprogresszívebb, leghumánusabb amerikai vállalatok folytatnak s amelyből az elvont kutatás, mely a könyv alapját képezi, kisarjadt. Így pl. a könyv egy egész fejezete szól néhány munkásnőről, akik egy villamosgyárban transzformátorokat raktak össze s akiket éveken át külön szobában, állandó felügyelet mellett dolgoztattak a kísérleti cél érdekében; grafikonok jelzik, hogyan emelkedett és esett az egyes munkásnők óránkénti teljesítményátlagának görbéje, aszerint, hogy pl. két egymás mellett ülő nő egymással rokonszenvezett-e vagy nem. Szimpátia esetén a teljesítmény görbék hasonló szinkronikus emelkedést és esést mutattak, de volt eset, hogy épp ellenkezőleg, negatív értelemben igazodott egymáshoz két nő munkatempója. A kísérleti

idő aztán a gazdasági krízisben ért véget, a gyár csökkentette üzemét és épp ezeknek a kísérleti alanyoknak, mint fiatalabb munkásnőknek, felmondott. A felmondási idő alatt az összes nők munkateljesítménye zuhant, bár anyagi érdekük az ellenkezőt, fokozottabb munkairamot indokolt volna. A lét bizonytalansága, a munkanélküliség réme lohasztotta a munkalendületet, a nők, ahogy az egyik maga fejezte ki: «elvesztették önérzetüket». Ez csak egy a sok példa közül.

Wh. szerint a társadalmi csoport integritásának elsődrendű feltétele, hogy az egyének társas érzelmeikben kielégülést találjanak. E tekintetben az ipari forradalom hanyatlást hozott, még a régi, bármily zsarnoki fél-feudális mezőgazdasági társadalomnál is kíméletlenebb rétegeződést, szakadékot vajt úr és paraszt, illetőleg munkaadó és munkás közé, viszonyukat személytelenné tette. Csak ma, a modern szociálpolitika és progresszív ipari adminisztráció révén kezd a helyzet javulni.

A régebbi szociológusok nem látták előre, hogy az indusztriálizálódás, a «technológiai haladás» feltartóztatathatlan menete a társadalmi kohézióknak fog rovására menni. Szkeptikus a szocializmus célkitűzéseivel szemben, mely mindent alá akar rendelni, mindenkitől a legnagyobb áldozatot követeli egy olyan távoli jövő érdekében, melyről még soká nem tudhatja senki, milyen lesz valójában. A forradalmakról azt tartja, hogy bár a korai gyáripar valóban kegyetlenül kizsákmányolta a munkásságot, mégsem csupán anyagi célok robbantották ki azokat. «A kölcsönös regard veszendőbe ment a korai iparban s csak most kezd nagynehezen helyreállani. A munkások, a gyári kezek (ahogy az angol nevezte őket) tisztára úgy szerepeltek, mint munkaerőmennyiség és reménytelenül el voltak vágva a fölöttük álló osztályoktól. Nem volt társadalmi struktúrájuk — a társadalom fenekén keresztülzuhantak ők s valahol a mélyen, a gépek közt találták magukat» «A történelem egyik legérdekesebb tanulsága, mily ritkán lázadtak fel nagy tömegek csupán létük sanyarúsága miatt. Amikor lázadás történik, csaknem mindig azt látjuk, hogy a kérdéses csoport el van vágva a társadalomtól olyképpen, hogy érzelmei, véleményei nem érdeklik, nem befolyásolják a többiekét . . .» Így látja lényegében a XIX. század európai munkásmozgalmait, főként Anglián kívül; Werner Sombarttal egyetértve, a proletariátus nemzetköziségét úgy magyarázza, hogy a territoriálisán organizált társadalmon kívül kerültek, így csak osztályuk az, amit át tudnak érezni, mert csak e tekintetben van első kézből szerzett tapasztalatuk. A továbbiak-

ban pedig: a mai gyáripari problémákkal kapcsolatban fokozott tervszerű kooperációt ajánl.

A szerző vizsgálja a mai társadalom veszedelmes dezintegrálódási folyamatát. Akik a kiutat keresik, a vezérletre hivatottak épp ezeket a tudatalatti «nem-logikus» társas érzelmeket ismerik fel helyesen. A társadalom egyénekből áll, az egyéni szabadság és kollektív lét azonban nem alternatívák, mint olykor hiszik: csak a társadalmi csoport integrálódása alapján lehetséges az egyén szabadsága. Csak integrált társadalomban lehetséges az, ami előfeltétele a társadalmi lét sikerének, hogy az egyén részt nyerjen a társadalom életében, hogy benne *kifejezhesse önmagát*, hogy a társadalmi cselekvés *egyéni élménye* lehessen.

Ferenczy Valér.

Klaus Schickert: *Die Judenfrage in Ungarn.* (Jüdische Assimilation und Antisemitische Bewegung im 19. und 20. Jahrhundert.) Institut zum Stúdium der Judenfrage, Berlin «Die Juden im Lében der Völker» kiadványsorozat 1. kötete. Essener Verlagsanstalt, 1937. 201 oldal.

Tervszerűen történt, hogy a kiadványsorozat első kötetében a magyarországi zsidósággal foglalkoznak. A szerző szerint az asszimiláció kudarcát akarják ezzel megmutatni, utalva arra, hogy bár sehol Európában, tálán a világon másutt sem volt oly jó dolga a zsidóságnak, mint itt, mégis a cionizmus megalapítójának, Herzl Tivadarnak itt kellett megszületnie.

A füzet komoly, az eseményeket alaposan, szájról-szájra bogozó, tudományos történelmi munka. Adatai pontosak és megbízhatóak. Hatalmas forrásirodalommal dolgozik. Nordautól Istóczyig és Isberttől Mályuszig hivatkozik írókra. Sajnos, a hazai irodalom máig sem mutat fel ilyen terjedelmű és színvonalú munkát erről a tárgyról. Schickert az asszimilációkra vonatkozóan vallott elvi álláspontja miatt nem ad helyes képet a magyarországi zsidóságról. Bármennyire törekszik is tárgyilagosságra és elfogultlanságra a magyar nép iránt, eseményeinket és problémáinkat német szemmel látja. De azért vannak helyes megállapításai. A magyarországi rejtett zsidó-hegemónia kialakulásáért azt a magyar beolvasztó politikát hibáztatja, mely a 20 millió magyar délibábját kergetve tömegeit minden áron növelni akarta és ez úton abba a tévedésbe esett, hogy sok látszathasonulást valódinak fogadott. Schickert minden asszimilációt elítél és bünéül rója fel

a magyar politikának, hogy nagy tömeg «német vért» olvasztott magába.

Schickert könyve nyeresége a zsidókérdés irodalmának és serkentés e problémának magyar oldalról tökéletesebb kidolgozására.

ifj. Csepregi-Horváth János.

E ö r s i Béla: *A magyar földművelészet kialakulása.* Fővárosi könyvkiadó. 1938. 92 oldal.

A szerző munkáját gazdaságtörténeti tanulmánynak nevezi. A tanulmány maga sem ezt a megjelölést, sem a könyv címét nem igazolja. Rövid, igen felületes és igen futólagos történeti ismertetés után, melyben a szerző az egyes eseményeket a történelmi materializmus nézőpontjából ítéli meg, a magyar földművelészet életmódját és kereseti lehetőségeit ismerteti túlnyomórészt még a világháborút megelőző időben a Huszadik Század és a Népszava írói köreinek tanulmányai alapján. Üdítő részei a tanulmánynak azok az idézetek, melyeket Eötvös Károly, Tömörkény István, Móra Ferenc és Illyés Gyula munkáiból közöl. Időrendi és tárgyi beosztását egyáltalán nem tartja be a szerző. Valószínűleg nem ismeri a mezőgazdálkodás módszereit, hanem csak az idézett tanulmányok alapján készített összefoglalást, nyilván ennek tulajdoníthatók egyes elvi ellentmondások. (Lásd a 11. és 12. oldalon a mezőgazdasági művelés intenzitásával kapcsolatban elmondottakat.) Ugyanerre enged következtetni az a megállapítása is, amelyet a ridegtartásról a 21. oldalon mond: «Télen nagy szalmakazalban (!) tartották a ridegjószágot, csak egy kevés gyűjtött szénát hagyva neki. Tavasszal azután, mikor kiásták (!), a ridegjószág alig tudott járni az éhségtől és a téli gyötrelemtől.» Legfontosabb statisztikai adatai nem első kézből, a statisztikai kiadványokból, hanem napilapok cikkeiből vannak idézve. A tanulmánya végén közölt bibliográfia egyoldalú, felette hiányos, így a háború után megjelent művekből egyedül Illyés Gyula könyvét ismeri.

Mindezen kifogások mellett elismerjük, hogy a szerző úgy az adatok feltárásánál, mint előadásmódjánál teljes tárgyilagosságra törekszik s azt túlnyomó nagy részben sikerült is elérnie. Láthatólag nem vezeti más törekvés, minthogy népünkről való ismereteinket gazdagítsa és elmélyítse, amint ezt utószavában maga is megmondja. Ezt a célt megítélésünk szerint nem tudta sikerrel szolgálni, mert tanulmánya legfeljebb népszerű ismertetőül alkalmas azok számára, akik a felvetett kérdés felől úgyszólván teljesen tájékozatlanok.

R. L.

Schneller Károly: *Demológiai tanulmányok.* Miskolc, 1937. 100 l.

Három tanulmányt tett itt közzé a szerző. Kettőt a népesedési statisztika köréből, a harmadikat, mely magyar társadalmunk bizonyos nagyon fontos és időszerű kérdéseivel való kapcsolata miatt folyóiratunkban tüzetesebb ismertetést kíván: a népsűrűségről. A tanulmány módszertani kérdéseket tisztáz. A népsűrűségi arányszámok meglehetősen megbízhatatlanok. Csak eszmény egy olyan népsűrűségi arányszám megkonstruálása, amely a népesedéspolitika irányítására is jelentőséggel bírna. A terület és az azon megtelepedett népesség nyers arányszáma nem fejez ki semmit. A nyugati államokban nagy népsűrűségük ellenére is magasabb az életstandard mind gazdasági, mind kulturális tekintetben, mint a keleti kisebb népsűrűségű államokban. Ugyanakkor azonban ennek kontraerziója is érvényesül a vizsgálódásokban, mert mint ahogy az Északamerikai Egyesült Államok vagy Argentína kisebb népsűrűségével magasabb gazdasági és kulturális életszínvonalon áll, úgy India vagy Kína igen nagy népsűrűségével állandó éhínséggel küzd, s a nagy mértékben lefokozott igényekkel a halandóság arányszáma is együttthalad. A nagyobb népsűrűség nem jelent egyet a szegénységgel és szociális nyomással s bizonyos területek kisebb-nagyobb telítettsége nem oka, hanem okozata a területek kapacitásának.

A terület és a népesség számszerű viszonya sok tényezőtől függ, s ezeknek nyers arányszáma a vizsgálódásokban elégtelennek bizonyult. Eltérőek a vélemények abban is, hogy vajjon a korrekció alapjául mely területeknek van a népesség szempontjából jelentőségük. Helyesebb csupán a mezőgazdaságilag művelt területek alapulvétele. Hogy azonban a népsűrűség kiszámításánál nem lehet csak a mezőgazdaságilag művelt területeket alapul venni, bizonyítja az a tény, hogy igen sok iparágak feltétlen szüksége van azokra a természeti kincsekre, amelyek a föld mélyén rejtőznek. Ennek következményeképp a földet három szempontból értékelhetjük: mint termő talajt, mint kiaknázható kincsek tárházat, s mint a termelés színhelyét.

A szerző szerint a leghelyesebb eljárás az, hogy ha az őstermelő népességet a mezőgazdaságilag művelt területtel állítjuk szembe. Ebből a szempontból mezőgazdaságilag művelt területnek szerinte a szántó, kert, szőlő, rét és legelő egyesített területét lehet venni. Az ily módon való szembeállításból előálló nagy különbségeknek a

klíma, a talaj, a fogyasztási centrumok közelsége-távolsága, a népintellektuális műveltsége a vidékek szerint egymástól eltérő népszaporodásnak is lehet oka. Ennek a kimutatása azonban szerinte is már messzemenő feladat volna.

A birtokmegoszlás és agrárnépsűrűség között fennálló kapcsolat hiánytalan élességgel való kimutatása már csak azért sem lehetséges, mert a mezőgazdasági munkásság és cselédség számottevő része nem költözködik el tartózkodási helyéről. Fontos a birtokkategóriák szerint való vizsgálódás. A kisbirtok nagyobb tagozódása emelkedő népsűrűséget, a nagybirtok elterjedése viszont csökkenő agrárnépsűrűséget fog felmutatni. Az ily módon való szembeállítással azonban még az a kérdés sincs eldöntve, hogy kisbirtoknak milyen a népességfenntartó szerepe. A szerző szerint a helyes viszonyítási alap az, hogy mekkora az a tömeg, amelyet közvetlenül a föld tart el. Természetesen ha az a tisztázandó kérdés, hogy a mezőgazdasági terület milyen mértékben van munkáskézzel ellátva, akkor a földterülethez a kereső lakosság kizárólagos viszonyítása a helyénvaló. Ebből a szempontból Magyarországnál Bulgária, Lengyelország és Olaszország telítettebbek agrárlakossággal. Ha azonban a mezőgazdaságilag értékesülő területhez mérjük a lakosságot, egyszeriben kiderül, hogy Magyarország éppen nem tartozik a sűrűn benépesedett agrárországok közé. Sőt, ha csak a legmagasabb fokon álló művelési ágakhoz arányosítjuk az őstermelő lakosságot, akkor kiviláglik, hogy Franciaországtól, Dániától, Svédországtól és Nagy-Britanniától eltekintve, valamennyi állam megelőzi Magyarországot az agrárnépsűrűség tekintetében.

A népsűrűséget azonban leghelyesebb a földterület jelentősége, illetőleg értéke szerint venni figyelembe. Az értékkilométer mutatná a népességbefogadó kapacitás nagyságát, az ez alapján kiszámítható koefficiens mutatná azt, hogy hol van ez a kapacitás eléggé vagy elégtelenül kihasználva. A népsűrűségnek a terület értékéhez való viszonyítása amellet rugalmas is, mert a népszám pusztá emelkedése még nem jelenti a népsűrűségi arányszám feltétlen emelkedését. A kilométerérték hiányában szóbajöhet a mezőgazdasági népsűrűség megállapítása céljából a kataszteri tiszta jövedelem, s ehhez mérten az értékkilométer helyett meg kell konstruálni a jövedelemkilométer fogalmát. Ha eszerint állapítjuk meg a népsűrűséget, alig kommentálhatóan nagyok az eltérések. Az eltérésekből következő a jövedelemkilométerekre átszámított népsűrűségi hányados korlátoltabb értékű, mint az értékkilométerre való átszámítás. Ezeket a számításokat tovább lehetne finomítani, megállapít-

ván, hogy hol mennyi agrárlakosságnak kellene élni az átlagos jövedelemre redukáltan és mennyien élnek tényleg, négyzetkilométerenkint mennyi a hiány, illetőleg a többlet.

Cs. D.

Dr. Szeberényi L. Zs.: *A parasztság története a legrégibb időkből napjainkig.* (Történeti áttekintés.) Budapest, 1937. 444 l.

A XIX. század a maga, egyre jobban elvárosiasodó műveltségével érzéketlenül ment el a mellett a nagy kérdés mellett, hogy minő mértékben változott meg a parasztság sorsa a modern tőkés gazdálkodás s az eliparosodó nemzetek korában. Szinte csak a termésstatistika és a piaci árak érdekelték az embereket, de a falusi elem élete alig. Még kevésbé tudta felfogni, hogy mit jelent az, ha a parasztság ősi, erkölcspszociológiai értékállománya egykor megrokkban. Szeberényi a kevesek közé tartozik, aki állandóan az üzemi és termelési kérdések mögé néz és a parasztság erkölcsi jelentőségét figyeli. Már 1908-ban (*A parasztkérdés külföldön és hazánkban*, 209 l.), majd 1913-ban (*Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban*, 120 l.) s más tanulmányaiban igyekezett felszínen tartani a kérdést. Az utóbbi műben eredményeket adott a tömegek lélektana számára, oly téren, ahova Le Bon tekintete el sem hatolt, lévén ő sui generis városi légkör gyermeke. Szerző helyzete különösen indokoltá tette, hogy e kérdésekről írjon: városában szemei előtt játszódtak le a legcsattanósabb mozgalmak. Mint evangélikus lelkipásztor, élt abban a körben. A nagy olvasottságú író és a felsőház tagja ma, magas kora dacára, újra megszólal, egy érett kor bölcsességén át rostálva meg az eseményeket. Műve, bár a «legrégibb kortól» vezeti be a kérdést, voltaképp a legújabb kort veszi szemügyre s a jelenig ér. A földművelő elem sorsa az ő számára személyes probléma, s oly élményszerűséggel, frissen ír, hogy ez a pátriárkák tollából kikerülő művekben egészen kivételes. Az egész vonalon érdekes. Csak áttekintést ad, nem vész bele az adatok rengetegébe. Amit 444 oldalon, tömören és érdekesen el lehet mondani, elmondja, nyugodt ismertetés és elmélkedés modorában (az ázsiai stb. parasztság nem érdekli, csak az európai). Kár, hogy több helyütt a jellemző anekdoták (pl. Raszputin) túlbőveik. Nagy nyelvismeretével széles irodalmon tekint át, ritkán siklik lényegtelenségekre. A könyv, mely az ismertetés első körvonalait megszabó igénnyel lép fel, sikerült s biztosan eléri célját, a közfigyelem ébrentartását. Egy, nem átlagos erénye is van: jól látja, hogy minden szociális kérdés mögött — s itt is — voltaképp erkölcsi kérdés húzódik meg s bátran

hivatkozhat Freiherr vom Stein idézetére (162.1.), mely vezérfonalul szolgálhat: «Nem az élelmicikkeknek és gyári áruknak a lehető legnagyobb termelése és előállítása a célja a polgári *társadalomnak*, hanem az embernek vallási, erkölcsi és szellemi nemesedése. Az *állam* pedig nem földművelő és gyári egyesülés, hanem valláserkölcsi, szellemi és testi fejlődés a célja. Az állam berendezései segítségével erős, bátor és erkölcsös népet neveljen, és ne csak mesterségben és iparban szorgalmasat». Korunk erőteljesen induló ez irányát kétségtelenül szolgálja ez a könyv.

K---i.

A mai magyar község. Az 1937. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. (A korszerű közszolgálat útja. 5. kötet.) Szerkesztette Mártonffy Károly. (Közzétette a belügyminiszter.) Budapest, 1938. 4°. 820 l.

Másod ízben adja ki a belügyminisztérium az oly fontos hivatású továbbképző előadások anyagát, ezúttal a magyar községről szóló hatalmas kötetet. Több mint 60 író szólal meg benne, ki nagyon röviden, ki hosszabban. Égető kérdés a falu, érzi mindenki, mennyi fordul meg azon, hogyan gondozzuk. Ez az érzés e műben is széltében megnyilvánul, lelket-szárnyat ad több írónak. Rendkívül sokféle a téma, a szerkesztőnek sok gondot adott a rendezés, mely általában sikerült. Közigazgatási szervezés, község viszonya a járással és megyével, szociális ügyek, közegészségügy, kisebbségi és kulturális ügyek, rendészet, költségvetés, adóügy, jogszabályok, gazdasági, honvédelmi kérdések, statisztika — ezek a fő kategóriák, amiből kitűnik, hogy egy oly «helyi kisközösség», minő a falu, kicsinyben egy egész ország, *mindennemű* probléma megvan egy ily mikrokozmoszban. Minden attól függ aztán, hogy melyik író mikép mélyedt el a témájában, mit olvasott hazai és külföldi irodalomból (ez utóbbinak kevés a nyoma), de végtelenül fontos az is, mit látott meg az életből. E két szempontból erős különbségek vannak. Ha örömmel is köszöntjük e munka megjelenését, sok becsületes törekvést méltányolunk is, *főképp* azt, hogy *vége* is komoly mozgás, élet, érdeklődés van a belügyminisztériumi akták táján, nem hallgathatjuk el, többet vártunk kivált *egyes* íróktól. Itt nem a közigazgatás *technikai* kérdései érdekelnek bennünket, hanem az *egész* falu szociális problémája. A kitűnő nevek egész sorával találkozunk, ismert nevekkal. Ezek közt azonban nem egy éppen csak elnagyolja a szociális kérdés velejét. Csak egy-kettőre utalunk. Hol van itt nyoma annak, hogy külföldön már óriási irodalma van a falu szociológiának? Hol van a falusi ember lelki világának rajza?

Ismeri-e ezt a városok neveltje? Bizony elvártuk volna, hogy a «falu népe» címén — Steinecker cikkében — sokkal több és jobb legyen, azt is, hogy a «falu vezetői» címén (bár csak 3 oldal) többet és értékeesebbet kapjunk. Még a magyar faluirodalom eredményeit sem láttuk mindenütt *alkalmazva*. A «falukutatás irodalma» címen Szombatfalvy szépen és meleg szívvvel adott beszámolót. Györffy István is mélyen átértzett cikket írt a «Közigazgatás és népismeret» olyannyira szükséges viszonyáról. Ottlik László a falut a nemzeti-ségi politika szemszögéből igen érdekesen tárgyalja stb. Mind a 60 cikkről nem adhatunk ismertetést, nagy mozaik ez. Csupán egy hűrt pendítünk meg általánosságban: jobb lett volna, ha több irodalom-ismeretnek lett volna meg a jele, és több adat, jó megfigyelés az életből (ez itt is, ott is felcsillan, mégis kevés). Jól esik látni, hogy több író van (Benisch, Mártonffy stb.), kinek egészséges reform-érzéke van, s a tettvágy feszül ki írásukból; sok előadó pedig — ha nem is mind — a gyakorlati érzékével válik ki. Egészeiben véve e nagy mű lényegesen hozzájárul a községnek — közigazgatási oldalról nézett — megértéséhez: már az is nagy eredmény, hogy így, *együtt, szem előtt tarthatjuk* a teendők beláthatatlan sorát.

—ysz.

Bejczy Németh Andor: *A naposabb oldalon.* (Mezőgazdasági munkások jogviszonya és életkörülményei Győr környékén.) Budapest, 1937. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 8°. 200 lap.

«A falut nem felfedezni kell, hanem mindenekefelett szeretni, teljes lélekkel, igaz odaadással szeretni», idézi a szerző a csanádi püspök beszédéből. Ezt a mondatot joggal választhatta volna mottójául, mert ez a szeretet sugárzik könyvének minden szavából. Vérző szívvvel tárja fel a mezőgazdasági munkásság égő sebeit, de a nyugodt, tárgyilagos hangot végig megőrzi. Az író egyfelől földbirtokos, aki a földjéből és éppen ennek a munkásságnak a munkájából él, másfelől ifjúságának legnagyobb részét abban a vármegyében élte le, amelyről ír és az egyik község megválasztott bírása, tehát közvetlenül alkalma nyílt ennek a munkásságnak az életét figyelemmel kísérni. A mérleg mindkét serpenyőjében nehezek van, két oldalról szemléli a viszonyokat és elfogulatlanságát már ez a körülmény is biztosítja. Adatait jóformán hozzáadás nélkül, szinte az unalmasságig szárazon sorolja fel, de ezt tudatosan teszi, őrizkedve minden demagógiától. Néha azonban még sem tudja megállni, hogy melegebb hangot ne üssön meg. Ilyenek például

a magyar bérescseléd hűségéről, igénytelenségéről, urához való ragaszkodásáról írott jellemző sorai (43—44. 1.).

Adatai önmaguk beszélnek és minden téren szomorú eredményeket tárnak fel. Hét főből álló család napi élelmére átlag 76 fillér jut. Így aztán nem csoda, ha 106 iskolásgyermek közül 16 reggelire száraz kenyeret eszik, kávé és kenyér a felének sem jut. Ebédre csak 7 kap hetenkint kétszer húst, 26 pedig csak kenyeret, vagy levest, esetleg tejet kenyérrel. A család egész évi átlagos cukorfogyasztása 4—5 kg, amiből tehát egy személyre 1 kg sem jut. Csendes, száraz, de szívhez szóló adatok ezek. S még ennél is szomorúbb tényeket tárnak fel azok az itt-ott elbujtatott sorai, amelyekkel tulajdonképpen adatszerzésének a módszerét vázolja, amelyek azonban elcsüggesztő társadalmi részvétlenségről tesznek tanúságot. Földbirtokosokhoz, falusi jegyzőkhöz szétküldött kérdőíveinek a jelentéktelen hányadát kapja vissza megválaszolva.

Valóban, itt sürgős hatósági intézkedésekre van szükség minden vonalon. A munkabérek rendezetlensége mind a földbirtokos, mind a munkásság szempontjából állandó zavarok okozója. Az 1898: II. t.-c. indoklásában kifejtett vezéreszme: «a munkabér hivatalos megállapítása a legszerencsétlenebb eszköz» — ma már túlhaladott álláspont. Szociálisan gondolkodó államokban ezt a kérdést a mezőgazdasági munkásságnál is rendezték, ami már magában véve is sokat segít e népelem sorsán. Hiszen nem lehet tagadni, nálunk is sok törvényt és rendeletet hoztak helyzetük javítására, betegellátásuk és szociális biztosításukra, de talán éppen az a baj, hogy túlsókat s a munkás ezek közül épp azokat a jogszabályokat nem ismeri, amelyek az ő érdekeit védik. Nem elég a jogszabály, annak végrehajtásáról is kell gondoskodni. «150 ember közül 23 tudott arról, hogy joguk van a legkisebb napszámbérek megállapítását kérni, egyetlen egy sem hallott a községi segélyalap létezéséről, melyből kamatmentes kölcsönt vehetnek fel» (105. 1.). Ilyen körülmények közt igazán nem érdemes új törvények alkotásával fáradozni, ha azoknak is ennyi lesz a foganatja.

Még a zárószót idézzük. «Amikor adatgyűjtésem során láttam azt a szeretetet és tiszteletet, melyet a falu legszegényebbjai is tanúsítanak az iránt, akiben jóindulatot, megértést éreznek, szegyenkezniem kellett. Mert ezt a ragaszkodást a vezető társadalom már alig érdemli meg, hisz a bizalomért és szeretetért jóformán semmit sem ad cserébe.» Keserű, de igaz szavak ezek. Ha minden földbirtokos így érezne, hamarább bekövetkezhetnék népünk talpraállása és felemelkedése.

Sz. I.

Heller András: *Cselédsor.* A mezőgazdasági cselédek helyzete 1935-ben, különös tekintettel a székesfehérvári járásra. Budapest, 1937. Szent István-Társulat.

A szerző, Fejér vm. tiszteletbeli főszolgabírája sok szeretettel és segíteni vágyó emberséges érzéssel tanulmányozta a cselédség gazdasági helyzetét és életviszonyait. Szemmel láthatólag két célkitűzése van: figyelmet kelteni e népréteg iránt és tompítani a gyökeresebb reformot kívánók állításait. Tizenkétíves könyve azonban nem sokat változtat azon a képen, amelyet az utolsó évek idevágó könyv- és folyóiratközleményei alapján nyert közönségünk. Megtudjuk, hogy Fejér megyében sem sokkal jobb a cselédség sora, mint egyebütt. A gyermekek kétharmadának táplálkozása nem kielégítő, több mint felének ruházata hiányos, a lakáskérdés máig sem nyert kielégítő megoldást, mert 56% rossz vagy hiányos lakásban él. Sok a nedves lakás és a közös konyha. A nagybirtok egyharmadában nem szabad tehenet tartani, a sertések egyharmada elhull, mert a cseléd nem tudja fizetni a sertésoltást. A fejenkinti kereset összegét a szerző minden szolgáltatás beszámításával napi 82 fillérre teszi, másfél keresőt és hattagú családot véve alapul. Ez nyilván a kereseti lehetőség maximuma s messze meghaladja a mások által nyert 30—40 filléres eredményt.

A főszolgabíró-világ felfogását érezzük a szerző ellenszenvében a földreformtörekvések irányában. Nem híve a föld arányosabb felosztásának. Elismeri ugyan, hogy a gazdasági cselédség vágyik az önállóságra és a tulajdonra, de hozzáteszi, hogy nem a nagybirtok rovására, vagy legalább nem a saját munkaadója rovására. Inkább a faluban akar házat és földet vásárolni. A nagybirtok csökkentését a cselédség érdekeivel ellentétesnek mondja, mert csökkenti a cselédség munkaalkalmát. Végül arra hivatkozik, hogy a földreform alkalmával földhöz juttatott cselédek ma nehezebb sorban élnek, mint egykori cselédtársaik. Íme a földkérdés a nagybirtokosság szemszögéből. Hogy a cseléd a faluba vágyik, az természetes, mert a kisbirtokosok a falvakban élnek s ez az életforma az ideálja. A nagybirtok felaprózása ezért is kívánja a falualakítást. Hogy a munkaalkalom csökken a nagybirtok megszűnésével, az is kétségtelen és ha a földet csupa kisbirtoknagyobbításra veszik igénybe, akkor a gazdasági cselédség kenyér nélkül marad. Ezért nem oldhatja meg a földreform nemzetpolitikai feladatát addig, amíg a birtokeladás, illetőleg parcellázás szűk körében és rendjében marad. A kétségkívül nehéz, de mégis megoldandó föld-

problémát egyébként a szerző csak mellesleg tárgyalja. Nem veszi számba ennek jövedelemeloszlási vonatkozásait, termelési szervezetünkkel való összefüggéseit sem. Az a körülmény, hogy a gazdasági válság óta törpebirtokosaink egy része és az egész mezőgazdasági munkásság több nélkülözéssel él, mint a nagy gazdaságok cselédei általában, a szerzőt annyira megnyugtatja, hogy csak kisebb segítséget tart a gazdasági cselédek számára szükségesnek: járási bérszabályozó értekezletek tartását, a szegődményes föld jobb trágyázását, cselédsertésólakat, olcsó sertésoltást, esetleg családi munkabért, ingyen cukrot s több efélélt. Nem egy egészséges reformgondolat, apró javítása a mai helyzetnek, de kívül azokon a célkitűzéseken, amelyek nemzetünk társadalmi és gazdasági szervezetének átfogóbb szemlélete alapján a politika számára adódnak.

Sz. Gy.

Veres Péter: *Számadás.* Budapest, 1937. Révai. 399 lap.

Számadás egy munkásember életének negyven esztendejéről, amely tanyán, falun és városban telt örökös gondban és nyomorúságban a napszámosmunka ínségbérein tengődve. A világháború, a kommunizmus, az oláh rabság és a direktórium tagjának kijáró börtön is egyszerű epizód ebben a szürke és egyhangú életben, a családjáért, a kisgazdaéletszintért és a szellemi felemelkedésért vívott küzdelemben. És minden szürkeség, túlrészletezett eseménytelenség ellenére Veres Péter könyve érdekes és tanulságos könyv, mert egyetlen alkalom egy nagyon becsületes, őszinte és intelligens tanútól vallomást nyerni a magyar agrárproletárság lelki világáról és problémáiról a század elejétől napjainkig. Fontos dokumentum arra, hogy mennyire téves volt az a magyar társadalompolitika, amely hol dermesztő közönnyel, hol a bizalmatlanság ellenérzésével hanyagolta el vagy zabolázta az alföldi agrárszegénység életigényeit s nem a magyar népre, hanem a városi zsidóságra támaszkodva csinált demokráciát, mely így nem lehetett más, mint hazug kirakatdemokrácia, amely mellett a magyar néperő sorvadásra volt ítélve. Népünk társadalmi szervezése helyett még szervezkedését is megnyomorító politika aztán a marxista szocializmus társadalmi hitelveihez üzte az igazságot és eszményt kereső magyar munkásságot, amely Veres Péterként örökös belső küzdelemben hanyódot a kollektív társadalmi eszmény bővölete és a lelküktől idegen igehirdetés kiábrándultsága között vágyódva az örök kielégítetlenség gyötrelmében.

Másik páratlan tanulsága ennek a könyvnek a magyar lélek ösztönszerű visszakanyarodása a faji értékeléshez. «Tisztába jöttem azzal — írja —, amit addig csak sejtettem, hogy a faji érzés nem üres demagógia, mert hisz éppen az fáj nekem mindig, hogy a fajtám, amelyekkel pedig mindenütt dicsekedtem, s amelyet valójában szerettem, az alázott meg. Ezen a kongresszuson győződtem véglegesen arról, amit addig is éreztem, hogy a magyar földmunkás mint magyar paraszt s egyben magyar faj, külön valóságot jelent nemcsak a világban a többi fajok között, hanem magában a magyar nemzetben is.» Veres Pétert természetesen megrótták egyes, főleg zsidó szocialisták, amiért a faji kérdést, a faji misztikumot s sőt a faji gőgöt belevitte a munkásmozgalomba, ő azonban nyugodtan hivatkozhatott arra, hogy a faji érzés a magyar, különösen a paraszti szocialistákból sohasem hiányzott s tudatosításának ideje elérkezett. «Elérkezett az ideje, hogy ne utánozzunk mi senkit, mert van nekünk saját kultúránk, saját világgépünk, csak fel kell ismerni. . . A fajok természeti és társadalmi valóságok, megszüntetésük nem lehet cél, mert nem is lehetséges. A szocialista humanizmushoz nem a zsidó-keresztény-racionalista-humanista szellemi vonal szükséges, hanem a fajok felszabadtása. Belső, természetileg adott és történelmileg kialakult erőiket, tulajdonságaikat csak úgy fejthetik ki a nemzetek közösségében. Máskülönből szolgálzellelem, ravaszság vagy durva erőszak fejlődik ki bennük, ezt diktálja az életakarat. Az a túlzott alkalmazkodás, szolgálai utánzás, amely az elnyomott fajokban, különösen a zsidókban megvan, az elkorcsosulás útja s nemcsak őket rontja meg, hanem a fölöttük uralkodó erős fajokat is, mert olyan tulajdonságokat fejleszt ki bennük, amelyek végül is kihívják ellenük a többi fajok megvetését. Úgy látja, hogy a humanisztikus integrálódásnak a faji differenciálódás a feltétele s ezért éppen magyarságában, mint legmagasabb formában valósulhat meg szociális ideálja.

Sz. Gy.

H. Reinhold: *Puritanismus und Aristokratie.* (Neue deutsche Forschungen). 1938. 155 l.

A szociológusok előtt M. Weber kutatásai óta különösebben is ismeretes, hogy a társadalom szerkezetére vonatkozó eszmékre minő kiváló mértékben hatottak az angol puritanizmus törekvései. Most újabb, tüzetes tanulmány áll rendelkezésünkre, amely mindenkép megérdemli a figyelmet, már csak annál a hatalmas apparátusnál fogva is, mellyel dolgozik. Nemcsak erkölcs-szociológiai

kérdések kerülnek itt szóba, minő az aszkézis, az alázatosság, arisztokratikus életesmény stb., avagy az olyannyira fontos «munkaéthosz» kérdése, hanem a legkülönbözőbb étel szokások egész tarka mozaikja, mint az időtöltés, a divat, a vadászat, fényűzés, 3. párbajok. Kérdések, minők a nemesi származás, a nevelés új megvilágítást nyernek. Kár, hogy az anyag rendszerezésében nem voltak a szerzőnek nagyobb igényei.

D. I.

U r b á n G.: *A propaganda világnézeti jelentősége.* Szeged. 1937. 42 l.

A propaganda célja az embertömegek akaratának megindítása, állásfoglalás keltése, eszmetérjesztés szóval, írással, vagy százféle technikai eszközzel — uralomratoró gondolat irányában (13. 1.). Urbán mindenkép figyelemreméltó, komoly stílusú munkája a legújabb tömeglélektani irodalmunk értékes gyarapodását jelenti s mindenkinek figyelmébe ajánljuk, aki érzi, hogy világnézet terén állandó döntő harcok korát éljük. Néhány tételét kiegészítenők. Igen érdekes, mennyire más az, hogy a propaganda nemcsak «embertömegek» meghódítására irányul, és az, hogy elsősorban a *tömegembert* érinti. A «propaganda» és «misszió» közt is jó volna különbséget tenni: az utóbbi az örök értékek irányában «lekötelezi» az egyeseket, állandó «érzületi» behatásra törekszik, az ember nemesebb rugóira hivatkozik — az embert «felemeli», szereti—, mert az embert célhordozónak, önálló, értéktudatos lénynek (személyiségnek) tartja. Ezzel szemben a propaganda pusztán *eszközként* akarja felhasználni a tömegembert és nem az örök emberi célok felé emeli, hanem csak időleges célok szolgálatába vonja be. *Hatásigénye* tehát csak rövidlejárátú, időleges. Ezért nem is «nevel» a propaganda, hanem csak «beállít» bizonyos irányba stb. A propaganda óriási jelentőségét Urbán színesen rajzolja meg; előadása tárgya iránti őszinte elmélyedést mutat az egész vonalon.

D. I.

Bud J á n o s: *A munka mítosza.* (Politikai tanulmányok.) Budapest, Athenaeum, 1937. 183 old.

Ez a könyv a szerző 26 dolgozatát foglalja magában s voltársadalmi, szociális és politikai kérdések, főleg hazai problémák, képen hírlapi cikkeinek újabb gyűjteménye. Jobbára gazdaság-bár mind határozottabban ad kifejezést Európa sorsáért való aggodásának is.

Folyóiratunk tárgykörébe tartoznak a polgári osztály sorsáról, a finánckapitalizmus kinövéseiről, az autarkiak elszegényítő hatásairól, gazdaságtársadalmi irányok harcairól, társadalmi átalakulásokról és a népesedési kérdésről írt fejtegetései. Figyelmet érdemelnek az egyes termelési ágak gazdasági egyensúlyáról és ennek függvényét képező társadalmi kiegyensúlyozottságról írt cikkei s különösen a mezőgazdaság és az ipar kölcsönös kiegészülésének szükségességével foglalkozó gondolatai. *Kádas Kálmán.*

Dr. Lipták László: *Egy veszedelmes nép* . . . Budapest, 1937. 136 l. Cserépfalvi.

Ez a könyv nem társadalomtudományi munka, mégis szóvá kell tennünk, mert dokumentum azok számára, akik a magyar politikai élet technikáját tanulmányozzák. Szerzője egy fiatal független kigazdapárti képviselőjelölt, ki a kemecsei (Szabolcs m.) választáson a főispánnal szemben kisebbségben maradt s napló-szerűen leírta a választás történetét, amint előszavában írja, «egy nyílt választás szociográfiáját». A választás a rendes mederben folyt le, nem voltak hajmeresztő atrocitások, csak a szokásos fogásokat, eljárásokat alkalmazták, amelyek azonban igen felháborították a nép jogok és népakarat tiszteletét váró ellenzéki jelöltet. Leírásán őszinteség érzik és tárgyilagosság, úgy, hogy használható dokumentum. A tárgyismerettel bíró olvasó, aki már tudja, hogy a magyar parlamentarizmus nem épül a politikai jogokkal felruházott tömegek irányában tanúsított loyaltáson, mert a múlt örökségként a politikai bölcsesség elemi tétele, hogy a nép nem tudja a maga javát, tehát irányítani kell, mint a gyermeket, e könyvben is talál jó néhány tanulságos dolgot a választási technika módszertanából a hideg terrortól kezdve a puskatusig. A könnyedén folyó, riport-szerű naplóból s még inkább a könyv végén olvasható társadalomrajznak szánt fejezetekből egy jóakarátú, rokonszenves, a népet ideálisan néző és szerető fiatalember lelki arca bontakozik ki, azonban nem több s így az olvasó nem érzi a munkát meggyőzőnek oly értelemben, hogy a választás eredményében a törvényhozási közérdek veszteségét is érezné. Azonban így is használ valamit Lipták László könyve, mert a közéleti erkölcs erősítése érdekében íratott. Címlapját a kemecsei pártelnök, Sinka István gazda arcképe díszíti. Nyugodt, okos, magyar arc, maga a tisztesség és bölcs önmérséklet. Ime, ilyen az a magyar nép, amelyet a választások vezetői «veszedelmes»-nek tartanak s akitől féltik a magyar jövőndőt.

S. G.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

SOCIOLOGICAL REVIEW. 1937 október.

M. Ginsberg: *Social science and social philosophy in the universities.* (Társadalomtudomány és társadalombölcselet az egyetemeken.)

Az egyetemeken a társadalmi tudományok tanítása teljesen el van választva a társadalombölcselettől s azért a bölcseleti iskolázottságot nélkülöző ifjúság hajlandó a társadalmi szaktárgyakat erkölcsileg közömbösnek tartani. Pedig éppen a szociális tudományok terén nem választhatók szét a tények és értékek kérdései az oktatásban.

A társadalombölcseletnek fontos feladata azoknak a feltevéseknek vizsgálata, melyeken a társadalmi jelenségekre vonatkozó köztudat és tudományos gondolkodás alapszik. Nem írhatja elő a szociális tudományok módszereit, de értékelheti ezeket és kritikájával tisztázhatja a szociális tudományok szintézisét megteremtő alapelveket.

A fejlődési elmélet uralmának idején minden kérdést ennek szempontjából néztek a szociológusok is. A visszahatás megingatta a fejlődésbe, a haladásba vetett hitet. Ma az a helyzet, hogy egyrészt kételkednek a társadalmi változásokra vonatkozó egyetemes érvényű törvények megállapításának lehetőségében, de másrészt nem tudnak belenyugodni a történelmi tervszerűtlenség, a véletlen gondolatába. A történelmi materializmus biológiai alakja ma is tovább él a civilizáció faji elméleteiben. Kevés szociológus tudja elkerülni a civilizáció fokainak gondolatát, de népek és korok összehasonlításánál pontos kritériumokat nem tudnak adni. E bizonytalanságban társadalombölcselet nélkül nehéz kiutat találni.

De bölcseleti megfontolások tárgyává kell tenni az emberi akarat szerepét is a társadalmi változásokban. Volt idő, amikor az akaratszabadság a törvény gondolatával való összeférhetlensége miatt volt vitás. Ma azért kételkednek az akarat hatékonyságában, mert a társadalmi folyamatokat tömegokok határozzák

meg. Ez bizonyos fokú fatalizmushoz vezet (pl. a háború, elkerülhetetlen, holott senki sem kívánja), de paradoxonkép egy vezérakarattal kereshet megoldást. Ez a terület inkább tartozik ugyan a szociológiához és társadalmi lélektanhoz, de a bölcsélet megvilágíthatja a történelmi folyamatokkal összefüggő célok értékét és azt a kérdést, vajjon a szociális tudományok egyetemesítései jelentenek-e az emberi akaratától független viszonyokat, vagy csak a mód megállapításából állnak, ahogyan az akaratok meghatározott körülmények között egymásra hatnak. A szükség, szabadság és törvény egymáshoz való viszonyának vizsgálata is a filozófia feladata.

Nincs egyöntetűség a társadalmi tudományok területén alkalmazható módszerek értékelésében. Igaz, hogy elvont elmélkedés nem döntheti el egy-egy módszer hasznos voltát e téren, de a módszerek logikai vonatkozásai miatt a bölcsélet itt is segítségül szolgálhat,

Még nagyobb szerep jut a filozófiának, ha az értékek kérdését vetjük fel. A társadalmi tudományok szeretnek erkölcsi semlegességükkel dicsekedni. Pedig nem bizonyos, hogy ez a semlegesség megvan a gyakorlatban. Hangoztatják ugyan, hogy pl. a közgazdaságtan tárgya az eszközök kérdése, a cél az etikai. Pedig az etika számára nem lehetnek közömbösek az eszközök, mint ahogyan a közgazdaságtan sem ítélné meg az eszközök hatékonyságát a célokra való vonatkoztatás nélkül. Még ha kerüli is a szociológus azokat a kérdéseket, melyekben értékítéletek adódnak, nem vonatkozhat el a végső értékek természetétől. Minden társadalmi intézménnyel kapcsolatban felmerül e három kérdés: Milyen célokat szolgálnak valóban? Milyeneket szándékoznak szolgálni? Milyeneket kellene szolgálniuk? Bajok oka lehet, ha nem világos a különbség a szociológia és etika között, de baj az is, ha e kettő sohasem találkozik. A társadalmi tudományoknak a társadalombölcsélettel való szintézisére van szükség, nem fúziójára. Az egyetemek ezt ma nem adják.

A politikai tudományok és társadalombölcsélet közt sincs meg a kellő kapcsolat az oktatásban. A politikában inkább az intézményekre irányul a figyelem, etikai szempontok legfeljebb a politikai eszmék történetével összefüggésben merülnek fel. A hallgatóság ritkán részesül etikai alapvetésben. A fennálló törvények és az igazság közti viszony sem kerül kritikai vizsgálat alá. A hallgatóság megkapja az etikai rendszerek ismertetését, de az etikának a szociológia és politika kérdéseivel való viszonyáról alig tájékoz-

tatják. Ha az egyetemek teljesíteni akarják feladatukat a társadalom észszerű rendezésében, amint hogy kellene teljesíteniük, meg kellene valósítaniuk e tudományok szintézisét.

U. OTT.

D. W. Harding: *General conceptions in the study of the press and public opinion.* (A sajtó és a közvélemény tanulmányozásának alapelvei.)

A sajtó meggyőző erejéről ellentétesek a vélemények. Hatását a közvéleményre nem lehet tagadni, de az is bizonyos, hogy befolyása gyöngült. A sajtó és közönség viszonyának megvilágítása adatok hiányában nehézségekbe ütközik. Kereskedelmi vonatkozásban történtek már adatgyűjtések, tudományos célokra nem. Mégis megállapíthatók bizonyos alapelvek, melyek elősegíthetik a tapasztalati kutatást.

Ide tartozik a propaganda fogalmának tisztázása. *Lasswell* meghatározása — hogy, aki a kollektív visszahatás befolyásolására ad elő valamit, propagandát űz — igen tág. Nem elég csak a tevékenységet alapul venni, a befolyásoló szellemi magatartása lényeges meghatározó elem. Lehet a befolyásolás tudatos félrevezetés és komoly érvelés. (Ez utóbbi is alapulhat azonban önámításon.) Mind a kettő közös célt szolgálhat: másokkal el akarja fogadtatni a saját szempontját.

A komoly meggyőzés, a tisztességes propaganda közel áll a tanítás fogalmához. A lényeges különbség az, hogy az ismeretközlő számára nemcsak szempontjainak elfogadása fontos, hanem azoknak próbára-tesvése is.

Az újság véleményt terjeszt; ez is propaganda. Meggyőzésének eszközei hasonlítanak a mindennapi társalgás meggyőző eszközeihez. Rábeszélő erejét azzal fokozza a sajtó, hogy nagy tömegek nevében látszik beszélni. Nemcsak alakítja a közvéleményt, hanem vissza is tükrözi. A szerző a közvéleménynek három fokát különbözteti meg.

1. A megengedhető vélemény egy kisebbség véleménye egy csoporton belül. Fővonásai: igazolásának szükségét elismerik, valamilyen érdekezhez fűződik, elfogadására vagy elvetésére elismernek illetékességet.

Uralkodó vélemény. Ez az előbbinek megerősödése egy csoporton belül; nem nélkülözi az ellenzékét.

Kollektív megítélés, amely egy csoport eltérő véleményeinek egymásra hatása alatt alakul.

A közvélemény alakulásának lényege a vezető egyéniségek intuitív megítéléseinek találkozása arra vonatkozólag, mit tenne a tömeg bizonyos körülmények között. A sajtó e kölcsönös intuíción és rábeszélés társadalmi szövedékének egyik tényezője.

A sajtó irányítóit véleményük kifejezésében mérsékli ma az a tény, hogy az újság kereskedelmi vállalkozás is. Az a hagyomány, hogy az újság véleményt fejezzen ki, kiveszőben van (legalább is Angliában). És ha kifejeznek is külön véleményt a lapok, óvakodnak attól, hogy véleményükkel elszigetelődjenek; ebben nagy része van a közönség érzelmi beállítottságához való alkalmazkodásnak. Ezért nem elegendők az objektív eszközök a közvéleménynek az újságok anyagából való kiértékeléséhez, szubjektív magyarázatokra is szükség van.

U. OTT. 1938 január.

M. J a h o d a : *Some ideas on social and psychological research.* (Társadalmi és lélektani vizsgálatok néhány elve.) A szerző éveken át igazgatója volt a bécsi Gazdaságlélektani Intézetnek (Wirtschaftspsychologische Forschungsstelle); Marienthalban is végzett kutatásokat. Tanulmányában vizsgálati módszereiről számol be és a szociológia néhány megoldandó problémáját veti fel.

Főként a munkanélküliség kérdéseivel foglalkozott. A vizsgált csoportok és egyedek megközelítésében munkatársaival együtt óvakodott szándékaik feltárásáról. A félelem és bizalmatlanság elkerülése végett volt erre szükség. Lengyelországban úgy gyűjtötték az adatokat, hogy munkanélküliek számára pályázatot tűztek ki életrajzok megírására. Érdekes és nagy anyag gyűlt össze, de sok volt benne a regényes túlzás.

Bizonyos esetekben vegyes módszer volt célra vezető: a megfigyelők személyes tapasztalattal szereztek adatokat (pl. hogy a szülőknek csak 15%-a nem veri meg gyermekét), majd néhány héttel később kérdésekre kellett felelniök a megfigyeltnek (a szülők 90%-a a testi fenyíték ellen nyilatkozott!). Ilymódon nyilvánvalóvá vált az ellentét a tudatos értelmi állásfoglalás és a valóságos magatartás között.

Alkalmazták a munkásokkal való együttélés módszerét is. Ez a módszer azonban egyoldalú, mert legfeljebb szegényebb rétegek megfigyelésére alkalmas; vagyonosabb osztályok így nem közelíthetők meg.

A statisztika mellett nagy jelentőségük van az egyéni adatoknak; ezt több érdekes példával igazolja a szerző. Nagy szerepet

juttat az intuíciónak az egyéni adatok jelentőségének felismerésében. Az intuíció azonban sokszor összefügg némi vonzódással a vizsgált csoport vagy egyedek iránt; ez pedig a vizsgálat tárgyilagosságát veszélyezteti. Ezért a statisztika ellenőrzése nélkülözhetetlen.

A kérdőíves módszer úgy vezet a legjobb eredményre, ha az ívet az adatgyűjtő tölti ki a megfigyelt egyén feleletei alapján.

A kutatásnak az adatgyűjtés csak egyik része; a másik az adatok összekapcsolása. A szociális jelenségek megértéséhez szükséges elemekre-bontásuk. De ezt aztán szintézisnek kell követnie. *Bühler* abban látja a lélektan válságának okát, hogy a lélektani iskolák a lélektani vizsgálatoknak csak egy oldalára korlátozódnak (három oldal: a belső tapasztalás, a külső magatartás és a szellemtudományi). Pedig a lélektani vizsgálatokat e háromnak kombinálásával kellene végezni.

Minden társadalmi kutatásnak veszedelme a korai következtetés. Az adatok mellett számításba kell venni a különféle kölcsönhatásokat. Ezzel kapcsolatban felmerül a társadalmi és személyi tényezők viszonylagos befolyásának kérdése az egyén visszahatásában egy-egy különös helyzetre.

A társadalomtudományi vizsgálatoknak ki kell térniük a szociális és egyéni meghatározottságok közti viszonyra is. (Pl. Mi marad meg mindabból, amit az iskola adott?)

Elméleti és gyakorlati jelentősége volna az osztálykülönbségek és súrlódások vizsgálatának.

A modern társadalomban döntő jelentősége van a technikának. Lehet-e szociológiai vizsgálat tárgya a technikának hatása az emberi életre és gondolkodásra? Ez a kérdés lényeges része a társadalmi és egyéni meghatározottság kérdésének.

Pszichológusok és szociológusok számára közös kérdés, hogy ad-e lehetőséget a társadalom az egyénnek a normális személyiség kialakítására.

Megoldatlan kérdés a tragédia szerepe a társadalmi életben; ez magába foglalja a háború és béke kérdését.

A társadalmi és lélektani vizsgálatok kiszélesítése az életnek társadalmi és egyéni meghatározottságai közt fennálló viszony feltárását segítené elő, másrészt oly irányba terelné a vizsgálatokat, hogy a mai társadalom jobb elemzése válnék lehetővé. Ez viszont nemcsak a világ megmagyarázásához vezetne, hanem olyan esz-közökhöz, melyekkel a világot meg lehetne változtatni.

Janson Vilmos.

L'ESPRIT INTERNATIONAL 1938. január.

Joseph Barthélemy: *L'adaptation des institutions démocratiques aux conditions actuelles de la vie économique.* (A demokratikus intézmények alkalmazása a gazdasági élet jelenlegi feltételeihez.)

A Sorbonne nagyhírű professzora elsősorban azt a kérdést veti fel, vajjon igazoltak-e a vádak, amelyekkel ma a demokrácia gazdasági és pénzügyi tehetetlenségét igyekeznek bizonyítani? A szerző szemelláthatólag kerüli a probléma magvának vizsgálatát, megelégszik azzal, hogy rövid történelmi visszpillantásban vázolja a francia királyok uralma alatti gyakori pénzzavarokat és megállapítja, hogy semmi sem könnyebb és haszontalanabb, mint kimutatni valamely rendszer kudarcát. A politikai problémák nagyszerűségét éppen abban látja, hogy végleges megoldásuk lehetetlen. Az élet állandó és meg-megújuló küzdelem — a halál ellen. Ez a küzdelem adja meg a lét értelmét. Megíratott, hogy «mindig lesznek szegények is közöttetek». A gazdasági élet soha, sehol sem lesz tökéletes.

Az állandóságot e téren a józan ész gazdasági elvei s az egyensúlyra való törekvés jelentik. «A jó gazdasszony is állandóan megköveteli, hogy tállait, tényérait mindennap elmassák, bár jól tudja, hogy a következő étkezés alkalmával újra bepiszkolódnak.»

A demokrácia az ellene emelt vádakra joggal válaszolhat viszonzóval. A közéleti problémák megoldásánál csak rossz és még rosszabb között lehet választani és a megoldásért fizetett árat különbözőképpen lehet mérlegelni, mert mindenkit egyképpen kielégíteni semmilyen rendszernek sem sikerülhet. Megállapítja a szerző, hogy a demokráciák gazdagok, míg a diktatúrák szegények. Szegénység és diktatúra, jólét és demokrácia szerinte okozati összefüggésben állanak egymással. Állításának igazolására szembeállítja a három demokratikus nagyhatalom 52 milliárd arany franknyi aranykészletét Németország, Itália és Japán két milliárdos aranykészletével. Hogy a szegénység vezet a diktatúrára vagy megfordítva, az kérdéses. Kétségtelen azonban, hogy a demokratikus országokban virágzik a kereskedelem és az üzleti élet, míg a diktatúrákban válság van.

A továbbiakban a szerző az arany vándorlásának okait írja le és megállapítja, hogy az arany hiánya olyan gazdasági rendszer-változást idéz elő, amely politikai rendszerváltozáshoz van kötve, így érkeznek el a diktatúrák az autarkiához, amely végül is a levéltitok, a személyes és sajtószabadság megsértéséhez vezet.

A politikai szervilizmus előmozdítja a hódító törekvéseket. Az arany hiány, amely a belpolitikában a parancsuralom okozója, a külpolitikában az erőszak alkalmazását vonja maga után. A szükséges nyersanyagot megfizetni nem tudó országok területi terjeszkedéssel igyekeznek segíteni a nyersanyaghiányon. Ezért a franciák, angolok, amerikaiak: kereskedők. A németek, olaszok, japánok: katonák. Montesquieu szavait idézi, aki szerint a kereskedelem egyesíti a nemzeteket és kifejleszti az emberekben az igazságérzetet, míg a kereskedelem hiánya a rabláshoz vezet, amit Arisztotelész szintén a beszerzés egyik módjának nevezett.

Elismeri, hogy Mussolininak sikerült megteremtenie a Capulet-k és Montaigu-k népében a nemzeti egységet és hogy Hitler felszabadította a német népet a legyőzetés következményeként ránehezülő alsóbbrendűség érzéséből. Mégis úgy véli, hogy a kényszeren alapuló uralom nem vetekedhetik a szabadságon alapulóval. A gazdasági, pénzügyi és társadalmi problémák megoldása tekintetében a demokráciák fölényét vitatja, mert a diktatúrák természetlenné teszik a szellemet.

U. OTT:

Th. Ruysen: *Existe-t-il une opinion Internationale?*
(Van-e nemzetközi közvélemény?)

Tanulmányának bevezető részében a szerző azt a megállapítást teszi, hogy korunkban a nemzetközi közvélemény kialakításában a sajtónak és a rádiónak döntő szerepe van. Az újságok közös hírforrásai, a nagy hírszerző ügynökségek (Havas, Wolff, Reuter, Rengő stb.), nagyjában és egészében megbízható adatokat szolgáltatnak és a hamis hír meglehetősen ritka. A híreknek ez az egyöntetűsége azonban csak viszonylagos, mert a hozzájuk fűzött kommentárok és feltárlási formájuk az újságok pártállása szerint változik. Ezekből és ezek után táplálkozik az újságolvasó közönség kétségtelenül nagy érdeklődése a nemzetközi események iránt s az is bizonyos, hogy sohasem állott még annyi forrás e szomjúság kielégítésére rendelkezésre, mint ma.

A nemzetközi közvélemény «objektív elemének» megjelölése után a tanulmány írója a «szubjektív elemet» igyekszik meghatározni. Ez szerinte az a reakció, melyet a közösség tagjainak tudatában valamely tény kivált. A kollektív reakció maga a közvélemény. A közvélemény megnyilatkozásait legjobban a nemzeti közvéleményben figyelhetjük meg. Az egyszerű polgár számára a nemzetközi események az újságok kommentárjainak leegyszerűsített formájában

jelennek meg. Ez a «szimplifikáló» jelleg sehol sem annyira ártalmas, mint éppen a nemzetközi politikában. Káros hatását leginkább az amerikai példák mutatják. Ez magyarázza a kormányoknak a közvéleményt befolyásoló törekvéseit (Mussolini, Hitler, Doumergue, Rooseveltt). A nemzeti közvélemény tehát mozgatója és visszhangja is a kormányok politikájának.

A nemzetközi közvélemény a nemzeti közvéleményekből tevődik össze. Korunk egyik legjellemzőbb jelensége éppen a közvélemény szerves és állandó jellege. A nemzetközi közvélemény egy kategóriája már nemcsak eszmei összetétele a nemzeti közvéleményeknek, hanem jogilag és tényleg élő valóság. Jogi létük bizonyítéka a nemzetközi szervezetek szabályzatai, tényleges létüké pedig e szervezetek születése, létezése és megszűnése.

Milyen hatást gyakorol a nemzetközi közvélemény az emberiség közös életének alakulására? Erre a kérdésre a szerző azt a választ adja, hogy bár ez a hatás csak igen gyenge és a nemzeti érdek mindig a nemzetközi fölé kerekedik, mégis el kell ismerni Ch. Hodges-szel, hogy ma minden államférfi működésének hátterét a nemzetközi közvélemény alkotja.

Kétségtelen, állapítja meg Ruyszen, hogy napjainkban, mikor a diktátorok a nemzetközi közvéleménnyel dacolva a világot «faits accomplis» elé állítják és a vélemény szabadságát, a demokratikus állam- és kormányformákat kigúnyolják, a nemzetközi közvéleménynek hálátlan szerep jut. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy nemzetközi közvélemény van és hatóerővel is rendelkezik. Bizonyítja ezt az is, hogy a diktátorok a fentebb már említettek ellenére is mindent elkövetnek, hogy a közvéleményt maguk mellé állítsák.

Esze Gábor.

KISHATALMAK ÉS NAGYHATALMAK.¹

Ha a történelem ama változásait, amelyeket egyes optimista bölcselek szeretnek az emberiség haladásának és fejlődésének nevezni, közös nevezőre akarnók hozni, úgy vizsgálataink során csakhamar kiderülne, hogy mindenhol, minden időkből és minden formák között ugyanazok az erőhatások működtek közre a civilizációk, népek, nemzetek és államok sorsának kialakításában. De e vizsgálat során az is kiderülne, hogy ezeknek az «erőhatásoknak», illetőleg erőforrásoknak száma korlátolt, hogy dacára a politika és történelem komplexitásának, valamint variabilitásának a fejlődésnek állandó elemei is vannak, illetőleg az alakító erők mindig állandóak. A formák és megjelenési alakok változnak az egyes korszakok szerint, de a lényeg, a fundamentum, a princípium, amiből az események — az ok és okozat viszonyában — kinőnek, mindig azonos marad.

Vájjon melyek ezek az állandó erőforrások? Melyek azok a tartópillérek, amelyeken biztosan vagy bizonytalanul nyugszik az emberi haladás ügye és melyek azok a gondolatok, érzelmek vagy materiális törvényszerűségek, amelyek időtlenül is mindig időszerűen hatnak, mert azonosságukat akkor is megőrzik, ha megváltoznak, hiszen szubsztanciájuk állandónak tekinthető, legfeljebb a nézőpont vagy kritikai álláspont változik velük kapcsolatban aszerint, ahogy szerepüket, jelentőségüket vagy egyenesen sorrendjüket az egyes korszakok vagy népek más-más szempont alapján vonják vizsgálat alá.

Mivel korszakunk — egyik tudósunk találó megjegyzése szerint — a «leegyszerűsített tömegformulák» korszaka és eszmék helyett lassan jelszavak fogják átvenni a társadalmi irányítás felelősségteljes munkáját, ezúttal legyen szabad nekünk is ebbe

¹ A Magyar Társadalomtudományi Társulatban tartott előadás

a divatos szellemi betegségbe esnünk és a további fejtegetések elkerülésével megállapítanunk, hogy: az emberiség fejlődése mind a mai napig három elvnek vagy törvényszerűségnek jegyében formálódott, úgymint: a vér, a kenyér és a hitnek mindent betöltő, de mindenkoron közös foglatában. Hogy azután az egyes korok kulturális, közgazdasági vagy politikai fejlődésének megfelelően a közös akcióra hivatott népcsoportot tényleg a vér, a nyelv vagy a szellem közössége alapján foglalták egységes egészbe s ennek megfelelően hordának, törzsnek, fajnak, népnek vagy nemzetnek nevezték, ez a lényegyet tekintve éppen oly kevésbé számít, mintha nemzetgazdasági síkon zsákmányról vagy autarkiaról szólnak, avagy az ember szellemi és lelki életét babona, mitológia, vallás vagy világnézet szóval jelöljük. E három primaer igény erejéből a fejlődés során mit sem vesz, sőt egyikük-másikuk intenzitása egyes korszakokban mégcsak fokozódik, de — valamennyien transzformálódnak s a fejlődés színvonalához, igazságfogalmához vagy ízlésgényéhez simulva új alakot öltenek aszerint, hogy hol, mikor, milyen nép vagy esetleg milyen osztály alkalmazza őket, illetőleg használja fel céljai megvalósítására.

A történelemformáló erők állandóságát és számbeli korlátozottságát tehát tér- és időbeli megjelenésük teszi relativvva vagy más szóval: a történelem statikája és dinamikája között csupán tér és idő, nem pedig szubsztanciális tekintetben tehetünk különbséget. Mivel a fenti három tényező mindenütt és közösen hat — hiszen velejárói az emberi pszihikai és fizikai természetnek — a különböző fejlődési korszakokon belül is közöttük csak árnyalati s legfeljebb: sorrendi különbséget tehetünk. De ez a jelentéktelennek látszó «árnyalati vagy sorrendi» eltérés mégis elégséges arra, hogy egy új korszaknak legyen szülője, hogy új népeket vagy osztályokat juttasson befolyásos vagy egyenesen uralkodó szerephez. Hiszen minden kultúra vagy rendszer in ultima analysi egy-egy gondolatnak a függvénye s aszerint, hogy a korszak miképp viszonylik a nemzeti-faji, illetőleg a vallásos gondolathoz, avagy a haszonelvűség szempontjaihoz, süllyed vagy emelkedik egyes népek és nemzetek sorsa olyan arányban, ahogy — idő, hely, vérmérséklet vagy világnézet szerint — több vagy kevesebb sikerrel

képesek a fejlődés konjunktúráját kihasználni, illetőleg a fejlődés adta új kereteket kitölteni. Az olyan korszak, amelyben a vallásos gondolat majorizálni tudja a nemzeti vagy gazdasági elvet, nyilvánvalóan más népeket és osztályokat juttat vezérszerephez, mint az olyan, amely a nemzeti vagy haszonelvi szempontoknak ad a többiekkel szemben, sőt egyenesen a többiek rovására elsőbbséget. Tehát a népek sorsa is mindenkori függvényét jelenti a századot uraló eszméknek; a nemzeti virágzás vagy hanyatlás folyamata nemcsak endogén, hanem exogén okoknak is folyománya. Egyes népek bizonyos irányú adottságát feltételezve a történelem mechanizmusa is hatékonyan közrejátszik abban a tekintetben, hogy időnkint más-más nép vagy faj kezébe kerül a vezetés és irányítás szerepe aszerint, hogy a kor követelte fejlődés szent elfogultságot, misztikus hajlamot vagy praktikus érzéket követel-e attól a nemzettől, amelyet — a «század hőségé» akar avatni?

Ezt a tételt igazolni látszik a kultúrák kialakulásának, fejlődésének és hanyatlásának, de talán még jobban vándorlásának folyamata is. Az emberi művelődés zászlóvivőségének szerepe nemcsak egyik népről a másikra, de egyik nagy kultúrterületről a másikra tevődik át. «Megindul valamikor a történelem előtt Ázsia steppéin, áttevődik a steppe peremtáaira, Észak-Kínába, Észak-Indiába, Mezopotámiába, Egyiptomba és a többi nagy oázisba, aztán áttevődik a Földközi-tenger vidékére és közben az állat-, főleg a marhatenyésztő kultúrákból városépítő kultúrák, aztán a szárazföldiekből tengeri kultúrák válnak. És a Földközi-tengerről áttevődik a kultúra Európába, ahol a földközihez más keletkező kultúrák, más külső befolyások is keverednek, mint a skandináv. Innen sugárzik aztán ki néhány évszázaddal később Észak-Amerikába és az európai klímával rokon többi mérsékelt övi tájba.»¹ S amint minden kultúra más ideált és igényt képvisel s ezek elérésével és megvalósításával hanyatlásnak is indul, hogy új fejlődésnek adja át helyét, úgy ugyanazon kultúrán belül is hasonló folyamatnak lehetünk tanúi. Az európai kultúra Amerika földjébe ültetve lassan, de feltartóztathatatlanul átalakul az amerikai táj, ember és élet-

¹ Teleki Pál: Nacionalizmus és internacionalizmus. Katolikus Szemle 1937. 268. old.

mód hatása alatt, de magában Európában is mások a keretek, sőt az uralkodó embertípusok is aszerint, hogy kontinensünk fejlődésének melyik korszakára fordítjuk tekintetünk. A váltság, hűbéri és nacionalista, vagyis a középkori, újkori és a legújabbkori Európában nemcsak a népek, de még az osztályok is változnak az irányító szerep tekintetében aszerint, hogy a kor szelleme által előírt keretekben — saját természetüknek megfelelően — melyek tudnak legkényelmesebben és legfesztelemből mozogni. A katolikus vagy protestáns vallás fordulatkörében más népek emelkednek fel vagy süllyednek alá, illetőleg cserélik fel szerepüket éppen úgy, amint a polgári elv, vagy nacionalista gondolat jegyében oly radikális változások következnek be, amelyek keresztülvitelére addig minden világi hatalom kevésnek bizonyult volna.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy ezek a nagyjelentőségű változások a kontinens hatalmi rendjében és kapcsolataiban is visszatükröződnek. Hiszen minden új fordulat más-más népeket sodor közelebb egymáshoz, vagy éppen fordítva: távolít el egymástól, tehát a koalíciók kialakulásának jogcíme is változik az egyes korszakok szerint. S mivel sem az elérendő cél, sem a színvonal tekintetében nem közömbös, hogy az adott kor megváltozott gondolkozásának megfelelően közös érdekeik vagy szempontjaiknak előmozdítása céljából milyen népek találjanak egymásra minden népnek fontos érdeke, hogy viszonyát a koreszmével kapcsolatban — akár pozitív, akár negatív irányban — tüzetesen tisztázza. Pozitív irányban olyan értelemben, hogy ha úgy találja, miszerint a koreszme az ő népi vagy nemzeti érdekeivel párhuzamosan halad, illetőleg az általa kitűzött cél akár közvetlen, akár közvetett módon alkalmas arra, hogy tömegeinek jólétét, emelkedését és öntudatosulását elősegítse, akkor — minden erejével ennek az elvnek mielőbbi és minél szélesebb körű érvényesüléséért síkra szálljon; negatív irányban pedig abban az értelemben, hogy szükségszerűen lássa be minden nép, hogy adottságaiknak különösebb módon csak egyes korszakok kedveznek, tehát ha olyan periódus következik be, amely ebből a szempontból nem látszik kedvezőnek, akkor a koreszméhez való kritikátlan hozzáídomulás helyett az alkalmazkodás elkerülhetetlen kényszerén túl már a következő korszak

alkalmas beilleszkedési lehetőségét kell kutatnia, mert az akció és reakció, de meg a fejlődés örök törvénye szerint is egyetlen rendszer sem maradhat állandó s jobb okos történelmi előre-látással a «lehetségesből» kultuszt üzni, mint a «korszerűség» pusztá látszata miatt a népek vagy nemzetek alapérdekeinek könnyelmű tékozlójává válni.

Az ókori Európa, illetőleg az ókori európai kultúr államok, mint Róma és a Görög-félsziget — ezeket a problémákat még nem ismerték. Műveltségükkel és hatalmukkal meglehetősen elszigetelten állottak; egyenlő esélyű és hasonló vagy egyenesen azonos kapacitású államokkal közvetlen szomszédságban vagy kapcsolatban nem voltak, tehát — nemzetközi életéről, vagy hatalmi rendről abban az időben mai értelemben még nem is lehetett beszélni. Ennek első nyomaival a népvándorlás korában találkozunk — természetesen a legprimitívebb formában —, mikor az elfoglalandó terület vagy közös zsákmány reménye már bizonyos stratégiát, tehát politikai téren kollaborációt kíván a siker érdekében s így új — faj közti — csoportosulásoknak válik alapjává. A népvándorlás befejezésével, vagyis a mai európai népek letelepedésével kezdődik csak valójában az a «nemzetközi» élet, amelyet már nem egyetlen állam túlhatalma és mindent betöltő impériuma jellemez, hanem több egymáshoz hasonló népnek, helyesebben szólva «impériumnak» kölcsönös viszonya. Ettől az időtől tehát már nem kizárólagos ismertetőjele egy «államnak» saját felkészültsége, mert ez már összehasonlítás tárgya, sőt: valódi ereje most már nagyrészt attól függ, hogy a rajta kívül álló impériumok többsége milyen véleménnyel van róla, vagyis: az uralkodó korszellem szerint előnyösnek, vagy hátrányosnak tartja-e fejlődését vagy fennmaradását. Az európai államok kialakulásának első korszakában a kialakuló térbeli keretek eléggé magukon viselik a geográfiai adottságok bélyegét s az egyes népek között kiépülő kapcsolatok teljesen dinasztikus, illetve hűbéri jellegűek, a hit azonossága folytán eszmei — vagy mai terminológiával szólva — «világnézeti» momentumok még alig játszanak szerepet — legfeljebb Európán kívül, amint azt a kereszt és félhold küzdelme bizonyítja. De egyszerre megváltozik a helyzet a hitújítás korában. A dinasztikus szempont kapcsolatot talál a vallásos s ezen keresztül a népi érdekekkel;

a kirobbanó háborúk már gyökerükben sok nemzeti elemet rejtegetnek, de a «jogcím» továbbra is a vallás marad és sok nép vallásában ekkor még öntudatlanul — csak ösztönösen — védi nemzeti vagy népi érdekeit is. «Amiként — írja e korról a nagy Macaulay — a germán népeket a nemzeti érzés arra ösztökélte, hogy rázzák le magukról az olasz fennhatóságot: ugyanúgy az olaszokat nemzeti érzésük viszont arra hajtotta, hogy szegüljenek ellene minden oly változtatásnak, mely országukat megfoszthatja azoktól a méltóságoktól és előnyöktől, melyeket mint az egyetemes egyház kormányzatának a székhelye élvezett . . . Eképpen ... a katolicizmus, mely Északeurópa közfelfogásában fosztogatással és elnyomással társult, Spanyolország (és Itália) közvéleménye előtt szabadsággal, győzelemmel, uralkodással, gazdagsággal és dicsőséggel volt kapcsolatos.»¹

Két emberöltő telik el ezután a felekezeti küzdelmek jegyében s bár mint láttuk a vallás jogcímén és formájában nemzeti szempontok is érvényesülést keresnek és találnak, a religionális gondolat azonban ez idő alatt oly heves és követelő formában lép fel, hogy időlegesen a rendi és nemzeti szempontokat is háttérbe tudja szorítani, hiszen hitbeli differenciák miatt ugyanazon nép fiai is ellenséges táborokra szakadnak, tehát a vallás idegen nemzetiségűek között is erősebb összekötő kapocsnak bizonyul, mint a nemzetiség egyazon nemzet tagjain belül. De közben a hitújítás a polgárosodás és nemzeti fejlődés előmozdítása tekintetében már kezdi éreztetni átalakító hatását; a reformáció és ellenreformáció hitbeli akcióját reakció váltja fel, a türelmetlenség helyébe türelem lép, a tudomány kezd laikus jelleget ölteni s a népek arcán megjelennek a nemzeti öntudatosulás első vonásai, amelyek újabb — de immár egész más szempontú — viszályoknak válnak alapjaivá. «A katolikusok buzgalma — írja ugyancsak Macaulay — hűlőbe jutott. Összetartásuk felbomlott. A vallásos izgalom paroxizmusa elmúlt mind a két oldalon. Az egyik fél ugyanolyan messze hanyatlott Loyola szellemétől, mint a másik Lutherétől. Három nemzedéken át a politikának a vallás volt a kútfeje. Franciaország, Skótország, Hollandia, Svédország forradalmi és polgárháborúi, a hosszú küzdelem, mely Fülöp és

¹ Macaulay: Tudósok (Ranke 286., 288. és 289. old.).

Erzsébet között folyt, a cseh koronáért való véres versengés, ez mind teológiai vitákból fakadt. Most azonban nagy változás állott elő. A harc, mely Németországban dühöngött, elvesztette vallási jellegét. Az egyik fél részéről nem annyira a római egyház lelki fennhatóságáért, mint inkább az osztrák ház világi fennhatóságáért folyt. Az ellenpárton viszont nem annyira a reformált tanokért, mint inkább a nemzeti függetlenségért harcoltak. A kormányok kezdtek új szövetségekbe csoportosulni, melyekben sokkal inkább néztek a politikai érdekek, semmint a vallási meggyőződések közösségére ... Végre is egy jelentős esemény értésére adta a világnak, hogy a felekezetek háborúja megszűnt és helyébe az államok háborúja következett. Az osztrák ház ellen ugyanis oly koalíció alakult, mely kálvinistákat, lutheránusokat és katolikusokat egyesített magában. A koalíció élén a kor első államférfia és első harcosa állott. Amaz a katolikus egyház egyik fejedelme, kit nevezetessé tett az erély és a siker, mellyel a hugenottákat letörte; emez egy protestáns király, ki oly forradalomnak köszönhette trónját, melyet a pápistaság ellen való gyűlölet támasztott. Richelieu és Gusztáv Adolf szövetekezése jelzi az időt, melyben a nagy küzdelem véget ért. A háború, mely utána következett, az európai egyensúlyért való háború volt... Ez időtől fogva katolikusok és protestánsok között, nem volt vallási háború. Cromwell korában a protestáns Anglia (már) együtt tartott a katolikus Franciaországgal, melyet akkor egy pap kormányzott, a katolikus Spanyolország ellen. III. Vilmos, a kiváló protestáns hős, feje volt egy koalíciónak, mely nem egy katolikus hatalmat foglalt magában és amelyet titokban még Róma is támogatott — a katolikus Lajos ellen. Anna királynő korában a protestáns Anglia és a protestáns Hollandia összefogott a katolikus Savoyával és a katolikus Portugáliával oly célból, hogy Spanyolország koronáját egy vakbuzgó katolikus helyett egy másik vakbuzgó katolikusként juttassák.»¹

Íme, mint látjuk, elég egyetlen gondolatnak hanyatlása, illetőleg egy másik gondolatnak felmerülése, elég egy új érdeknek vagy szempontnak megjelenése, hogy sok évtizeden, esetleg

¹ Macaulay u. o. 313—315. old.

évszázadon át fennálló koalíciók felboruljanak s az új nézeteknek és érdekeknek megfelelően másoknak adjanak életet. A tegnapi barátok ellenséggé válnak egyszerűen azért, mert — a valósi szabadságot teljesen más népek társaságában lehet kivívni, mint amilyenek között lehet az újonnan előtérbe került nemzeti érdekeket megoltalmazni. De a fejlődés még ezen a ponton sem áll meg. Amint a világi művelődés tovább halad fejlődésének útján s a felvilágosodás mozgalma révén egyre inkább «humanus» beállítottságot nyer a szellemi s ezen keresztül a politikai és gazdasági élet, mikor a polgári öntudat és társadalomszemlélet fokozatos kialakulása és megerősödése révén az «emberi méltóság és az emberrel vele született természetes jogok» egyre szélesebb körben igénylik elismerésüket — mintegy átmenetként a valósi és mai értelemben vett nemzeti gondolat között — a jog, illetőleg az alkotmányjog mikénti megítélésének szempontjai nyomulnak elő s választják ismét két részre Európa népeit.

Ennek a korszaknak két periódusát különböztethetjük meg: az első az úgynevezett «felvilágosodott abszolútizmus» korszaka, mikor a kor által felismert tömeg-, illetőleg nemzeti érdekek nevében és megvalósítása érdekében abszolút uralkodók veszik kezükbe az államok irányításának munkáját. Céljuk országaik hatalmának és jólétének emelése erős központosítással, tehát a harmadik rend felemelése a hűbéri csökevényekben élő nemes-séggel szemben. Munkájuk a modern államok kiépítése tekintetében döntő lesz, mert ők vetik meg a nemzetállamok alapját, de uralmuk mégsem lehet tartós, mert rendszerük furcsa keveréke a régi isteni jogon uralkodó fejedelmi s a modern demokratikus elvnek, amely a vagyonosodó polgárság körében rohamosan tért hódít s a francia forradalomban végre diadalra is jut. A második periódus tehát a francia forradalmat követő évtizedekre esik, vagyis arra az időszakra, mikor a napóleoni háborúk nyomán és az ezeket követő években már nagyjából felrajzolódik a modern, nemzeti alapon tagolt Európa képe.

Azonban akár az egyik, akár a másik részkorszakot nézzük, ezeket az évtizedeket — a nemzeti elv szembetűnően nagy térhódítása ellenére — sem tarthatjuk a kizárólagos nemzeti politika időszakának. Amint a vallásháború idején a népek alkalmat és módot találtak arra, hogy a vallás örve alatt valódi nemzeti

érdekeikért is harcoljanak anélkül, hogy a modern nemzeti elvet ismerték volna, úgy az előbb tárgyalt korszakban sem lesz még a nemzeti gondolat nyíltan bevallott cél vagy központi jelentőségű probléma, mert nem közvetlen, hanem közvetett úton közelednek feléje az érdekelt népek.

Ez mindenben érthető is. A modern nemzeti elv valójában csak a 19. század közepén kristályosodik ki mai alakjában, tehát születése előtt mint minden vonatkozásban tisztázott program még nem is szerepelhetett. A burok, a takaró, a közvetett jogcím vagy forma, aminek örve alatt ez időben a népek küzdenek nemzeti igényeik elismeréséért a jog, az alkotmány rendszere, mert ösztönösen megérzik, hogy nemzeti életüknek szilárd tartalmat csak úgy tudnak adni, ha tömegeik szabad fejlődését és megerősödését biztosítják. Ennek megfelelően ez a harc két irányú: egyrészt belpolitikai síkon mozog s közvetlen bevallott célja az abszolutisztikus központi uralom megdöntésével a kormányformák demokratizálása, másrészt külpolitikai téren is érvényesíteni igyekszik igényeit s az emberi szabadság analógiájaként a népek — mint egyenlő értékű homogén kollektivitások — szabadságáért és egyenlőségéért is akcióba kezd. Ezt a fejlődést legtisztábban a francia történelem példázza, de a magyar történelem is meggyőzően tanúsítja. A legújabb történelmi kutatások alapján ma már igazán nem látszik merész, tetszetős vagy pusztán csak lojális állításnak íjf. Andrassy Gyula ama tétele, hogy a 19. század előtti hagyományos német-magyar, illetőleg Habsburg-magyar ellentét és küzdelem is nagyobb hányadában még nem nemzeti versengés, hanem alkotmányjogi konfliktus. A teljesen más szellemű, szerkezeti és tradíciójú magyar, valamint német alkotmányjogi szemlélet összeütközése. A hűbéri intézményekből kinőtt s végül is abszolutisztikus jelleget öltő császár jog örökre idegen maradt a koncepciójában már akkor parlamenti jelleggel bíró magyar alkotmányjog világában s e két rendszer összeegyeztetése gyakorlatilag annál nehezebbnek bizonyult, minél szorosabb személyes szál fűzte a magyar királyi méltóságot a német, illetőleg az osztrák császárhoz.

A jognak azonban — mint speciális nemzeti produktumnak — védelmében a nemzet már jelentős nemzeti vagy nem-

zetiségi harcot vívott, bár erről olyan mértékben, ahogy azt mi hisszük, valószínűleg nem volt tudomása, hiszen akkor a nemzethez való tartozás kritériumai még nem voltak oly szigorúan meghatározva, mint manapság s faji vagy nyelvi azonosság nélkül, pusztán a nemesi rendhez való tartozása által bárki egyenjogú és egyenértékű tagja lehetett a nemzeti vagy történeti társadalomnak. Valódi nemzeti harcról, mai értelemben vett nemzeti küzdelemről csak azóta beszélhetünk, mióta a tömegek is részesévé, illetőleg jogositottjaivá váltak az állami, társadalmi és alkotmányjogi életnek, mióta — legalábbis elvben és jogi értelemben — az állam és a nép érdekei egybeestek, vagyis: a nemzeti államok kialakulásának korszakától, tehát a múlt század harmincas, de még inkább hetvenes évei óta.

A múltat tekintve ez a korszak valóban forradalmi változást hozott az államok megoszlását és rangsorát illetően. Mert bár a múltban is voltak kisebb és nagyobb államok vagy népek, azonban ezek elkülönülése nem volt törvény- és szükségszerű. Minthogy a nemzeti szempont nem volt döntő vagy kizárólagos tényező, mindig meg volt adva annak lehetősége, hogy a kisépek is — népi életük és érdekeik sérelme nélkül — fel tudjanak zárkózni egy náluknál hatalmasabb egységhez s így részeseivé válhassanak annak a haladásnak, amelyet a nagyobb kollektivitások mindenkor képviseltek. A patrimonális fejedelmi palást egyformán betakart minden népet, ha oltalmát igénybe akarták venni s mivel később úgy a hűbéri-rendi, mint a vallásos felfogás csak különálló egyedekkel számolt s nem tudta meglátni a nemzetet vagy népet mai kollektív beállítottságában, így érthető, hogy egy ennyire atomizált társadalomban vagy társadalommal szemben a hatalom nem partikularisztikus, hanem univerzális elvet képviselt. Szükségszerűen egy nép sem állt tehát egyedül, szükségszerűen egy nép sem maradt kicsiny, — ha csak maga nem akart ebből vagy abból az okból az maradni —, mert az akkor uralkodó s a politika alapjául szolgáló elvek alapján egyenértékű tagként csatlakozhatott a pápai vagy császári hatalomhoz, a katolikus vagy protestáns államok egységfrontjához. Ezt a gyökerében univerzális szemléletű politikát zúzta darabokra a nacionalista gondolat, mikor a dinasztikus, rendi és vallási szempontok száműzésével a nyelvet tette meg

a politikai integrálódás egyetlen és kizárólagos alapjává. Most már törvényszerűen hasadtak két csoportra a nemzetek aszerint, hogy ugyanazt a nyelvet mennyi egy tömbben vagy legalább is egymáshoz közel lakó nép beszélte s ebben a fejlődési alakulatban végzetesen hátrányosnak bizonyult immár a kismemzeti jelleg, mert többé nem volt semmi jogcím vagy alap arra, hogy ezek a kisépek nemzeti és nyelvi adottságaik sérelme nélkül tagjai lehessenek nagyobb és haladottabb kollektivitásoknak a szónak ezúttal bel- és nem külpolitikai értelmében. A kisépek tehát tragikus válaszut elé kerültek: vagy fontosabbnak tartották véges erőiket tekintve a csatlakozás előnyét, de ez esetben számolniok kellett nemzeti jellegük mielőbbi megszűnésével és csökkenésével, vagy ragaszkodtak nemzeti különállásukhoz, de akkor bele kellett törődniök a szomorú változhatatlanba, vagyis abba, hogy hosszú időre másod- és harmadrangú s így mindenkoron könnyen kihasználható figurájává válnak a náluk nagyobb hatalmak önkényének.

Bár voltak népek, amelyek történelmi kényszerhelyzetükben nem választhattak e között a két alternatíva között, azonban azok a kisépek, amelyeknek ez a kedvezmény mégis megadatott, — az utóbbi megoldást választották. Létüket és fejlődésüket elvileg biztosítottak is érezhették, mert az elméleti politika a 19. század szellemének hatása alatt hajlandó volt politikai dogmaként elfogadni a nemzetek és népek egyenjogúságának fikcióját s erre az elvre a modern nemzetközi jog is ráütötte a hitelesítés pecsétjét a szuverenitás elvének részletes kidolgozásával, sőt mi több: elfogadtatásával. Csak az érdekelt kisépek számításán kívül hagyták, hogy más a politika elvi és gyakorlati része; lényegesen elüt egymástól a politika statikája és dinamikája. Mert ha igaz is, hogy ezek az elvek az elmúlt század folyamán csakugyan elismeréshez is jutottak, azonban sem a történetíró, sem a politikus előtt nem lehet közömbös annak felderítése, hogy milyen okból, mert csak ezek pontos megállapítása után lehet tárgyilagos ítéletet mondani eme elvek értéke, hatása és jövője felett. Más egy elv értéke, ha az a benne rejlő igazság vagy erkölcsi erők folytán jut diadalhoz, vagyis dinamikája oly erős, hogy képes az útjában álló összes akadályokat ledönteni, de más az értéke akkor is, ha az igazság és

humanitás köpenyét csak azért ölti magára, hogy ezzel a kompromisszum reá nézve szégyenteljes voltát elleplezze, hogy saját erőinek fogyatékoságát próbálja ezzel eltakarni. Már pedig a kishatalmak kialakulásánál körülbelül ez történt. Mikor a múlt század 60-as és 70-es éveiben a nagy nemzeti tömbök nyugaton kialakultak, viszont keleten az osztrák-magyar kiegyezés révén a Monarchia élete pár évtizeddel még meghosszabbítást nyert s az Ottomán-birodalom sem omlott még össze — a nagyhatalmak érintkező pontján egy légüres tér, egy hézag keletkezett amelyet a nemzeti elv alapján éppen úgy nem lehetett eltüntetni, mint az érdekelt nagyhatalmak féltékenysége folytán. Mivel a nemzeti elv determinálólólag hatott a határok kialakulására és kialakítására, még maradt Európa déli felén pár nép, amelyet pillanatnyilag nem lehetett egyetlen nagyhatalomhoz sem hozzácsatolni. Ez a terület a Balkán-félsziget volt, ahol először jelent meg a kishatalmak különleges, sui generis problémája a maga teljes valóságában. Mivel a nemzeti elv még fiatalabb volt, minthogy a nagyhatalmi törekvésekkel megfelelően máris faji problémává szélesült volna, de meg mivel még formailag állt a Török-birodalom is, amelyet akkor még Anglia az európai egyensúly egyik biztosítékának tekintett, így Oroszország nyílt annexió helyett kénytelen volt megelégedni «a Balkán népek pártfogójának» szerepével, hogy ily közvetett formában akadályozza meg a Monarchia esetleg szándékolt balkáni térhódítását. Ez a lehetőség tényleg fenn is állt, mert évről-évre egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Porta balkáni birtokait sokáig megőrizni már nem képes, viszont a Monarchia a kiegyezést követő években egyre erősödött s így közelségénél fogva e terület legesélyesebb várományosának volt tekinthető. Mikor pedig három nagy nép vagy három nagyhatalom érzi ugyanegy időben magát érdekelve valamely területtel kapcsolatban, akkor vagy a fegyverekre bízzák a döntést, vagy ha ez kétségesnek látszik és erre még nincsenek felkészülve, úgy várakozó álláspontra helyezkednek s valamely tetszetős etikai elv alapján fogadalmat tesznek, hogy kölcsönösen tiszteletben tartják a kérdéses terület függetlenségét s lemondanak ezzel kapcsolatban minden hódító szándékukról. Svájc függetlensége éppen úgy három nagy nép hallgatólagos irigységén és féltékenységén

nyugszik, amint a Balkán-félsziget függetlensége is csak ennek az elvnek alapján alakult ki a múlt században, mikor Bécs, Pétervár és Konstantinápoly — részint London és Berlin befolyása folytán is — nem tudtak békésen kiegyezni e mindannyiuktól áhított és vitás terület felett. Ezt a kölcsönös, de provizórikusnak szánt lemondást szentesítette a berlini kongresszus, mikor az európai béke érdekében állónak nyilvánította a balkáni népek függetlenségének biztosítását. De hogy ezt a helyzetet a legjobban érdekelt két nagyhatalom — a Monarchia és Oroszország — mennyire nem tekintette véglegesnek, azt mutatja balkáni politikájuk, de főleg Oroszországé, amely a pánszlávizmusnak — ennek az első faji programnak — kidolgozásával kétségtelen tanújelét adta egyrészt imperialista szándékának, másrészt annak a veszélynek, amely minden kis népet — még faji azonosság esetén is — fenyeget a nagyhatalmak részéről.

Ennek a politikai kényszerhelyzetnek, ennek a nagyhatalmi kompromisszumnak igazolására és valódi szándékainak eltakaráására formulázták meg a múlt században a népek szabadságának és az államok szuverenitásának elméletét, mert mindegyik nagyhatalom biztosítani akarta magát a tekintetben, hogy a többiek — az ő előzetes tudta és beleegyezése nélkül — nem fogják kinyújtani kezüket a Déle Európában és a Földközi-tengeren pozíciót biztosítani képes Balkán-félsziget után. S hogy ez a «diadalmas erkölcsi elv» mennyire ennek a gyakorlati célnak jegyében született, az kitűnik abból a meggondolásból is, hogy az állami függetlenség fokozott védelmére valójában csak kis nemzeteknél van szükség, mert a nagyhatalmak nyers ereje gyakorlatilag úgyis megoldja számukra ezt a problémát. Mikor tehát — egymással szemben — mégis súlyt helyeznek arra, hogy egyes kishatalmak függetlenségét biztosítsák, teszik ezt abban a reményben és azzal a szándékkal, hogy addig is, míg hatékonyabb eszközökkel presszionálhatják az érdekkörükbe vonni szándékolt kishatalmakat, papiroson biztosított függetlenségük legyen garancia a tekintetben, hogy ez előkészítő munkájuk különösebb akadályba nem fog ütközni.

Talán az első pillanatra merész állításnak látszik, hogy a kishatalmak problémájával kapcsolatban kizárólag csak a Balkán-

félszigetet említjük, de ha tekintetünk a háború előtti Európa viszonyai felé fordítjuk, csakhamar kitűnik, hogy ez a beállítás eléggé megokolt. Bár kétségtelen, hogy Európa más részén is éltek és jelenleg is élnek kishatalmak, illetőleg középhatalmak — például a Skandináv félszigeten —, de másrészt az is vitán felülinek látszik, hogy ezek az államok előnyös — mintegy «forgalomból kieső» — földrajzi fekvésük miatt a kishatalmakra nehezedő valóságos problémákról helyes fogalmat alkotni nem tudnak. Ezek eredeti mibenlétével csak azok a hatalmak vannak vagy lehetnek tisztában, amelyek a nagyhatalmak közvetlen szomszédságában laknak, avagy a nagyhatalmak érdekvonalainak útjába esnek s így saját történelmük révén nyílik alkalmuk megismerni az egyenlőtlen erők játékának hátrányos következményeit. A szerencsétlen párisi környéki békék «balkanizáló» hatásának eredeti értelme és jelentősége nem az, amit nálunk e megjelölés alatt általában érteni szoktunk, hogy t. i. a balkáni népek határa nyugatabbra hatolt és primitívebb népcsoportok jutottak uralomra műveltebb rétegek felett, hanem külpolitikai értelemben az, hogy a nagyhatalmaktól függő, sőt igen sok esetben egyenesen a nagyhatalmak eszközeként szereplő kishatalmak száma megnőtt, a nagyhatalmak befolyás-szférája területileg megnagyobbodott s így sok olyan bizonytalan, variábilis elem került be a politikába, amelyek egyrészt megnehezítik Európa politikai viszonyainak áttekintését, másrészt földrészünk konszolidációját s pacifikálását is megghiúsítják. Míg ugyanis a világháborút megelőző időben — a német szövetséges államokat is külön számítva — ötvenhét állam volt Európában, addig ez a szám a békeszerződéseket követően felszökött hetvenháromra. Régen, mikor hazafiság mellett még európai öntudat és lelkiismeret is élt az államférfiakban, ezért nem használták ki előrelátó diplomaták a győzelem minden lehetőségét s harcnál többre értékelték a megszokott rendet, hogy meglepetésektől a jövőben is meg tudják óvni országaikat. S főleg áll ez Ausztriára, amely egykor Európa kis államainak és fiatal népeinek egyesítőjeként szerepelt a Nyugat szemében s amelyet a napóleoni háborúk során Talleyrand diplomáciai zsenije éppen úgy menteni akart — Európa érdekében —, mint Bismarck, aki egyenesen azt mondta, hogy Ausztriát, ha nem lenne, fel kellene találni.

De Talleyrand az európai egyensúly másik oszlopáról, Angliáról is így vélekedett. «Ő — mint írja egyik életrajzírója — éppen annyira európai volt, mint francia és meg volt győződve, hogy sem Franciaországnak, sem Európának nem jó egyetlen ember akarata alatt élni, még akkor sem, ha ez az egyetlen ember a francia császár ... (ő) mentes volt a csak most fejlődő kicsinyes nacionalizmustól. A hódítás gondolata nem vonzotta praktikus és békeszerető értelmét. Jól ismerte Európa térképét, amelyet megtartani és nem elpusztítani szeretett volna. Az osztrák császárság nélkülözhetetlen részét képezte ennek a térképnek. Elpusztítása azt jelentette volna, hogy a rend helyébe a káoszt teszik.» És Anglia? «Angliát éppen olyan kevésbé óhajtották tönkretenni, mint Ausztriát. Jól egyensúlyozott agya, amelyet harminc esztendő politikai tapasztalatai segítettek, mérlegelni tudta azt, hogy amennyire Ausztria konzervatív befolyása lényeges volt Európa szervezetének fenntartásában, éppen úgy Anglia liberális, anti-autokratikus szelleme is kellett a kontinens szellemi egyensúlyának fenntartásához, valamint ahhoz, hogy a forradalom hevesége által keltett reakció hevesége se menjen túlmesszire az ellenkező irányban.» «Jól jegyezze meg magának — szól egyszer Rémusatnéhoz —, hogyha az angol alkotmányt felborítják, akkor a világ alapjait rendítik meg.»¹ Talleyrand, mint annyi sok más esetben, az osztrák kérdésben is helyesen ítélte meg a helyzetet, mert a mai Európa faji harcai az összeomlott Monarchia csődtömegének felszámolása körül lobbantak lángra. Mivel kiesett Berlin és Moszkva között az ütköző állam és szigetelő nagyhatalom szerepét betöltő Monarchia s mivel előrelátható volt, hogy Oroszország éppen úgy, mint a Német-birodalom egy-két évtized múltán újra megjelenik az esélyes nagyhatalmak sorában — napjainkban a Balkánkérdésnek megismétlődését láthatjuk a Dunavölgyben nemcsak abban az értelemben, hogy a gyenge és kisállamok a nagyhatalmi gyámkodás és irányítás révén mindenkor könnyen kijátszhatók egymás és közös érdekeik ellen, hanem abban a vonatkozásban is, hogy a mai rendezést a szomszéd s így legközvetlenebbül érdekelt nagyhatalmak sem tekintik véglegesnek

¹ Duff Cooper: Talleyrand 175—176. old.

nem egyik vagy másik kishatalom, hanem saját status-quojuk miatt. A nemzeti gondolat ezért nőtte ki magát belpolitikájukban éppen úgy, mint külpolitikájukban faji gondolattá. S míg a háborút megelőző időben a versengés csak a Balkán-félszigetért folyt, ma ez a mező — éppen a faji gondolat folytán — jelentősen kiszélesedett. Keleten átterjedt a Monarchia egész volt területére a szláv és germán versengés formájában, míg Nyugaton a germán faji expanzió révén Hollandia, Belgium, Dánia és Svájc német, illetőleg flammand lakta területeire is.

Mint tehát látjuk, a faji gondolatból sarjadt fejlődés nem kedvez a kisépek és kishatalmak fejlődésének, mert nemcsak a fajilag egyedül és elszigetelten álló, de — talán még hamarabb! — a fajilag rokon népek is törvényszerűen áldozataul esnek a nagyhatalmi térhódításnak a diadalra jutó faji teória alapján. A kishatalmak szervezkedési problémája ezen a ponton nyomul előtérbe. S bár valószínűnek látszik, hogy az új időknek és viszonyoknak megfelelő új integráló elv kitermelésével lét-harcuk esélyeit növelni tudnák — s emiatt kötelességünk és érdekünk nekünk is egy új még csak nem is dunai, hanem kimondottan keleteurópai kishatalmi összefogás érdekében erőnket szinte meghaladó módon dolgozni —, mégis minden okunk megvan annak a nézetnek feltevésére, hogy a kishatalmak és nagyhatalmak viszonyában végleges és kielégítő rendezésre csak akkor számíthatunk, ha Európa szellemi fejlődése túljut mai szakaszán s a faji elv legalább olyan degradáción esik át, mint a religionális elv az elmúlt századokban. Amíg azonban a faji gondolat mai intenzitásával fog uralkodni, addig a kisépek és kishatalmak örök másod- vagy harmadrendűsége lesznek kárhoztatva, mert képességeiknek korlátot fog vetni kicsiny számuk vagy területük, tehát a nyers és durva mennyiségi elv a minőségi elvvel szemben. Míg nem jön egy új gondolat, mely a régi rendi vagy vallási gondolathoz hasonlóan a legkülönbözőbb fajú, nagyságú vagy gazdagságú népeket akár együttesen, akár külön polgáraik révén be nem fogja kapcsolni egy új univerzalisztikus fejlődésbe, addig a kisépek mai korlátolt lehetőségeiből kiemelkedni nem tudnak.

Hogy ez a kor el fog jönni, az nem valószínű, hanem bizonyos, mert, mint alkalmunk volt látni, minden civilizáció s min-

den civilizáción belül egy-egy fejlődési korszak egyetlen gondolatnak, vagy mint Le Bon mondja, «egyetlen előítéletnek» függvénye. A forma, vagyis az új gondolat, amelynek következményeképp és keretében fog kialakulni ez az új korszak, még bizonytalan. S habár ma már látunk kísérleteket, sőt igen radikális kísérleteket is abban az irányban, hogy a mai rend újjal cseréltessék fel, nézetünk szerint még nem alakult ki egy olyan irány, amely az európai jelzőre igényt tarthatna, mert igen kétségesnek látszik minden olyan megoldás, amely a fehér civilizációt egyrészt az ázsiai orosz bolsevizmussal, másrészt a fehér faj hegemoniája ellen törő sárga imperializmussal akarja megoltalmazni, illetőleg új virágzáshoz juttatni.

Teleki Pál gróf egyik tanulmányában összehasonlítást tesz az európai és amerikai nacionalizmus között s arra a következtetésre jut, hogy ezeknek egymástól törvényszerűen különbözőniük kell, mert Amerika «nagyszerű elzárkózottságában», ellenséges szomszédok nélkül, természetes határai között sohasem érezhette a nemzeti versengés és védekezés ama kényszerét, amelyet az európai hatalmak, amelyek «egymás hátán vannak a világnak egy aránylag kicsi . . . területén «felhalmozva», legnagyobb részben természetes határok által el sem választva . . . egymás tőszomszédságában.» De mivel tétele az, hogy minden nacionalizmus olyan jelleget és formát ölt, amely a létfenntartás és fejlődés szempontjából leginkább lehetők és kívánatosnak látszik, így feltételezi, hogy az amerikai nacionalizmus is intenzívebbé, sőt egyenesen harciassá válhatik, ha a modern technika és hadászat következtében a távolságok jelentősége még inkább csökkenni fog s így az óceánontúli sárga veszély nagysága hatványozódik.

Vájjon Európa pacifikálódásának s ekként a kisépek méltányosabb életformájának, egy új európai univerzalizmus kialakulásának lehetőségét nem szolgáltatja ugyanez a felismerés és belátás? Elvileg ennek nincs akadálya semmi, hiszen ma már elmúlt az a boldog idő, mikor Európa történelméről, mint világtörténelemről beszélhattünk. Más földrészek öntudata is felébredt, a színes fajok nagykorúakká váltak, Amerika jelentősége — az általuk idejében megvalósított integráció folytán — évről-évre emelkedik. Mikor az egész világ nagy összetartozó

tömbökké formálódik, ugyanakkor Európa szétesése tovább tart s ami a legveszélyesebb: a szétesést világnézeti alapon szentesíteni és gyorsítani is igyekeznek.

E helyzet tarthatatlanságát felismerni és hirdetni, mielőbbi felszámolását elősegíteni elsősorban a kishatalmak érdeke és kötelessége. Mert ha tudatában is vagyunk annak, hogy Európa politikai berendezettsége nem ölthet soha olyan figurációt, hogy megszűnjék a kishatalmak és nagyhatalmak, a kis- és nagynepek közötti különbség, azonban azzal is tisztában kell lennünk, hogy minden új korszak más alapelvek alapján alakítja ki a koalíciókat s még ha nem is épül ki a többi kontinensekkel szemben Európa egysége, minden — a faji elv merevségét csökkentő — értékfogalom sokkal alkalmasabb arra, hogy a kisnépeket jelentőséghez, méltányosabb élethez s ami a legfőbb: jogosabb elbíráláshoz segítse, mint a mai túlzó faji gondolat, amelynek alapján nemzetünk létjogosultságát és európai szereplését is előbb-utóbb kétségbevonhatja bármelyik — nagy faji Hinterlanddal rendelkező — hatalom.

Hogy ez a kívánatos változás sem fogja megszüntetni a nacionalista gondolat szerepét a kontinens formálásában, —az természetes és öröndetes is. Mert amint arra már bevezetőnkben rámutattunk, ez olyan örök emberi adottság, amelyet száműzni éppen úgy nem lehet, mint az emberiség materiális vagy *vallás-igényét*. A nacionalizmus más formák között is érvényesül s öntudatos munkájának nyomait a vallási harcokban éppen úgy fel lehet ismerni, mint az osztályküzdelmekben, ahogy azt Macaulay példájában és a francia forradalom esetében láttuk. A faj, a vallás és a kenyér misztériuma minden időben közösen formálták és alakították az emberiség sorsát s az egyes korszakok aszerint nyertek elnevezést, ahogy egyikük vagy másikuk kapott sorrendi elsőbbséget a három faktor között. Ennek a három elvnek jegyében születtek új és merültek alá régi nemzetek, ez a három elv juttatott felváltva egyes kis népeket megérdemelt virágzáshoz és egyes nagy népeket megérdemelt bukáshoz. A jelen periódus, mint láttuk, a faji kérdés előtérbe állításával a nagy nemzeteknek kedvez, a pillanatnyilag érvényesülő formák átalakulásának valódi jelentősége tehát az lenne, hogy bizonyos, eddig még fel sem ismerhető új kor-

formáló gondolat feltűnésével mód nyíljék a nacionalista gondolat legkirívóbb és legdurvább kinövéseinek eltüntetésére s így előállna annak a lehetősége is, hogy olykor a kism nemzeteknek is igaza lehessen s nemzeti egyéniségük és érdekeik sérelme nélkül hozzákapcsolódhassanak a nagyobb kollektivitások privilégiumát képező magasabb életformákhoz, hogy ennek révén minőségi adottságok fennforgása esetén őket is megillettehessen olykor a vezetés és irányítás dicsősége.

Hogy a faji harc itt sem szűnnék meg, az kétségtelen. De az is kétségtelen, hogy egy nemzetiségi tekintetben neutrálisabb légkörben a kisebbségek és kism népek zavartalanabban dolgozhatnak a jövőjük kiépítésén és ez a legfontosabb, mert az igazán életképes népek nem a háborúkat, hanem a békéket akarják megnyerni. Amint Paul Valery mondja: «... a béke az a háború, amelynek nézete megtűri a szeretet és alkotás cselekvéseit: tehát bonyolultabb és rejtélyesebb, mint a tulajdonképeni háború, amint az élet is rejtélyesebb és mélyebb a halálnál».

Pongrácz Kálmán.

JOBBOLDAL — BALOLDAL.

Politikai életünk ma teljesen a jobboldaliság jegyében áll. Pártok és politikusok büszkén vallják magukat jobboldalinak és többen megkísérelték kifejtetni a jobboldaliság, illetőleg a jobboldali politika elméletét. Ezekkel az elméletekkel rendszerint egy kis baj van, mert mindenki azokban a szempontokban jelöli meg a jobboldaliság jellegzetességét, melyek vagy az ő politikai világképében bírnak különös fontossággal, vagy pedig a pillanatnyi politikai helyzetben van bizonyos jelentőségük. Ez a bizonytalanság a jobboldaliság elmélete tekintetében nem is meglepő, hiszen jobboldali politikai elméletről abban az értelemben, mint ahogy konzervatív, liberális, demokratikus stb. politikai elméletekről beszélhetünk, alig lehet szó. A jobboldaliság, illetőleg baloldaliság fogalma onnan ered, hogy bizonyos pártok a törvényhozó testületben jobb-, illetve baloldalt helyezkednek el. Ez az elhelyezkedés természetesen nem a véletlentől függ, hanem szoros kapcsolatban áll az illető pártok elméletével. Nem kétséges, hogy a jobb-, illetőleg a baloldalon elhelyezkedő pártok között bizonyos szellemi rokonság áll fenn, melynek azok tudatában is vannak. Maga az a körülmény azonban, hogy egy párt a kormányzópárttal szemben ellenzéki, még nem dönti el az elhelyezkedését. Van baloldali és jobboldali ellenzék. A magyar parlamentarizmus történetéből pl. ismeretes egy olyan pártalakulat, amely magát «jobboldali ellenzék»-nek nevezte. A Wenckheim-kormány bemutatkozása alkalmával (1875 márc. 3.) a Deák-pártnak 38 tagja, amely annak konzervatív csoportjához tartozott, nem lépett be a szabadelvű pártba és mint jobboldali ellenzék külön alakult meg.¹

Ha nincsen is jobboldali, illetőleg baloldali politikai elmélet,

¹ L. Gratz Gusztáv: A Dualizmus kora. I. 144 oldal.

mégis van jobboldali és baloldali pártalakulat. Mivel pedig a pártok határozott politikai elméleteket állítanak fel, kell, hogy olyan elméleti elemek is legyenek, amelyek a jobboldalra, illetőleg a baloldalra jellegzetesek, amelyek az egy oldalon állókat egymással összekötik és a túloldaliaktól elválasztják. Ezeket a jellegzetes elemeket azonban valahogy ki kell ásnunk az elméletek tömkelegéből, mert hiszen, amint azt később még ki fogjuk mutatni, az ellenkező oldalon álló pártok között is vannak azonos elméleti elemek. Ha tehát a jobboldaliságnak, illetőleg baloldaliságnak olyan definícióját akarjuk adni, amely megközelíti az igazságot és egyben élesen meg is különbözteti a kettőt egymástól, csakis empirikus módszert alkalmazhatunk. Vagyis előbb megállapítjuk, hogy milyen pártok helyezkednek el az egyes oldalakon és elméleteik hasonlóságából, illetőleg ellentétéből vonjuk le következtetéseinket.

Külön elméletekkel rendelkező jobboldali pártok általában a konzervatív, keresztényszocialista és nemzeti szocialista pártok, míg baloldali pártok a liberális, demokrata, szociáldemokrata és kommunista pártok. A nálunk uralmon lévő keresztény nacionalizmus erős rokonságot mutat a keresztényszocialista és konzervatív elméletekkel. Mielőtt kutatnók, hogy ezeket a pártokat mi köti össze, illetve mi választja el egymástól, a pártelméleteknek a forradalomhoz való viszonyát kell tisztáznunk. T. i. felmerült az a gondolat, hogy a jobboldal általában forradalomellenességet jelent. Ezt a tételt igen nehéz volna bizonyítani. Voltak már jobboldali forradalmak, ugyanakkor vannak baloldali pártok, így pl. hazánkban is, amelyek a forradalmat határozottan tagadják. A pártoknak a forradalommal szemben elfoglalt álláspontja általában független a pártelmélettől. A kommunista pártot pl. mint forradalmi pártot ismerjük, holott Szovjetországban, ahol ez a párt uralmon van, a forradalomnak ép olyan ellensége, mint bármely más kormányzó párt. A világforradalmat is csak olyan országok számára hirdeti, amelyek még nem valósították meg a kommunista uralmat. A forradalom elmélete elég közkeletű, azzal részletesebben nem kell foglalkoznunk. Általában véve azt szokták mondani, hogy az a társadalom érett meg a forradalomra, melyben a belső feszültség bizonyos maximális fokot ért el. Ehhez hozzá lehet tenni:

és amelyben a politikai erőviszonyok azoknak a pártoknak vagy mozgalmaknak kedveznek, amelyek a társadalmi rendszert forradalmi úton akarják megváltoztatni. Vagyis két tényező kell hozzá: megfelelő feszültség és a forradalomnak kedvező erőviszonyok. Hogy adott esetben jobboldali vagy baloldali párt kerül-e abba a helyzetbe, hogy a forradalom eszközét igénybe vehesse, valójában teljesen független a pártelmélettől. A kormányzó pártok, amelyek programjukat meg tudják valósítani, illetőleg akaratukat érvényesíthetik, mindenféle forradalomnak ellenfelei. Igaz, hogy ezzel szemben a kommunista párt elméletileg is elismeri a forradalom szükségességét, de — amint azt a szovjetorosz példa is bizonyítja — csak addig, amíg nem sikerült uralomra jutnia. A forradalommal szemben elfoglalt álláspont tehát sem a jobboldaliságnak, sem a baloldaliságnak nem kritériuma.

Mielőtt az egyes oldalakat jellemző elemeket felkutatnók, előbb nézzük, mi választja el egymástól az *egy oldalon* levő pártokat és vannak-e az ellenkező oldalon álló pártok között *azonos* elemek? Csak miután ezeket a zavaró körülményeket kikapcsoltuk, adhatjuk megközelítőleg a jobboldaliság és baloldaliság definícióját. A konzervativizmus és keresztényszocializmus minden rokonsága mellett is bizonyos elég lényeges pontokon eltér egymástól. Mindegyik más és más történelmi rendszert akar megvalósítani és a politikai vezetést más és más szelekció alapján kívánja gyakorolni. A konzervativizmus a történelmi osztályok vezetése alatt egy történelmileg kialakult rendszert akar megvalósítani, olyat, amely legközelebb áll a liberalizmust megelőző rendiséghez. A keresztényszocializmus ezzel szemben olyan politikai rendszer, amely szigorúan a kereszténység erkölcsi tanításain alapszik és amelyben természetesen azoké a vezetés, akik ezeket a tanokat legalaposabban ismerik, azokat hivatásszerűen terjesztik és akiknek magánéletét is ezek a tanok döntő módon befolyásolják. A nemzeti szocializmus is határozottan jobboldali pártnak számít, a másik kettőtől mégis lényeges dolgokban különbözik. A konzervativizmussal szemben a nemzeti szocializmus forradalmi újításnak tűnik, mert a gazdasági, társadalmi és politikai élet terén sok tekintetben a konzervativizmussal merőben ellentétes álláspontot vall. Azonkívül

egészen más szelekció alapján hozza létre a politikai vezetést. És ebben a tekintetben a keresztényszocializmussal is szemben áll, mert sem a történelmileg kialakult hierarchiát, sem az egyházi férfiak hierarchiáját nem ismeri el. A keresztényszocializmustól egyébként az is elválasztja, hogy a politikai életre kizárólag csak nemzeti gyökerű erők érvényesülését akarja megengedni, az egyházaknak nemzetközi és államokfeletti elhelyezkedését bizalmatlanul nézi.

Ugyanilyen lényegbe vágó különbségeket találunk a baloldali pártok között is. A demokrácia mint pártelmélet a népakarat mindenkori és feltétlen érvényesülését kívánja meg, tekintet nélkül arra, hogy ez a népakarat milyen irányban hat. A demokrácia tulajdonképpen csak keret, amelyet a mindenkori népakarat más és más tartalommal tölthet ki. Vagyis a népakarat akár a legellentétebb tartalommal is kitöltheti ezt a keretet. A liberalizmus elismeri ugyan azt a demokrata elvet, hogy a népakaratnak a politikai vezetőség kiválasztásánál teljes mértékben érvényesülnie kell, de máai az államvezetésnél, épúgy, mint a társadalmi és gazdasági élet szervezése tekintetében határozott irányelvei vannak és megkívánja a politikai vezetőktől, hogy ezt az ő felfogását vigye keresztül a gyakorlati életben. Vagyis a demokrácia keretét már határozott tartalommal tölti meg és semmiképpen sem nyugszik bele abba, hogy a változó népakarat ezzel ellenkező tartalmat valósítson meg. A szociáldemokrácia társadalomszemlélete ellentétben áll a liberalizmussal, sőt sokáig ennek legkeményebb ellenfele volt. Szociális felfogása nagymértékben hozzájárult a liberalizmus térvészéséhez. Egyébként is a liberalizmus a politikai, társadalmi és gazdasági életben a legmesszebbmenő szabadságnak a híve, míg abban a társadalmi rendszerben, amely a szociáldemokrácia eszménye, a szabadság helyébe minden téren központi vezetés lép. A demokráciával a szociáldemokráciát csak taktikai érdekek kötik össze és ez az érdekszövetség is csak bizonyos politikai helyzetben áll fenn. A szociáldemokrácia is vallja a demokráciának azt az elvét, hogy a népakaratnak érvényesülnie kell. De, mint a liberalizmus, ez sem hajlandó a népakaratot szabadjárta engedni, hanem annak határozott irányt szab, amelynek végcélja a szocialista társadalom megvalósítása. Nem kifogá-

solja azt a demokrata elvet sem, hogy a politikai vezetőség kiválasztódása a népakarat útján történjék. Ámde ebben is tisztán taktikai szempontok vezetnek. Abból a feltevésből indul ki, hogy a többségi akarat a szocialista társadalom megvalósítása érdekében fog érvényesülni. Ha olyan népmozgalom üti fel fejét, amely a szociáldemokrata pártérdekeket komoly veszéllyel fenyegeti, nem áttal ügyész után kiáltani és a konkurrens mozgalmat társadalomellenesnek vagy forradalminak minősíteni. A kommunizmus antiliberalis és határozottan antidemokratikus, így tehát minden baloldalisága mellett a többi baloldali pártokkal lényeges kérdésekben különbözik.

Nézzük már most, hogy vannak-e a jobboldali és baloldali pártok között közös elméleti elemek, amelyek minden ellentétes elhelyezkedésük dacára is bizonyos szellemi kapcsolatot létesítenek közöttük? Nagyon jól tudjuk, hogy a konzervatív pártok a liberális pártokkal általában nagyon jól megférnek és éppen hazánkban a dualizmus korában többé-kevésbé összeforrottak. Igaz, hogy a konzervativizmus határozott, történelmileg kialakult rendszer híve, amely időben a liberalizmust megelőzte. Ámde a konzervativizmusnak mégis csak az a lényege, hogy a forradalmi haladással szemben, a ténylegesen kialakult rendszert védje. Ilyenné vált azonban hamarosan a liberalizmus is, s a konzervativizmus ezért nem szállt olyan élesen szembe ezzel a társadalomszemlélettel. Hazánkban ez a kompromisszum annál könnyebben tudott létrejönni, mert a konzervatív elemek befolyása a politikai, a liberálisoké pedig a gazdasági téren szorított és mindkettő meg volt elégedve azzal a szereppel, amely ily módon neki jutott. A magyar történelmi osztály a megtestesült konzervatív érdek volt, mégis ennek az osztálynak túlnyomó része és legkiválóbb exponensei büszkén vallották magukat liberálisnak s ebben bizonyos tekintetben nem volt elvi ellentmondás, hiszen a liberalizmus elmélete a konzervatív érdekek biztos védőpajzsának szerepét játszotta. Különösen a földbirtokpolitika tekintetében jelentett a liberalizmus elmélete értékes segítséget a konzervatív érdekeknek. A liberalizmus árnyékában, amely az államnak megtiltotta a gazdasági és társadalmi életbe való belenyúlást, a történelmileg kialakult földbirtokrendszer, amely végelemzésben a történelmi osztályok

vezetőszerpét biztosította, tehát egy konzervatív tétel megvalósítását szolgálta, nem volt veszélyeztetve, bár annak fenntartása szociális szempontból erős kifogás tárgya volt. A másik jobboldali párt, a keresztényszocializmus, viszont elismeri a demokrácia azon tételét, hogy a népakaratnak érvényesülnie kell. Erre vonatkozólag *Prohászka* Ottokárt idézzük. «Hiába — úgymond — a népképviselési rendszerbe tétetvén át mindenütt a világon a hatalom súlypontja, fölösleges és veszedelmes balanszírozást végez, aki az Egyház szabadságát és szellemének erőteljét máshol keresi, mint a népben.»¹ Ugyancsak sok rokonság van a keresztényszocializmus és a szociáldemokrácia szociális programjában. Sőt bizonyos szervezési módszerekben is megvan az azonosság. A két munkásszervezet felépítése hasonló. A nemzeti szocializmusról tudjuk, hogy az határozottan marxista-ellenes és a demokráciát is elveti. Ha azonban mélyebben hatolunk bele elméletükbe, itt is nem egy közös elemre fogunk akadni. A nemzeti szocializmus elmélete is elismeri a népnek, a tömegnek azt a jogát, hogy az államvezetésre oly módon gyakoroljon befolyást, hogy a mindenkori vezetőséget maga nevezi ki. Ez tulajdonképpen a demokrácia alaptétele és mint ilyen, ellentétele annak a konzervatív felfogásnak, mely szerint a történelmi osztályok vannak az államvezetésre hivatva. Igaz, hogy ebből az alaptételből a demokrácia egészen más következtetéseket von le, mint a nemzeti szocializmus, amennyiben az előbbi a népnek folytonos befolyást akar biztosítani az államvezetés minden területén, míg az utóbbi ezt a befolyást a legfőbb vezetés kinevezésére korlátozza. A nemzeti szocializmus a marxizmus szociális elveit is sok tekintetben magáévá teszi. Hiszen a német nemzeti szocializmus abban a légkörben született meg a háborút követő első években, amely telve volt szociális jelszavakkal és követelésekkel. A szociáldemokráciával nem annak szociális programja miatt fordult szembe, hanem azért, mert az a nemzeti sorskérdések tekintetében nemzetközi szervezettsége és ideológiája miatt nem tudott olyan exkluzív nemzeti álláspontra helyezkedni, mint amelyet a nemzeti szocializmus apostolai vallottak. Ámde ugyanakkor a tömegeket

¹ L. «Magyar Kultúra» 1938 ápr. 20-iki számát.

azzal is meg akarták nyerni nemzeti hitvallásuknak, hogy a marxizmus szociális eszméit sok tekintetben átvették és a maguk részéről is propagálták. A nemzeti szocializmus és marxizmus között azonban más tekintetben is van rokonság. Mindkettő központilag szervezett társadalmi és gazdasági élet híve, mindkettő erős központi vezetést kíván és ezt a közösség életnek csaknem minden területén érvényesíteni akarja. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy elgondolásuk a jövő társadalom berendezkedéséről azonos. Mégis, dacára annak, hogy ellenkező oldalon állnak, sőt a politikai életben mint ellentétes pólusok szerepelnek, őket is bizonyos közös elméleti elemek kötik össze. A fascizmussal itt részletesebben nem foglalkozunk, mert a nemzeti szocializmussal való rokonsága olyan nagymérvű, hogy legalább az itt tárgyalt kérdés szempontjából más elbírálás alá nem jut. Melyek már most azok a közös vonások, amelyek az egyoldalon levő pártokat egymással összekötik? A konzervatizmusról tudjuk, hogy társadalomszemlélete igen közel áll a rendi államéhoz, amelyet két dolog jellemezett. Az egyik az, hogy benne a történelmi osztályoknak jutott a vezetőszerp. Vagyis az államvezetésre hivatottak eleve is egy szűkebb körből kerültek ki, olyan körből, amelyet nem a véletlen teremtett, hanem amelyhez való tartozás bizonyos határozott kritériumoktól függött, amelyeket nem lehetett önkényesen megváltoztatni. A rendi államban ebbe a körbe valaki születésénél fogva jutott. A rendi államnak másik jellemző tulajdonsága, hogy az egyént erős kötelek kötik az állami, illetőleg a rendi közösséghez, amelyen belül az egyéni elhatározásnak aránylag kevés tere nyílik. A konzervativizmus általában az erősebb központi vezetés híve és elveti az olyan rendszert, amelyre állandóan változó és határozatlan irányú tényezők gyakorolnak döntő befolyást, amint ez a demokratikus rendszer velejárója. A keresztényszocializmusról azt mondtuk, hogy nem utasítja el a demokrácia azon tételét, hogy a népakaratnak kell érvényesülnie. Az államvezetésre mégis elsősorban azok hivatottak, akik a kereszténység erkölcsi tanaitól legjobban vannak áthatva, annak hivatásos terjesztői és annak megfelelő magánéletet is élnek. A keresztényszocializmus társadalmában a népakarat az államvezetőket abból a szűkebb körből választja, amelybe egyesek a fenti

kritériumok alapján beletartoznak. Nem jelent ez feltétlenül teokráciát, de jelenti azt, amit már a konzervativizmusról mondtunk, hogy az államvezetőket nem a véletlen termeli ki, hanem azoknak egy olyan körből kell kikerülniök, amelybe valaki legalább hivatásánál vagy hivatottságánál fogva tartozik. Bár ez a kör nem azonos a konzervativizmus megkívánta körrel, a kettő között azonban erős rokonságot teremt az a körülmény, hogy az államvezetők csak egy szűkebb körből kerülhetnek ki. A keresztényszocializmus az egyesnek az állami közösséghez való viszonyában megköveteli a keresztény erkölcsi tanok érvényesülését. Ezek a tanok eleve le vannak szögezve, az egyénnek, illetőleg a közösségnek nem áll tehát módjában e viszony alapjait tetszése szerint megváltoztatni. Az egyén és közössége közötti kapcsolat azonban nem csak végleges, amiáltal ebből a viszonyból a bizonytalanság tényezője kiküszöbölődik, hanem egyben igen bensőséges is, hiszen a keresztény erkölcsi tanok az élet minden vonatkozásában érvényesíthetők, illetőleg az egyházak és a keresztényszocializmus felfogásának megfelelően érvényesítendőek. A konzervativizmus rendi államával tehát meg van a hasonlatosság, habár a lényegét mindenki más és más síkban akarja is megvalósítani. Bármilyen ellentétes sok tekintetben a nemzeti szocializmus a konzervativizmussal és a keresztényszocializmussal, a fenti két jellemző tulajdonság tekintetében erős rokonság van közöttük. A nemzeti szocializmus az államvezetés jogát eleve is a párttagoknak tartja fenn. Azokon belül az ifjúságból felneveli azt a szűkebb kört, amely éppen ezirányú nevelésénél fogva is hivatott az állam vezetésére. A nemzeti szocialista állam központi eszméje a nemzeti közösség kiteljesítése, az állami közösséget pedig a történelmileg kialakult, fajilag determinált nemzet hozza létre. Az egyént nemzeti közösségéhez számtalan szál fűzi, ezek a kapcsolatok az életnek majdnem minden terén érvényesülnek. A nemzeti szocialista rendszer pedig arra törekszik, ez egyik fontos alaptétele, hogy ezek a kapcsolatok tudatosuljanak és az egyénnek a közösséghez való viszonya minden tekintetben e kapcsolatok alapján rendeződjék. Vagyis, amit a természet és a történelem létrehozott, azt a tudatos politikai vezetés kiteljesíti. Mivel az egyént igen sok szál fűzi nemzeti közösségéhez, a nemzeti szocialista állam-

ban pedig az egyénnek a közösséghez való viszonyát ezek a kötelek determinálják, mi sem természetesebb, minthogy az egyéni elhatározásnak itt is aránylag kevés tere marad meg.

És most nézzük a másik oldalt. A liberalizmus az egyén számára a gazdasági, társadalmi és politikai életben a legmesszebbmenő szabadságot követeli. Elismeri az államot, de csak mint szükséges rosszat, amelynek tulajdonképpen csak negatív feladata van, az, hogy az egyénnek fenti szabadságait biztosítsa azokkal szemben, akik azt esetleg megsérteni szándékoznának. Hogy az állam honnan ered, az állami közösséget alkotó lakosság milyen elvek alapján vált tagjává ennek a közösségnek, mindezt a liberalizmus nem kutatja. Tudomásul veszi, hogy van állam és csak azt a kikötést teszi, hogy a többség híve legyen az államnak. Ennél konkrétebb állameszmét nem ismer. A legkülönbözőbb elemekből álló többség alkothat államot és az államalakulásnak nincsen más kritériuma, mint ez a többségi akarat. Az államnak ez a kizárólagos alaki jelentősége a liberalizmusban nem meglepő. Hiszen nála az állam feladatai annyira korlátozottak, annyira csak bizonyos rendőri feladatok mechanikai elvégzésére szorítkozik, hogy a liberalizmus elmélete szerint valóban semmi szükség sincsen arra, hogy az állam alapját különösebb erkölcsi-politikai elvek képezzék. Sőt, a liberalizmus állameszméjével ellentétben állana, az állam alapjául konkrétebb erkölcsi-politikai elveknek az elfogadása, mert hiszen az *ilyen* államnak legfőbb feladata az volna, hogy ezen elveket megvalósítsa, amivel a liberalizmus alaptételét sértené meg, amely az államtól nem kíván mást, mint az egyén szabadságának a biztosítását. Ebből persze nem az következik, hogy a liberalizmus tagadja a nemzeti államot. Nem tagadja, de nem is ismeri el azt, hogy a nemzeti államnak különleges, a liberális állami feladaton túlmenő hivatása volna. Tudomásul veszi a nemzet létezését is, de csak a szociológiai, legfeljebb a társadalmi síkon, anélkül, hogy elismerné, hogy a nemzet ténye miatt az államnak általa hirdetett feladatait megváltoztatná. Az államvezetés tekintetében a liberalizmus elismeri a demokrácia elveit.

A demokrácia elmélete az állami akarat létrehozására és a politikai vezetőség kiválasztására szorítkozik és csak azt kívánja meg, hogy a nép egyetemének akarata érvényesüljön.

Tartalmilag ezt az akaratot nem határozza meg, úgyhogy a demokratikus forma megőrzése mellett a legellentétebb akarat érvényesülését is lehetővé teszi. De épúgy lehetővé válik, hogy a népakaratot alkotó tömegek a legkülönbözőbb összetételűek legyenek és összetételükben állandóan változzanak. A demokrácia semmiféle irányt nem szab ennek a népakaratnak és megengedi, hogy azt a legkülönbözőbb érdekek hozzák közös nevezőre, az állami közösséget alkotó lakosság pedig ugyancsak a legkülönbözőbb érdekek alapján egyesüljön és alkossa meg az államot. A fő a demokratikus forma betartása. Az államvezetők kiválasztását ugyancsak a népakaratra bízva, anélkül, hogy annak bármilyen irányt szabna. Igaz, hogy a demokrácia elmélete nem zárja ki az erős központi szervezetet, nem zárja ki az egyénnek a közösségbe való erősebb integrálódását, ámde az erősebb kapcsolat mindenkor csak átmeneti és nem szerves jellegűnek tekinthető, mert hiszen a népakarat hirtelen változása azt bármikor megszüntetheti. A demokrácia tehát szintén nem kívánja az egyénnek a közösségbe való erősebb bekapcsolódását, legfeljebb nem zárja azt ki. A következetesen megvalósított demokrácia azonban nagyon is elősegíti a dezintegrálódási folyamatot, legalább is a nagyobb közösségekre vonatkozóan. A demokrácia népakarat-elmélete szerint a népakaratnak az államélet minden területén és minden vonatkozásában érvényesülnie kell. Vagyis a nép nemcsak a vezetőket választja, nemcsak irányt szab időnkint az általuk folytatott politikának, de a politikai élet minden részletkérdésébe is mindenkor döntően beleszólhat. Eszerint maga a nép kormányoz, aminek legfeljebb gyakorlati akadályai vannak, de ezeket az akadályokat is a minimumra kell korlátozni, vagyis olyan politikai módszereket kell alkalmazni, amelyek a népakarat legmesszebbmenő érvényesülését biztosítják. Ebből viszont az autonómia nagymérvű kiépítése következik a politikai szervezetek terén. Ha egy nagyobb tömeg akarata közös állam létesítése és fenntartása érdekében egyesül is, ezzel még ez a nagyobb tömeg nem nyert jogot arra, hogy azon belül levő kisebb csoportoknak azok szűkebb csoportérdekeire és csoportéletére vonatkozólag rendelkezék. Hiszen éppen a népakarat szuverén érvényesülésének elmélete kívánja, hogy ez a népakarat minden téren érvényesülhessen. Ha egy

kisebb csoport egyesült is egy nagyobbbal az állam létesítése érdekében, úgy ennek az elméletnek megfelelően joga van ahhoz, hogy ezt a konszenzust bármikor megtagadja és kiváljon abból az államból, amelyhez szabad elhatározása folytán csatlakozott. Ha már most megvan a joga a szeceszióhoz, mennyivel inkább van joga ahhoz, hogy az állami tevékenységet csak bizonyos feladatokra korlátozza és kikapcsolja, arról a területről, amelyen a kisebb csoport akarata közvetlenül óhajt érvényesülni. A messzszemenő autonómiának a kiépítése egyébként a demokrácia azon tételéből is következik, hogy a nép közvetlen kormányzásának csakis kikerülhetetlen gyakorlati, hogy ne mondjuk fizikai akadályai lehetnek, annak tehát minden terén, a gyakorlati akadályok vonta korlátokon belül érvényt kell szerezni. Már pedig ennek a közvetlen kormányzásnak az autonómiákban van aránylag legkisebb akadálya, egyrészt mert az embereknek egy kisebb csoportját öleli fel és az elintézendő feladatok is kisebbek, illetve kevésbé komplikáltak. Mindebből pedig az következik, hogy a demokrácia csakúgy, mint a liberalizmus, nem ismer el olyan állameszmét, amely konkrét erkölcsi-politikai elvek kifejezője és csakúgy mint ez, nem kívánja meg, hogy az egyest az állami közösséghez szerves, maradandó kapcsolatok fűzzék. Nem bánja, ha ezek a kapcsolatok a minimumra csökkennek s e kapcsolatok mibenlétét és kialakulását a legmesszebbmenő a rábizza az egyénre.

Hátra van még a szociáldemokrácia. Megállapítottuk, hogy társadalmi eszménye az erősen központosított szervezett és irányított állam, amivel együtt jár az egyénnek az állami közösségbe való erősebb integrálódása. Ezzel bizonyos rokonságba jutott a jobboldali társadalomszemlélettel. Miért áll mégis a baloldalon? A szociáldemokrácia állama nem szervesen kialakult egyéniség, hanem tisztán racionalisztikus gazdasági elképzelés, melynek társadalomszervezetét az emberek célszerűségi okokból hozzák létre. A szociáldemokrácia egyébként is tagadja a mai államot, sőt az államot mint olyat meg is akarja szüntetni és a társadalmi szervezetet a gazdasági tevékenység megszervezésére akarja korlátozni. Egyéb tekintetben a demokrácia elveit vallja, tehát ezért is abba a csoportba sorozandó, amelyikbe a demokrácia tartozik. A szociáldemokrácia a gyakorlati politika

terén egyébként is tudatosan szembehelyezkedik a jobboldali pártok társadalomszemléletével és a mai államtól való függést a minimumra akarja korlátozni.

Befejeztük az egyes társadalomszemléletek ismertetését és igyekeztünk azokat a főbb vonásokat kidomborítani, amelyek az egy oldalon álló pártokra jellemzőek. Most már a végső következtetéseket kell levonnunk, a jobb- és baloldal közötti lényeges különbséget felvázolnunk, a jobboldaliság és baloldaliság definícióját adnunk.

A jobboldali pártokra jellemző, hogy az államvezetéshez az elhivatottságnak különleges és állandó kritériumait állítják fel. Ennek két fontos következménye van. Az egyik az, hogy az állandóan érvényesülő kritériumokon át egy konkrét és állandó állameszme érvényesül. A másik, hogy az államvezetőket azon elvek, amelyek alapján az államvezetésre elhívták, működésükben is kötelezik. Vagyis az államvezetőknek a lakossághoz való viszonyában szigorúan ezeknek az elveknek kell érvényesülniük. Ez egyrészt határozottabb és állandóbb jellegű viszonyt jelent, de jelenti egyben a tömegek erősebb összeforrását is magával az állameszmével az államvezetőkön át, mert hiszen ezek nemcsak az állam exponensei, hanem az állameszme hordozói is. Ez már magában véve is az állami élet szervesebb kialakulásához vezet, az államnak mint konkrét *történelmi* egyéniségnek a kiteljesedéséhez. A jobboldali pártok másik jellemző tulajdonsága, hogy az államélet elvi alapjául a történelmileg kialakult közösségek értékrendszerét fogadják el. A konzervativizmus a rendi állam, a keresztényszocializmus a kereszténység, a nemzeti szocializmus pedig a történelmileg kialakult, fajilag determinált nemzet értékrendszerét ismeri el, illetőleg óhajtja megvalósítani. Ebből is az következik, amit a jobboldaliság fent ismertetett jellemző tulajdonságából következtettünk, t. i. az egyének szervesebb bekapcsolódása az állami, illetőleg közösségi életbe. Mert hiszen embercsoportok közös értékrendszere amúgy is erős kapocs közöttük. Ha most ezt az értékrendszert az állami élet alapjává tesszük, az állami élet is bensőségesebbé alakul. Mivel azonban az erkölcsi-politikai elveken felépülő állam ezen elveknek érvényesülését meg akarja valósítani, mi sem természetesebb, minthogy az állam azt az érték-

rendszert, amely erkölcsi-politikai alapját képezi, tudatosítja, a közösségi élet minden terén érvényesíti. Mindez tehát egy olyan társadalmi, illetőleg államelmélet kialakulásához vezet — és ez egyben a jobboldaliság kritériuma —, *amelyben az egyén a történelem és a természet által kialakított közösségbe szervesen és intenzíven bekapcsolódik.*

A baloldali pártokra ennek ellenkezője áll. A történelmileg kialakult közösségeket mint államalkotó tényezőket vagy egyenesen tagadják, mint a szociáldemokrácia, vagy annak döntő befolyását az állam létesítésére és vezetésére nem ismerik el. A baloldali pártok állameszméjében nincsen helyük a történelmileg kialakult értékrendszereknek. Az ő értékrendszerüket a népakarat termeli ki tetszése szerint, visszavonhatóan. A szociáldemokrácia értékrendszere pedig racionalisztikus és így történelemellenes. A történelmi értékrendszer hiányából következik — ami a baloldali pártelméleteknek egyébként is egyik fontos tétele — az egyén messzemenő függetlensége a társadalmi, illetőleg állami akarattól. Ahol az erkölcsi-politikai elvekhez nem kötött egyéni akarat összegezéséből keletkezik az állami akarat, ott ez az egyénnel szemben csak nagyon kis mértékben érvényesülhet s az egyén bekapcsolódása az állami közösségbe csak nagyon laza lehet. A baloldaliság tehát a történelmileg kialakult szerves közösségi, illetőleg államélet helyett mind az állami, mind a társadalmi életben a mechanisztikus szervezésre helyezi a fősúlyt és az egyénnek a közösséghez való viszonyát kizárólag racionalisztikus alapon óhajtja rendezni.

Török Árpád.

FIGYELŐ

KORUNK SZIMPTÓMÁI MINT SZOCIOLÓGIAI PROBLÉMA-INDÍTÁSOK.¹

Tisztelt Közgyűlés! Múlt évi elnöki megnyitómiban szerencsém volt a szociológus felelősségéről általánosságban szólani. A problémát mintegy *sub specie aeternitatis* néztem. Az idén új kor virradt reánk, szabad legyen — röviden — szólanom *sub specie temporis*, a mi sajátos időnk és helyzetünk szemszögéből.

A szociológus, Európa mai, forrongó és átmeneti korában, nem dolgozhatik zavartalanul. A kor «zavarja», ámde ez a korbéli beállítottság nézetem szerint rendkívül szerencsés: korunk — már másfél évtizede — szinte állandóan *ihleti a szociológust*. Oly konvulziók vannak, amelyek a ritkán adódó geológiai feltárásokhoz hasonlítanak, mikor a Föld méhébe tekintünk, érezzük, szinte a bőrünkön, a történeti erők — egyben a társadalomformáló erők — végzetes játékát. Még a szociológiailag iskolázatlan, átlagos szemlélő is, a társadalom köznapi kritikusa is látva látja, hogy létkérdések kavarnak fel a társadalom erőit, közömbösen elmenni mellettük nem lehet: mindenki tudtán kívül is szociológus, un sociologue malgré lui. Élni nehéz, de lehetetlen nem szociologizálni. Mindenekelőtt nemzetek, fajok és államok létharca folyik, s ritka problémákat maga a kor helyez éles reflektorfénybe. Gondoljunk félév problematikájára. Szomszédunkban lepergett egy állam csatlakozása a nagy, német birodalomhoz. Világtörténelemben félezer év óta nagy szerepet játszó dinasztikus képződményről, a habsburgi Ausztriáról van szó, melynek a st.-germaini béke csak egy csonkját hagyta meg. De ez a rész mégis önálló életet akart élni, roppant erőfeszítéssel tett kísérleteket ez irányban. S a végén mégsem járt ez sikerrel, mert egy alapvető államberendezési elem — államtanok erről soha nem szóltak — hiányzott: ez az *állam iránti érzület*, a «Staatsgesinnung». Meg volt ez egy kis töredékben, a vezetőikben,

¹ Elnöki megnyitó a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1938 november 20-iki közgyűlésén.

sőt egyes hazafiúi pártokban is, de nem volt igazán *tömegeknek* az érzülete. Nem látták át — plasztikusan — az állam- *lélektani felépítését*; nem látták jól azt, hogy egy kb. 10 milliós nép — viharos zónába jutva — rendíthetetlen összeforrottságban akar élni a maga régies, halk «államérzületével» alátámasztott államában, ámde úgy, hogy *az* — új eszmék, új jövő hordozója is. A nemzeti szocializmus hozta meg az új eszméket, hozott új, áttörőnek mutatkozó «állam-érzületet». A régi Ausztria gyengének bizonyult — korántsem pusztán katonailag — hanem abban, hogy megpróbált lényegében még mindig a régi módon — a felvilágosodott abszolutizmus tekintélyi rendszerével és «gemütlich» bürokráciájával — boldogulni. Másik új példa. Az állami élet és társadalmi berendezés terén a múlt században a világ legnagyobb, nemes veretű államának: az angolnak képe lebegett Európa szemei előtt s vele együtt a liberalizmus, az individualista szabadság csábító társadalomképe is. Ez volt mindenfelé a XIX. század csendes vágya, áhított mintaképe a kontinensen. Az angol élet finom és gazdag volt. Európa számos, utánzásba fogó állama azonban szegény és elmaradott, s ezek számára a liberalizmus, az individualista szabadságmaximum nem normálisnak, hanem normálison *felülinek* mutatkozott. Most maguk az angolok érzik, hogy az egyéni arany szabadságnak vége. Ma kérdezhetjük: Anglia csak a *saját* erőforrásainak alapján volt-e a liberális állam és individualista társadalomberendezés fényes képviselője? Bizonyára felvethető a kérdés: *kinek a költségén* folytatta Anglia a liberális életformáját? Szabad, egyéni, individualista és gazdag társadalmának világrészek segítettek megadni az alapjait. Magukra utalt kis népek élete zordabb, ezek több szociális terhet viselnek, több összeforrásra szorulnak!

Vegyünk egy harmadik példát is.

A régi államfelfogás kettős síkon mozgott: egy jogászsi síkon, melyen az állam nem más, mint törvényhozó és végrehajtó hatalom; és egy dinasztikus síkon, melyen az állam a diplomácia és a hadsereg eszközeivel él. A XVIII. század öröke ez. Ámde most a XX.-ban élünk, mely mást is tanít. A cseh-szlovák állam példája áll előttünk. A régi recept szerint itt is rendben volt minden, az állam sokban megoldva látta diplomáciai helyzetét, hadseregét és jogi adminisztratív rendszerét. Mégis csak rendőrállamnak mutatkozott s íme, gyors összeomlást kellett megélnie. Miért? Mert mint a régi Ausztria államberendezési elveinek örököse, nem tudta belátni, hogy fajok is vannak és nemzeti lelkek is. Kormányzott, diplomataizált, adminisztrált, de nem nyerte meg — hideg autori-

tatív attitűdjével — a tömegek lelkét. Feltámadtak a faji ösztönök, megmozdultak a történelmi hagyományok — sziklaszilárd — érzelmi aléptímenyei s ezek megint csak erősebbnek mutatkoztak egy diplomáciai mesterkedésből eredő államtákolmányánál.

Egy *államlélektan* és politikai tömeglélektan kérdései hangosan szólalnak meg ma előttünk. Erre a feladatra a szociológia máris bőséges szempont-állománnyal rendelkezik, ideje, hogy az állam szociológiája újjáépüljön s felmutassa, az állam is a *lelkekben* él, nem «alattvalók», emberek feje fölött elnéző pusztá, hideg, célracionális konstrukció, nem valami kiszámított, gépi apparátus, hanem több, lelki összeforr adás, spirituális erők képződménye. Az állam aléptímenye a tömegek lelkében található.

Ugyancsak röviden utalhatok arra, hogy mennyire lejárt a történelmi materializmus: voltaképp a háború után elszegényedett Németország ma lelki erőforrásokból ugrott talpra. A nemzeti szocializmus korántsem csak politika, hanem a tömegek áldozatkészségre és munkára heroizálja, a tömeglelkek rezervoírjainak megnyitója az állam és a termelés javára. A lelki, spirituális tényező itt is felsőbbrendűnek mutatkozik, a pusztá matéria csak eszköz lehet, sohasem több.

De nekünk, magyaroknak, azt is másoknál jobban lehet látnunk, hogy a földrajzi tényező — a páris-környéki békékben kiemelt s mesterségesen önállóvá deklarált ethnografiai tényező mellett — alapvető fontosságú: a Dunamedence újból vonzásközponttá kezd válni, s már vannak jelek, melyek mutatják: ha Parisban 1920-ban a centrifugális erőket bocsátották el — mint veszett ebeket — láncokról, most a népek kezdenek rádöbbsenni a Föld alakulásában rejlő centripetális erők életbevágóságára.

Ez az érzés éled bennem, midőn ezt hallom: mindent vissza! Ezt nemcsak tömegek és hangszórók kiáltják, hanem hegyek, folyók, utak és erdők is. Földrajzi helyzetünk azt jósolja, hogy nekünk még hangos szavunk lehet a történetben. Ezért nagy ma a felelősségünk, hogy rákészlünk — jóelőre — a ránk zúduló felelős helyzetre, a nagyarányú újabb teherpróbákra. Erőssé kell tenni önmagunkat, s tömör erővé társadalmunk épületét. Ezért nem elég a fenti — külpolitikai — jelszó, hanem meg kell toldanunk: mindent előre! És itt ismét a szociológus tartozik felelősséggel: neki kell adni komoly diagnózist, neki kell feltárni a népi erők mélyen rejlő kincseit, a népi együttélés szükségleteit. Nekünk kell népi együttérzéssel és nemzeti-történelmi kultúránkkal megtalálni: minő erőket mozgósíthatunk egy szolid jövő számára.

Másfél évtizede, félelmes leszorítottság és levertség közepett, a centennáriumok korát éltük. Minduntalan ünnepeltünk, visszaneztünk. Madách, Petőfi s más nagyok felé, a *múlt* felé röppent tekintetünk. Minden vonalon hátranzó kegyeletérzés volt előttünk mindenekfölött szent. Most új a helyzetünk: előrenézünk, új erőket keresünk és szítunk fel, szent előttünk egy új jövő. Így szociológiánk is új feladatok, termékeny jövő előtt áll.

Dékány István.

SOROKIN SZOCIOLÓGIÁJA.

Sorokin Pitirim a szentpétervári egyetem szociológia-tanára volt és egy sereg jelentékeny művet írt, amelyeknek egészen korán két jellemvonásuk volt: az univerzalisztikus látás és a világos értelem. E korai művek a «Bűn és büntetés», «Tolsztoj, mint filozófus», «Az éhség, mint tényező», «A jog elmélete», «A társadalomtudomány rendszere» voltak. Mikor a forradalom kitört, Kerenszkivel együtt a mérsékeltekhez húzott. Az orosz forradalmi kormány a parasztság kulturális és morális szervezésével bízta meg. Néplapokat szerkesztett, utazott és organizált. Kormányával azonban összeütközött s amint ilyenkor történni szokott, háromszor elfogták és lezárták. Negyedszerre halálra ítélték, de megengedték neki, hogy megszökjék. Prágában telepedett le s itt írta meg angolul a «Forradalom szociológiáját». Ez a műve Amerikában egyetemi katedrát szerzett neki. E könyv különös kiválósága, hogy a szociológiai irodalomban egyedülálló módon kapcsolódik benne az elmélet és az emberi élmény. Pontos szociológiai ábrázolás; ugyanakkor olyan eleven, mint egy emlékirat. S így a könyv nemcsak a legelső és legmélyebb azok között a művek között, amelyek a forradalomról szólnak, vagyis nemcsak theoretikusan igaz, hanem igaz úgyszólván, mint a művészet. Az orosz forradalmat átélte s ez az élmény egyszersmindenkorra olyan szociológiára tanította, amit az egyetemeken sehol sem sajátíthatott volna el.

A «Sociology of revolution» (1925) után Amerikában rendkívüli munkásságot fejtett ki. Aki kapacitásáról fogalmat akar szerezni, pillantson bele abba a könyvbe, amelyet a társadalomtudományi elméletek történetéről írt. E mű csaknem ezer lapján egész Európa (angol, német, francia, orosz, olasz, spanyol) szociológiáját feldolgozza. Aki arra kíváncsi, hogy mit tudott a részletekben, nézze meg a «Social mobility»t, vagy a «Principles of rural-urban sociology»-t. Az előbbiben a szociális dinamikának első teljes teóriáját adja.

Sorokin forradalomélménye következtében a társadalmat csak dinamikusán képes felfogni. Az utóbbi mű nagyszabású összehasonlító tanulmány.

Sorokin nem egyoldalú gondolkozó. Elementáris társadalom-élménye kizárja, hogy elveszen valamilyen szűkös szempontban. A nép, a tömeg, az ország, a kultúra, az emberiség, szóval: a közösség oly mélyen ragadta meg, hogy a theoretikus vesszőparipára való minden tehetségét elvesztette. Nincsen szociológus, akiben ennyire érezné az olvasó a társadalom állandó és teljes jelenlétét. S ez teszi és tette őt alkalmassá a modern korban a szociológia területén a leglényegesebb munka elvégzésére.

A társadalom nyílt kérdéseit ötven év óta különböző oldalról óhajtják megközelíteni. A két legfontosabb ezek közül: a szociológiai és a történetfilozófiai. Az előbbi formális jellegű. Alapvető alakulatokat igyekszik találni és a közösség életét lehetőleg néhány egyszerű alakulatból kívánja magyarázni. Típusa ennek az iránynak Durkheim, Tönnies, vagy v. Wiese és általában az angolok és amerikaiak. A másik kísérlet gondolati, inkább filozofikus, sőt metafizikai. A társadalomtudomány itt összekapcsolódik a kultúra és a történet kérdéseivel. Ez a két irány egymásról tudomást csak ritkán szerezve, inkább egymás ellen küzdve párhuzamosan haladt. Egyetlen szerzőnek sikerült a két irányt egyesíteni: Spenglernek. Ő azonban történetfilozófiai oldalról tört be a szociológiába és kísérelte meg a formális és gondolati elemek egységesítésével megnyugtató társadalmi összképet nyújtani. Spengler óta néhányan (Scheler és iskolája, Bergyajev) az egységesítést újra megkísérelték, de a gondolati elem a formait mindenütt felbontotta. A szintézist pedig meg kellett tenni: a szociológia tisztán formális alapon nem állhatott fenn tovább, de viszont nem volt szabad elvesznie a szép, de metafizikus elmékedésekben. Sorokin kezdettől fogva arra törekedett — nagy összefoglaló műve erre mutat —, hogy a nagy feladatot megoldja. Rendelkezett a legfontosabbal: a közvetlen, intuitív, elemi közösség-élménnyel, amit sorsától kapott; rendelkezett páratlanul álló tájékozottsággal; megtette az előkészítő összefoglaló munkát. Sorokin a szociológia területéről lépett a történetfilozófiai áramlatba és azt a társadalomtudományba felszívta és beledolgozta. Az a műve, amelyben ezt a nagy lépést megtette, a múlt év végén jelent meg és címe: «Social and cultural dynamics».

Módszer: A szerző előveszi a történet egy korszakát, felírja az összes festőket és megnézi, hogy ki milyen stílusban, milyen tárgyat, milyen színekkel fest, milyen életszemléletet ábrázol. Minden szem-

pontról külön statisztikát készít, összeszedi a muzsikusokat, a költőket s ugyanolyan módon statisztikai tabellát állít fel. Aztán a filozófusokat, a tudósokat szedi elő. Megnézi, hogy a kor nevezetes emberei (hadvezérek, királyok, államférfiak, papok) milyen világszemléletet vallottak. Új tabella. Most: milyen volt az egyes államok alkotmánya, gazdasága, kereskedelme. A statisztikákat összeveti és grafikonokat szerkeszt. Ugyanezt megteszi a következő korról és korokkal. Tabelláris összeállítást készít húszévenként, ötvenévenként, százévenként kitört háborúkról, forradalmakról, zavargásokról, felkelésekről, mozgalmakról, építkezésekről, bűnesetekről és reformokról. Mikor mindez elkészült, a táblázatokat összehasonlítja és egységesíti. Először egy századra vonatkozóan, aztán ötszáz, majd ezer évre. Most előtte áll az egész emberiség szobrászatának, építészetének, igazságszolgáltatásának, társadalmi mozgalmainak képe. Látja, hogy mi hol kulminál, hol süllyed, melyik tevékenység melyikkel jár együtt, melyik áll vele antagonizmusban. Mindezt számokban, százalékszerűen és grafikusán.

Ez a módszer a könyv bázisa és a módszer alapján fölvetett anyag és ennek magyarázata teszi a mű kétharmad részét. A rend irigylésreméltó. Bármely adott kérdésre a válasz egy perc alatt megtalálható. De a válasz nem lexikonszerű, hanem bele van dolgozva a rokonáramlatokba, a korba, a közösségbe, szóval egészen konkrét. Ahol más szociológusnál valamilyen intellektuális eljárás van, ott Sorokin a statisztikát alkalmazza. Módszere tehát: a statisztikai áhítat. E tudományos munkamódnak megvan az a tulajdonsága, hogy olyan fixa ideává lehet, mint a patience. Szenvedéllé lehet és képes az egész kozmikus valóságot egyetlen grafikonba felvázolni. Sorokin a statisztikához fordult, hogy megértse a közösség életét.

Struktúra. A kiindulás legyen a következő képlet: «szabadság egyenlő a vágyak összege, törve az értékek összegével». Vagyis, ha az ember minden vágyát összefoglalom és ezt az összeget elosztom az ember értékfogalmával, akkor megtudom, hogy az ember mennyire szabad. Az ember akkor érzi magát szabadnak, ha a vágyak és értékek összege vagy egyenlő, vagy az értékek összege nagyobb. Más szóval: ha annyi vágya van, mint amennyi értéke, vagy ha kevesebb vágya, mint értéke, akkor: szabad. Ha azonban az életvágy nagyobb, mint az értékek összege, vagyis, ha több a vágya, mint az értéke, akkor nem érzi magát szabadnak.

Ilyen módon Sorokin két alapvető emberi magatartást nyer. Az első az, akinél életérték több van, mint életvágy, vagy legfeljebb

ugyanannyi. Ennél az embernél az érték a magasabbrendű és az életet az érték alá rendeli. Ez a magatartás az ideációs (ideational). A másik magatartásban több az életvágy, mint az érték. Ennél az embernél a vágy a magasabbrendű. Ez a magatartás a szenzualisztikus (sensitive). A kettő között levő átmenő és kiegyenlítő magatartás a harmadik: az idealista (idealistic).

Az ideációs életrend alapjellemben az értékbeteljesítés, a szenzualisztikusé az ösztönök és szenvedélyek kiélése. Az előbbi a világgal szemben lemondó, fegyelmezett, gyakran aszketikus, de mindig elvi, merev és metafizikus. Az utóbbi a kötések felbontja. Ez a felszabadító, a meglazító és életélvező. A szenzualisztikus szabadság parancsa: kövesd kívánságaidat, — «minden órának leszakaszd virágát». Keresni fogja a gyönyört, az izgalmat és a szenzációkat. Életének lényege az érzéki szabadság. De a szenzuális szabadság az embert dezintegrálja, elemeire bontja és szét-szórja. S a dezintegráltságnak el kell érni egy határig, amelyen végkép felbomlik, ha nem kezd el újra integrálódni. S ebben a pillanatban az életkoncepció magjában alapvető változás történik. Az életelv nem a «kövesd vágyadat» lesz többé, hanem az életnek egyszerre önmagán «kívül» és «túl» és «felül» álló célja keletkezik. E cél, eszmény az erőket ismét csoportosítani fogja, az ember szenvedélyeit megfűkezi, az érzéki örömről lemond, fellép a mérték, az önuralom s így átváltódik az ideációs magatartásba.

Az ideációs, az idealisztikus és szenzualisztikus magatartás azonban nem egyéni, hanem, ahogy Sorokin elnevezi: szociokulturális tény. Sorokin egyébként nem épít rendszert. Amit tesz, hogy az emberi közösség élet jelenségeit statisztikai módszerrel vizsgálja meg. E módszerrel nyert jelenségeket csak elnevezi. Azt a szociokulturális jelenséget, amikor az emberiség társadalma, művészete, államrendje, gondolkozása, életérzése, moralitása, szóval: kultúrája, az eszmék rendje felé fordul, az érzéki világgal szemben negatív, az élet értékét az életen túl keresi és látja, ezt elnevezi ideációs. Azt a szociokulturális állapotot, amikor az emberiség az érzéki világot tartja pozitívnek, az ösztönöket ki akarja élni és vágyait követi, elnevezi szenzualisztikusnak.

Dialektika. A szerző statisztikailag, grafikonokban feldolgozta a világtörténetet s az emberiség szociokulturális változásai közepette helyzetének egyik szélsőségét szenzuálisnak nevezte el, mert úgy látta, hogy az egyik esetben egyéni életmód, társadalmi rend, rétegződés, felépítés, festészet, építészet, zene, jog, tudomány, vallás, morál, állam teljesen egyöntetűen «földi», korszerű, pilla-

natnyi, érzéki, életérzés kormányzata alatt áll. A másik eset, amikor az egész kultúra életen túl fekvő szellemi valóságok uralma alatt áll, ez az ideáció.

A szociokulturális vektor, ahogy Sorokin írja, olyan összetett, hogy végső elemeire szétbontani sohasem lehet. Amit tehetünk, csak megfigyelni és leírni e nehéz és bonyolult jelenségeket. A folyamat, amit megállapíthatunk, nem a fejlődés, de nem is az állandó és nem változó helyzet, hanem: a fluktuáció és lüktetés (pulsation). Végeredményben a szociokulturális valóságoknak sem egyszeri voltát, sem ismétlődését igazolni nem lehet. A történet nem ismétli önmagát, de nem teremt örökké újat sem. «A mindig visszatérő téma újra variálódik (ever new variation of ever repeated themes).» Különösen fontos megjegyzés ezen a helyen: az egyes fázisok, korok, emberek, állapotok, vagyis az egyes szociokulturális állapotok és helyzetek nemcsak formailag mások. «Az ideációs és a szenzuális ember egymástól nemcsak mentalitásban (eszményben, véleményben, viselkedésben, esztétikai és morális vélekedésben és értékelésben) különbözik, hanem egész magatartásában és elsődleges személyiségében is.» A különbséget négy alapvető körülmény határozza meg: 1. a realitás természete, 2. a szükségletek, 3. a kielégülés extenzitása, 4. a kielégülés módja. Az ideációs ember számára a valóság egészen más, mint a szenzuális számára. Erre az egészen más valóságra egészen más tudás, tájékozódás, alaphelyzet és szemlélet épül fel. Sorokin megismétli Spengler híres fejezetét, amelyben az egyes kultúrákban a számok más és más koncepcióját mutatja be. A szenzualisztikus kor száma tisztán kvantitatív jellegű, az ideációs szám szimbólum. Melyek tehát az ideációs szociokulturális helyzet kulminációi a világtörténet folyamán? A hinduizmus, buddhizmus, jainizmus, taoizmus, kereszténység fénykora. Melyek a szenzualisztikus helyzet kulminációi? Az európai történet folyamán: a görög hellenizmus, a kései római császárság, a renaissance és a XIX. század.

Részletek. Bármilyen elszigeteltnek látszó tényt vegyen is elő az ember, e szemléletben azonnal közösségi szint fog nyerni. Legyen példa: X. Leó személye. Mindenekelőtt tudomást kell szerezni arról, hogy a személy is szociokulturális jelenség: meg van határozva társadalmában és kultúrájában, amelyben él éppen úgy, mint műveltségében, tudásában, igényeiben és szenvedélyeiben. A pápa fényes udvart tart. E tény jellemző az «érzéki» uralkodókra. Kedveli a művészeteket és sok pénzre van szüksége. Mind «érzéki» jellemvonás. Világszemlélete élvező. Vágyait többre tartja, mint

a termelő és fogyasztó stb. Szerződésekben a jellegzetes érzéki ember lát. Példa: Rousseau Contrat social-ja, vagy Marx fogyasztó-termelő, tőke-munka elmélete. A szerződéses társadalomnak nem a hitigazság, hanem az empirikus igazság felel meg. Ez nem a teológiai, hanem a tudomány ideje. A tudomány a szingularisztikus egyéniségek, az önálló vállalkozások, tapasztalati valóság ideológiájának lecsapódása. A tudomány mindig profán. A szakrális tudás pedig mindig teológiai jellegű. Az egyesületeket, szövetségeket, sőt társadalmakat, államokat is mint «egyénségeket» fogják fel. Ennek a helyzetnek mentalitása temporalisztikus. Moralitása az egyéni boldogulás és boldogság. Relativisztikus és nem ismer tekintélyt.

A harmadik társadalomforma: az erőszak. Rendesen akkor lép fel, ha az érzéki teljesen feloszlóban van és a dezintegrált közösségi elemeket újra össze kell építeni. Fővonása: a nagyon éles antagonizmusok egész serege. Nincsen sem szabadság (sensate), sem szabály (ideational). Ennek az állapotnak felel meg a racionalisztikus gondolkodás. Az emberi egységeket átmenetileg mindenféle ál-eszmék (ideációs szurrogátumok) pótolják, mint: faj, vér, osztály, «választottság» stb., stb. A familisztikus rend standardja eternalisztikus, a szerződésesé temporalisztikus, az erőszak társadalmáé incidentális. Ha az ideációs állapot és a familisztikus közösség dezintegrálódik, meglazul, keletkezik a sensate kontraktualizmus. Amikor ez is dezintegrálódik és mindinkább hamissá, hazuggá válik, támad a pseudo-szerződéses állapot, amely gyökeréig hamis. A dolgok úgy vesznek el, hogy győzelemre jutnak és addig győznek, amíg belehalnak. Itt lép fel az erőszak, amely a közösséget a teljes széteséstől megóvjá és megőrzi, amíg az új ideáció fellép s akkor a közösség új életre kel, vagy pedig az ideáció kimarad s akkor az erőszakban a társadalom elhal. Mert az erőszaknak nincs sem szabadsága, ami az érzéki lazaságát, sem eszméje, ami az ideáció szigorát igazolja. A «kényszer» idő «és helyzet» mentalitása nem a hitigazság, sem a tapasztalati igazság, hanem az agnoszticizmus. Nem a teológia, sem a tudomány helyzete, hanem az illuzionizmusé («as if» — als ob).

A részletek mindegyikére kitérni nem lehet. Van még érdekes és kitűnő rész elég: a jog, az erkölcs, a gazdaság szerepéről, főként azonban a forradalmakról és a háborúkról. De maradjon valami annak is, aki a könyvet el akarja olvasni.

Alap gondolat. Sorokin alapélményéről az imént volt szó. Az orosz forradalom átélése megtanította arra, hogy mi az állam, a nép, a társadalom. Ez az élmény számára egészen konkrét, adott,

történeti volt. És művének alapgondolata innen érthető. Ez az alapgondolat: a kényszerített-társadalom — az erőszak. Láta, hogy a közösség honnan jött és látta, hová megy. A talán helyesen értelmezett múlt (XIX. század, sensate) és a vélt jövő (ideational) között itt a jelen, a compulsory. A jelen az antagonizmusok ideje, az illuzionizmusé, az incidentális megoldásoké, a pseudoideációké. A jelen felszíne alatt küzd a múlt és a jövő gondolata: a szenzualisztikus szabadságvágy és kiélésösztön harcol az ideációs életrenddel, a nagy és közös emberiségesszéménnyel.

Egység. A középpontban álló jelenkori, XX. századi, válságtársadalomélmény és a belőle leszűrte gondolat teremti meg a műnek a szociológia területén egyedülálló egységét. Ha nem lenne oly tényyszerű, módszeres, alapos, részletes és konkrét, azt kellene mondani, hogy sokkal inkább hasonlít filozófiai rendszerhez, mint társadalomtanhoz. E centrális gondolat sugárzása a könyv minden lapján érezhető. Sőt, a mű csak akkor élvezhető és haszonnal csak úgy olvasható, ha ezt az egységet az ember, legalább az olvasás tartamára, elfogadja.

Rokonságok. Az alapgondolat egységes és filozofikus volta megjelöli Sorokin legközelebbi rokonait. Igaz, hogy a statisztikai módszer az amerikai szociológusok iskolájához köti; némely egyéb vonása Durkheimre és iskolájára emlékeztet; vannak gondolatok, amelyek jelzik, hogy sokat tanult a német formalisztikus irányzattól is. Szellemében azonban a nagy orosz és német történetfilozófusokhoz áll a legközelebb (Szolovjev, Bergyajev, Spengler, Frobenius). Azon a határvonalon áll, amely a társadalmi, szellemi, kulturális és történeti jelenségeket közös nevezőre igyekszik hozni. Az oroszoktól abban különbözik, hogy nincsen vallásos hajlama; a németektől abban, hogy metafizikáját megtartja az alapgondolat számára s nem itatja át vele a tényeket. Sorokin «szociokulturális» fogalma és Spengler-Frobenius kulturális morfológiája közvetlen rokonok. Mind a két gondolat a goethei morphé-eszmére és a nietschei radikális kultúrkritikára megy vissza.

Érték. Sorokin ideációs, idealisztikus és szenzualisztikus terminusa azonban nem morphé, nem alak, kép, mint Spengler faushti, vagy apollóni, vagy mágikus, Frobenius etiópai és hamita kultúrája. Sorokin egyáltalában nem szemléletes és képszerű, hanem dinamikus és zenei. Éppen ezért a lényeg nála a lüktetés és a fluktuáció. A közösség élete sohasem áll. Sajátos értéke abban van, hogy ezt a tényte fölfedi. Műve nem képzőművészeti, hanem zenei fantázia alkotása; nem térbeli, hanem időbeli képzelet teremtette.

Nem alakzatok egymásmellettsége, vagy egymásutánisága, hanem a motívumok szüntelen váltakozása és együztengése. Sorokin sokkal mélyebben történet- és társadalomszemlélő, mint Spengler vagy Frobenius. Éppen ezért az anyag, amit megragadott, nagyobb, több, univerzálisabb s a megoldás, amit nyújtott, megnyugtatóbb, véglegesebb és igazabb. Hogy a «Szociális és kulturális dinamika» ennek ellenére mégsem végleges társadalomtan, annak egyéb oka van. Valószínűleg a társadalomtudomány nem természet, hanem szellemtudomány s így végleges szociológia éppoly kevésbé képzelhető el mint végleges pszichológia, végleges történelem, végleges esztétika, vagy végleges filozófia.

Hamvas Béla.

A NŐ A MODERN TÁRSADALOMBAN.

Igen tisztelt Szerkesztő Úr!

Mikor megkaptam öntől dr. Rusznyák Gyula csinos kiállítású könyvét, igen megörültem. A cím: «A nő a modern társadalomban» a legnagyobb mértékben felkeltette érdeklődésemet. Csak a könyv elolvasása után látom, hogy ön mégis kegyetlen feladat elé állított, mikor éppen tőlem kért róla kritikát.

A könyv szerzője nékem többféle okból is rokonszenves. Először azért, mert foglalkozik a nékem kedves témával. Másodsor — és ez, úgy-e, érthető emberi hiúság — azért, mert dicsérettel idézi cikkeimet. Végül azért, mert könyvén végigvonul a témával szemben az a becsületes jóakarát, az igazság keresésének szándéka, mely mindig, minden körülmények között tiszteletreméltó.

Határozott fájdalommal tölt el, hogy ennek a kitűnő szerzőnek és a közönségnek mégis meg kell mondanom, hogy a könyv nem sikerült és jobb lett volna meg nem jelennie.

Gondolkoztam rajta, hogy visszaküldöm önnek a könyvet, igen tisztelt Szerkesztő Uram, hogy írasson kritikát valakivel, aki nem értvén hozzá, könnyen megdicsérheti és örömet szerez, nem bosszúságot. Ha matematikusok vagy krisztallográfusok lennénk, meg is tettem volna. Az elvont igazság érdekében én nem gáncsoskodnék egy kedves íróval. Ám a szociális diagnózis területén más és nagyobb a felelősségünk. Itt a hibás diagnózis, a kuruzslás, kontárkodás épúgy vére megy és emberi életekbe kerülhet, mint az orvostudomány területén. Sőt, a tévedés itt nemcsak egy-egy életet, hanem tömegeket, nemzedékeket veszélyeztet. Ezért kötelességünk kíméletlennek lenni.

A kíméletlen igazság, mely az előttünk fekvő könyvből kitűnik,

az, hogy dr. Rusznyák Gyulának kezébe került néhány könyv, cikkekcske a nőkérdésről, ezek felkeltették érdeklődését és gondolkodni kezdett a problémán. A nőkérdés ugyanis olyan mindenkit érdeklő tárgy a szociológiában, mint amilyen a fogorvoslás az orvostudományban. Csokonai Vitéz Mihály fogadásból bebizonyította egy professzorának, hogy Debrecenben az összes mesterségek között legelterjedtebb az orvosi. Bekötötte arcát és fogfájást színlelve elment a piacra. Minden ember, akivel csak találkozott, adott neki valamilyen orvosi tanácsot, mit ő köszönettel feljegyezve, végül prezentálta tanárának a sokszáz debreceni orvos nevét és receptjét. A nőkérdéshez is épígy ért minden ember. Ha nő — azért, mert nő, ha férfi — azért, mert férfi. A nőkérdésről mindenkinek vannak impressziói, tapasztalatai elgondolásai. De kérdés, hogy ezek kinyomtatásra valók-e?

Rusznyák Gyula érezte, hogy amit mivel, az csak «kirándulás» a saját valódi munkaterületéről és ezt előszavában meg is írta. Ami különösebben érdeklő vagy foglalkoztatja — úgymond —, azon szereti maga átrágni magát, s az eredményt közreadja: «mivel e kérdés különösen a magyar irodalomban oly csekély számban és érdeklődésben».

Első számú súlyos gyanúnk, hogy éppen a kérdésen való «átrágódás» az, ami nem történt meg. Hiányzik a kérdés irodalmának ismerete, — azé az irodalomé, mely a nyugati országokban könyvtárakat tölt meg. S ha nem is szükséges könyvek számainak vagy ezreinek elolvasása — de aki azt a nagyigényű címet adja művének, hogy «A nő a modern társadalomban», annak el kellett volna olvasni azt a két tucat alapvető fontosságú munkát, melynek ismerete nélkül e kérdéshez hozzászólni nem szabad! Egy fényes ezüstpengőt teszek egy fületlen fagomb ellenében arra, hogy a szerző nem olvasott semmit a nőkérdés standard-munkáiból, Mary Wollstonecrafttól, Stuart Mill-en át egész Gertrude Bäumer legutolsó művéig. Nem azt hiánylom, hogy nem idézi őket, — hanem azt, hogy teljesen hiányzik tudatából az a sok alapvető igazság, amit a kérdés valódi tekintélyei megírtak. A feminizmus egész érvelését csak a cáfolatokból ismeri és harmadrendű auktoroknak nem is főmunkáiból, hanem abból, ami véletlenül kezébe került.

Igaz, hogy a kérdés magyar irodalma aránylag csekély, — éppen ez kötelezett volna legalább a magyar szakirodalom alapos átnézésére.

A feminizmusra szabad haragudni. De a reformációról sem írhatok úgy, hogy kizárólag az ellenreformáció másodrendű vita-

irataiból szerzem az információt. Luthert tarthatom eretneknek, de műveit ez esetben is el kell olvasnom.

Szerzőnk nem ismeri az irodalmat és ami még ennél is súlyosabb, a téves, homályos és zavaros történelmi feltevések egész gyöngysorából indul ki, ezekre építi elgondolását. Nincs hely valamennyire rámutatni, csak például álljon itt egy, találmányra az első: «A férfi élettevékenységét tekintve hamarabb ismerkedik meg a kultúrával, míg a nőnek munkakörét tekintve csak később lesz módjában ilyen érdeklődést nyilvánítani.» (8. 1.)

A kultúra ezerrétű fogalom és ezer hajszáléren át (beszéd, ének, esztétikai érzések, imádság stb.) áramlik a növekedő emberpalánta felé, akár kisfiú, akár kisleány. S a kultúrák anyját, az agrikultúrát, kapás és sarlós ősasszonyok teremtették meg, — csak követte őket a férfi kaszája és ekéje. Ezt a primitív kultúrákat összehasonlító etnográfia tanítja, bizonyóságot téve pontosan az ellenkezőjéről annak, amit dr. Ruznyák állít. Ilyen téves premissza tucatjával található a könyvben.

Az író nemcsak a történelmi igazságot nem respektálja, de saját kijelentéseit sem. Gátlás nélkül ellentmond önmagának. Így ír: «A társadalmi helyzet, amely a nőmozgalmakat kiváltotta, nem volt egy neme a rabszolgaságnak, hanem csak egy bizonyos természetű intelligenciabeli hierarchia.» (10. 1.) Hat oldallal tovább pedig azt mondja, hogy «később bebizonyítást nyert, hogy a női agyvelő kisebb volta csak relatív sajátság, amely a női fizikum és évszázados «elnyomás»-ban és rabszolgaságban leli magyarázatát». (16. 1.) Mindkét állítás önmagában cáfolható, — de ettől eltekintve is vagy volt «rabszolgaság», vagy nem volt!

Az élet apró külső jelenségeinek magyarázatában sem árul el szerző objektív megértést, — indulatok és érzelmek vezetnek tévútra. Erre példa: «A nadrágban járó nő ... A nadrágot kétségtelenül szimbólumnak szánták, kifejezni akarván azt, hogy nem nő, hanem ember: az emberi jogok feltétlen és gátlás nélküli birtokosa». (23. 1.)

A mai kor nője, a szó jobb értelmében vett mai nő, valóban megvan győződve róla, hogy ő ember és mint ilyen az Isten kezéből való emberi jogok feltétlen birtokosa, — birtokosa mindazon jogoknak, melyek a halhatatlan lelkű lényt, az emberi faj férfit, asszonyát egyaránt megilletik. Jogos birtokos akkor is, ha jogai gyakorlásában külső erőszak, tökéletlen intézmények akadályozzák, avagy ha jogai érvényesítésében úgy, mint néha férfitársát is, éppen az emberség parancsai és szempontjai gátolják. Azé az

emberségé, mely emberség marad nőben épúgy, mint férfiban. Aki ember — még nem szűnik meg nő lenni —, sőt az igazi ember kell hogy férfi vagy nő legyen és különb nő az, aki egyben ember is tud lenni. A szó legrosszabb értelmében vett mai nő az, aki nem akar hallani semmiféle emberségről és egyedül, kizárólag nő akar lenni, mert így magasabb az árfolyama a szekszuális piacon. De mindehhez nincs köze a nadrágnak, ez ártatlan ruházati cikknek, mely egyes modern sportokhoz sokkal alkalmasabb viselet a szoknyánál. Praktikus és a csinosabbaknak jól is áll. Ezért hordják sokan a síeléshez vagy evezéshez. De szimbólum époly kevésbé van benne, mint a skót harcosok szoknyájában, vagy a hárem-hölgyek bugyogójában.

Nem válik a könyv hasznára az a szenvedélyes ellenszenv, mellyel a szerző a modern nőt általánosítva vádolja mondvacsinált bűnökkel. Pl.: «A politikai feminizmust ... (a nők) ürügynek tekintik, hogy az otthontól és őseredeti hivatásterületeiktől szabaduljanak». (30. 1.) Abszurd állítás ez. Senki sem szökik meg attól, ami testi-lelki adottságai szerint való igazi hivatása, sőt minden élőlény a legnagyobb áldozatok árán is keresi a lehetőséget arra, hogy hivatását betöltse. De a hivatás titkát csak ketten ismerik: Isten és az elhivatott. Dr. Ruzsnyák abba a hibába esik, amelybe a Biblia Mártája, ki csalhatatlanul tudni vélte, hogy Mária hivatásterülete is a konyha és környéke, csak azon az alapon, hogy Mária is nőnek született és épúgy zsörtölődött vele, mint dr. Ruzsnyák azokkal, akik szerinte hivatásuktól szabadulni akarnak. Tudjuk, hogy Jézus Mária javára döntött . . .

Átlátszó fogás, mikor egy nő szájába adja dr. Ruzsnyák a nyelvtanilag helytelenül, de lényegében annál ravaszabban fogalmazott kérdést, hogy «nem-e kevesebb értékűek azok a nők, akik nyilvános szereplésre vállalkoznak, hogy megfuthassanak az anyaság elől?» (30.1.) Lelketlen gyanúsítás van ebben — melyet a közügy becsületes női munkásai nevében a legerélyesebben vissza kell utasítanunk. Közszereplés és anyaság közt ilyen lényegi ellentét nincsen, a kettő szembeállítását rosszhiszemű és lelkiismeretlen újdondászok viszik a köztudatba mesterséges eszközökkel, — szerzőnk pedig átveszi és kritika nélkül fújja tovább ezeknek nótáját. Nem gondol arra, hogy pl. Mary Wollstonecraft, a nőmozgalom nagy úttörője, gyermekágyban halt meg és még a kombattáns feminizmus legjellegzetesebb alakja, Mrs. Pankhurst is két leány anyja volt. (Ha közelebbről ismerné a szerző ennek az asszonynak élettörténetét és nemcsak régi szenzációs laptudósításokból táplál-

koznának impressziói, akkor kevesebb kicsinyléssel beszélne róla és megértené, hogy a hálás angol nemzet szobrot állított neki.) A sunyi beállítást az teszi lehetővé, hogy a közügyekkel foglalkozó nők között valóban sokan vannak, akiknek nincsenek gyermekeik. De nem azért, mert megfutván az anyaság elől, a közszerelésbe menekültek, hanem azért, mert Isten nem adott nekik családot, gyereket és így természetszerűleg több idejük marad a közügyekre, mint családot nevelő társnőiknek.

Felelőtlen általánosítás továbbá, hogy «az emancipáció megváltozott célkörében élő nő már nem eszményeket keres és nem is akar eszményeket szolgálni». (31. 1.) Méltóztassék végigtanulmányozni az utolsó félszázad kiváló asszonyainak élettörténetét! Manapság több nőt látunk eszmék szolgálatában, mint valaha! Szó sincsen róla, hogy «csupa Baskircsev Máriáktól tarkállik az élet». Baskircsev Mária soha nem is lehetett típus, mert egyéniségét a beteges becsvágyon kívül elsősorban az alakította, hogy egy kivételesen nagy vagyron lehetővé tette minden beteg szeszélyének kielégítését. Szegény, szánandó, korai halála előérzetétől kínzott Baskircsev Máriát idézi a szerző és patetikusan kérdi: «Nem-e az emancipált nő lelki rajza ez?» (32. 1.) Nyugodtan feleljük: nem! Ha a XIX. században keressük, keressük meg a londoni női könyvtárban Florence Nightingale írásait: ott valóban megtaláljuk lélekbemarkoló rajzát a női szellemnek, mely keserves gyötrődéssel felszabadította magát kicsinyes bilincseiből, hogy kövesse hivatása szavát. És ez az egészséges női lélek igazolta is magát tetteivel, alkotásaival, őt méltóztassék idézni — ne Baskircsev Máriát!

Szerkesztő Uram, — riadtan látom, hogy a hatodik oldalt írom tele, pedig még mindig csak a kisebb hibák kritizálásánál tartok! Abbahagyom ezt és a lényegre térek.

Rusznják Gyula könyve lényegileg a következőket mondja: A nőkérdés kulturális eredetű, — a nők eleinte nagyobb kultúrát kívántak, azért, hogy eredeti hivatásuknak megfelelően, jobb anyák lehessenek. Később a nőmozgalom tovább ment és túlzásba csapva, a politikai, gazdasági és nemi emancipációt írta zászlájára. Ezzel a nő háttáfordított az anyaságnak, megszökött kötelességei elől, megtagadta az otthon és családot. — Az új feminizmus feladata ezzel szemben, hogy a nőt visszavezesse ősi hivatása területére, az anyasághoz.

Rusznják állításaival szemben a nőkérdés nem kulturális eredetű, — a politikai, gazdasági és nemi egyenjogúság gondolatai

sokezeréves ősiségüktől eltekintve is, ott szerepelnek a modern mozgalom legelején, nemcsak Wollstonecraft írásaiban, de már az egykorú magyar írásokban is. Teljesen hibás vélekedés, hogy a nő azért keres függetlenséget a gazdasági életben, hogy megszökhessek az anyaság elől. Éppen ellenkezőleg, azért lép produktív pályára, hogy segíthessen a családalapításban, melynek terhet ma egyre kevesebb férfi tudja egyedül elvállalni. Az anyagi függetlenség megmenti a nőket attól, hogy abból kelljen megélniök, hogy házasságban vagy azon kívül rendelkezésére állnak egy vagy több általuk nem szeretett férfinak, ami mindenképpen bűn a nő természetes kiválóató hivatása ellen. Ettől szabadítja meg a női nemet és az emberiséget az emancipáció, melynek küzdelme még nincs befejezve és elsősorban ezért van szükség a politikai jogokra is. Ami a nemi emancipációt illeti — a nőmozgalom álláspontja teljesen fedi az egyházét, mely szintén nem ismer különböző standardokat nők és férfiak vétkei számára —, ellentétben a társadalom pogány felfogásával, mely ugyanazért a bűnért elismerő mosollyal, tréfásan inti meg a férfit, de jóvátétel reménye nélkül tönkreteszi a nőt. Ítéljünk egyformán és a bűnbánónak bocsássunk meg egyformán — mondja az egyház és a nőmozgalom. Hogy ezért jönnének az apokalipszis rémei, azt nem hihetjük el Rusznyák Gyulának.

Ami az «új feminizmus»-t és annak a nőket az anyasághoz visszavezető tevékenységét illeti, — legyünk tisztában azzal, hogy ez az új feminizmus nagyon régi! Mindig voltak nők, akik abból éltek és jól éltek belőle! hogy ők nőtársaikat visszavezérlik «az igaz nőiesség útjára». Mary Wollstonecraft kortársa és ellenlábasa volt Mary Astell, a szende írónő, kinek soha nem volt kérdés, hogy illedelmes munkái számára talál-e kiadót vagy sem. Írt is belőlük rengeteget. Mary Wollstonecraft, a nők jogainak nagy követelője, viharos, hányatott élet, sok szenvedés és nyomorúság után, mint említettük, fiatalon és gyermekágyban halt meg, — megtagadva hazája asszonyaitól. Mary Astell viszont sokáig élte aggszúzi éveit, közbecsülésben és polgári jómódban. Hogyne veték volna könyveit, melyekben egyebek közt arra oktatja a fiatal leányokat, hogy a férfiak beszélgetésébe, mely az ő értelmüket úgyis meghaladja, ne is próbáljanak beleszólni, hanem hallgassanak szerényen és illedelmesen. S szent haraggal kelt ki azok ellen, akik nők számára szabadságot követelnek. Magyarországon Máténé Újfalvi Krisztina volt a női jogok zseniális szószólója, — de pénzt műveiből nem ő csinált, hanem a vele vitába bocsátkozott közép-

szerű Molnár Borbála, kiben Gvadányi és más kortársak a valódi nőiesség irodalmi megtestesülését látták. Minden reakciós hullámnak megvannak a maga «nőies» nőírói, akik felismerik a konjunkturát és szépen pénzelnek abból, hogy ők nőléttükre a női jogok és igazságok ellen fordultak. Ne vegyük nekik rossz néven, hogy élelmes kofákként árulják azt, amire a piacon kereslet van, — de ne gondoljuk, hogy új feminizmust teremtettek! Új világot azok hoznak, akik egyszer csak ár ellenében kezdenek úszni, egy távoli, bizonytalan utókor érdekében kockára téve a maguk egyetlen életét — nem a mindenkori ár legkényelmesebb sodrán evezők.

Az anyaság utáni vágy él minden egészséges női lélekben. Amelyik nő nem vágyódik utána, azt nem szabad sem rávenni, sem rábeszélni, sem rákényszeríteni az anyaságra, mert nyilván beteg, és a természet bölcsessége nem akarja, hogy valamely testi vagy lelki hiba, degeneráltság tovább adassék új nemzedékeknek. A társadalom csak egyet tehet: igyekezzék az anyaságra vágyódó, de anyagi vagy társadalmi okok miatt abban megakadályozott nő útjából elhárítani az akadályokat. Más «visszavezetés»-re nincs szükség.

Itt jegyezhető meg, hogy Rusznyák Gyula könyvében egy-egy oldalon találunk szép, igaz gondolatokat és szerencsés intuícióval való közeledést a problémához. Ilyen szép rész pl. a dolgozó nőről szóló (41. 1.) s a nő elé meredő gazdasági dilemma ismertetése (46. 1.). Közel jár a probléma velejéhez, mikor a család biztosítójának látja a nő teljes egyenjogúságát a munkában (78—79 1.). Sajnos, ezek a részek be vannak ágyazva olyan tévedések közé, mint pl. hogy a gépírónőtől úgyszólván egész életre szóló szerzetesi fogadalmat követelne és csak akkor helyezné állásba, ha előzetesen örökre lemond a családról (81.1.). Ez már megint monstruózus ötlet.

Száz szónak is egy a vége: ez a könyv nem ad képet a nőről a modern társadalomban és sajnos, egyetlen embert sem fog a társadalomtudomány e fontos területén eligazítani. A nyájas olvasó vagy elhiszi, hogy ő megértette az író és akkor a legjobb tévúton van — vagy nem érti és nem fogadja el állításait, de mire odáig eljut, már meg is unta a nőkérdést és nehéz lesz rávenni, hogy még egyszer elolvasson hasonló című művet.

Ez az, amiért kár volt ezt a könyvet megírni és még nagyobb kár volt kiadni!

Dixi et salvavi animam meam.

Szerkesztő Úrnak igaz tisztelő híve:

Bobula Ida.

MAGYAR PROBLÉMÁK 1939-BEN.

Az 1938-as nyugtalan esztendő a magyar életet is alaposan felkavarta. A társadalmi lét különböző területén, államéletben, jogrendben új eligazodás és berendezkedés kívánalma bukkant fel s a reformvágy mind szélesebb rétegek szemében tűnt fel halaszthatatlannak. A mélyebbre látók megfigyelhették, hogy a földrengés fészke a nemzeti hivatástudat körül volt és van. A körülöttünk végbement változások új helyzet elé állítottak s kezd bennünk tudatossá válni, hogy új feladatok várnak reánk, amelyek szerencsés megoldása erónk növekedését követeli. A kedélyes Ausztriát elnyelte a szőkőárként emelkedő teuton népállam. Kőszegig, Sopronig, Hegyeshalomig terjeszkedik, s friss vazallusa képében ráfekszik egész északi határunkra. A germán óriás nyújtózkodására mienk lett újra a magyarlakta Felvidék s a belső összehangolásnak készületlen karmestereit szinte lehetetlen feladat elé állítja az a hangzavar, amelyet a nyugati szomszéd szuggesztív harcizaja s az ennek nyomán támadt pesti vitustáncok keltenek.

A változás szükségének tudata általános, a tömegek gyökeres újításokat várnak. Az egyetemes reform vágy tárgya és iránya azonban elágazó, több tekintetben még kialakulatlan, homályos. A biztos eligazodás feltétele: a vezetők egyetértése a követendő irány, ütem és mérték tekintetében éppen nem megnyugtató. Unifikálnunk kell s a magyar vezetőréteg maga is szakadozott; erőforrásokat kell nyitnunk s a vezetők eltérően jelölik meg az erőtlenség okait; a jövődő útját kellene építeni az egész nemzet számára s az életjavak szerencsésebb birtoklói váraik bástyáit védik és erősítik.

A politika porondján öregek lábak próbálnak új táncokat szaporázni, kevés őszinte magabizással, de annál erősebb vággyal a csodálatos megújulásra. Csak a keret maradjon meg, mondják, a régi tradicionális életforma, majd új tartalmat öntenek belé a haladó szellemű törvényhozók. Négy súlyosabb kérdés van szőnyegen: az alkotmányreform kérdése, a zsidókérdés, a földreform és az adóreform. Mindegyik kardinális és régi probléma, elevenbe-vágó, sok őszinteséget és elszánt bátorságot igénylő.

Nem feladatunk egy kis figyelő-cikkben elvi megoldást adni az olvasónak, csak szerény glosszával kísérjük a sajtóban agyon-tárgyalt kérdéseket a szociológus szemszögéből.

* * *

Az időszerű kérdések külpolitikái vonatkozásai nyilvánvalóak, leginkább mégis az alkotmányjogi problémáé. Egy gyökeres alkot-

mányreform azonban, aminő a parlamenti kormányrendszernek autoritatív kormányzattal való felcserélése volna, külső példa átültetésével nem vezetne megnyugvásra és eredményre, mert az alkotmány a magyar politikai szemlélet szerint sem dinamikus motor, hanem védő paizs, «sánc». Nem járómű, hanem páncél-fedezék. És ha a verseny parancsszavát halló és hallató vezetők ólomcsizma szorítását érzik mai parlamentarizmusunk szárnyalni nem kívánó szellemében, az örök magyarság nevében válaszol a magyar tradicionalizmus: a jövő a bevált védőgátakat kívánja, az okos eréllyel determinált népképviselőt s az autonóm vármegyét.

És a haladás, a korszerű reformok, az erőforrások megnyitása?

Ó, mindezt a hagyományos magyar politikai szemlélet sem kárhoztatja, sőt! Majd új bort töltünk a régi kupákba!

Szerencsére már mindenki együtt van a parlamentarizmus fenntartásában. Ezen a téren tehát megvan az egység. A megoldatlan kérdés itt már csak az, miképpen lehet törvényhozásban és partikuláris autonómiában biztosítani, hogy a demokrácia fikciója, kinövései, belső ellentmondásai és technikai bilincshálózata mellett is az eddiginél több, nagyon sokkal több érzékkel bírjanak a nép, a nemzet egész érdekei iránt, vagyis, hogy a lent sínylődő milliiónak a magyarság részére, hasznára felszabadítandó erői valóban a gálya röpitésére bekapcsoltassanak.

A parlament félretételének gondolata, a lidérc eltűnt s vele eltűnt a parlament megfiatalításának, korszerűsítésének gondja is.

* * *

A zsidókérdés szőnyegrehozatalát ma szintén sokan a német és olasz antiszemita törvények másolásának tekintik. Külföldi hatás itt valóban nem tagadható. Két vonatkozásban sem. Egyik, hogy német nemzeti szocializmus hazai visszhangja majdnem kizárólag ebben nyilatkozott meg, ha tehát az egyes körökben már túlerős német szimpátiát csökkenteni akarjuk, aminek fontossága ma nálunk nem lehet kérdéses, akkor legelső sorban is ezt a régóta üszkösödő sebünket kell gyökeresen orvosolni. Másik: ha valaha alkalom kínálkozik erre az operációra, ez most van itt, amikor a kérdés az egész világon fel van vetve, amikor az nem «magyar barbárság», amely a világ összes zsidóinak mérgét a kis Magyarországra zúdítja, hanem az országok sorában jelentkező korszellem. Az 1920. évi XXV. törvénycikk, amely az egyetemi hallgatók körében korlátozta a zsidók számát, bojkottot hozott az országra. Ma sokkal

komolyabb rendszabályok ellenére sem találkozunk ilyen kísérlettel.

A társadalmi hipokrizis egyik érdekes jelensége, hogy ami rejtve él, hat, működik, azt a szerint veszi tudomásul vagy tekinti nemlétezőnek, amint a hipokrita érdeke kívánja. A zsidóság ősi hagyományai szerint leplezett hatalom, mely Proteuszként ölt más-más arcot, de saját képében nem szeret mutatkozni. Nálunk sokáig a vallási közösség kizárólagosságának hitét igyekezett köztudatba vinni s az 1919-iki antiszemitaáramlatnak vallási térre csúsztatása volt ennek a fajvédő politikának utolsó sikere. Ma már ez a tétel hitelvesztett, ezzel az arccal csak a kitért zsidók számára lehet egyházi köröktől pártolólevelet kieszközölni.

A zsidóság ma hallgatva engedi, hogy nem zsidó harcosai a menthető mentése érdekében élesen különbséget tegyenek az asszimilált és a nem asszimilált zsidó tömegek között. Az asszimiláltak a magyar honfíú arculatával várják a kedvező döntést, anélkül azonban, hogy asszimiláltságuk egyetlen komoly bizonyítékának, a nem asszimiláltakkal való szolidaritásuk megtagadásának jelét adnák. Harcosaik sem ügyelnek erre s lépten-nyomon 6—700.000 magyar zsidóról beszélnek, sőt a legbuzgóbbak még többről, így egy nagymúltú magyar politikus egy millióról. . .

Az asszimiláció, mint a nemzeti lét egyik legérdekesebb jelensége részünkről kissé részletesebb megjegyzést tesz szükségessé. E kitérés során a zsidókérdés mai beállításának még egy elemét intézhetjük el: a német disszimiláció kapcsolatát a zsidókérdéssel.

A németiség és a zsidóság magyarosodása lényegesen különböző átalakulási folyamat volt. Mind a kettő a múlt század derekán és mind a kettő úgyszólván egy nemzedékben ment végbe. Ez az egyezés. Mégis a zsidók hasonulása volt gyorsabb és kiterjedtebb, mert míg a sváb falvak úgyszólván csak Szatmár megyében magyarosodtak meg, ezen túl csak a városi iparos-kereskedő és gyári munkás németiség és a parasztnak a középosztályba feljutó gyermekei hasonultak a magyarsághoz, addig a zsidók mindenütt felvették a magyar nyelvet s többségükben a magyar társadalmi életformát is. A német a magyar nemzetközösségbe jutva elvetette minden kapcsolatát a német közösséggel, s a magyar nemzethez tartozással olyan eszményt kapott, amelyet éppen olyan odaadással tudott szolgálni, mint a vérbeli magyar. Az asszimiláció többnyire vérkeveredésre is vezetett sokkal nagyobb mértékben, mint a zsidóknál. A legerősebb hódítóerő itt a magyar géniusz volt. A magyar lélek tüze, a több formaérezék, a nagyobb erkölcsi finomság, az

úriság, nobilitás nagyobb foka s talán legfőképpen a sokat szenvedett magyar nép történelmi varázsa volt az a bővülő erő, amely a svábok asszimilációját maradéktalanná és fenntartás nélkülivé tették. Persze, a nem keveredett hasonlalnál a szomatikus determináns okozta vérmérsékleti és hajlambeli különségek sokszor erős árnyalati elütést eredményeztek, sőt a félvéréknél is vannak ilyen árnyalati színeződések, ami azonban a további vér keveredéssel hihetőleg elenyésznek. Ezzel szemben a zsidóknál az asszimilálódás az európai civilizáció felvételét, magasabb kultúrfokra való felhágást jelentett elsősorban. Mindent és azonnal átvettek, ami a kultúra teste: nyelvet, ruhát, életmódot, szokásokat, tudást, látókört, ősi kultúrérzékük nyert itt szárnyakat s hamarosan túl is repültek a magyar kultúra határain. A világnép hamar kiütközött: állomás lettünk. Felszedték a civilizáció zsírját s teleszívták magukat a kultúra felséges italával. Oly mohók voltak s annyira nagyétűek, hogy a századfordulótól a nagy háború végéig már úgy festett, hogy ők a kultúra egyetlen számottevő fogyasztórétege, ők a termelői, forgatói és eltartói. És mert a kultúra bora mindenkor magába veszi hordóinak ízét, a magyar kultúra zsidóízt kapott, a nyelv is, a zene is, a színház is, a társalgás tónusa is, a gondolkozás is, az erkölcsiség is, egy szóval az egész kulturált magyar élet. A hasonulóból tehát hasonító lett s e merész fordulat lett a hazai zsidóság veszte. A magyar értelmiség nagy tömege nem akarta ízlésében követni a tőle idegen zsidóságot s a zsidó ízű kultúrát nem ismerte el magáénak. Az asszimiláció bámulatossága mellett is hamisnak bizonyult. Kitént, hogy nyelven, ruhán, életmódon túl vannak a léleknek lényegesebb kategóriái, az értékskálák, az életütem, az életstílus, a hajlamok. A rokonszenv és ellenszenv irracionális tényezői. A faji vonzalom s a faj életét tényezőnek érző állásfoglalás. Kitént, hogy az asszimiláció nem tűr kettős népi szolidaritást s hogy a magát hangosan és kivilágítva magyarnak hirdető zsidó asszimiláltsága mindjárt hamisnak bizonyul, mihelyt a lehalkított, takart, sőt nyilvánosan megtagadott zsidó szolidaritással kerül összeütközésbe. A zsidó asszimiláció tehát a zsidók kultúrájának magyar talajon való kivirágzása volt, színpompás virág a maga nemében, azonban túlfellettsége kiszívta a talaj erejét, dús lombzata elfogta a napot s mert az autochton szerény vegetáció is élni akar, le kellett nyesni lombjait.

Igen ám, de helyükbe a német erdő terebélyes fáit kívánnak verni gyökeret, — hirdetik ma a zsidó fajvédők és a magyar sors féltői egyértelműen. Itt két dologról van szó. Egyik a disszimiláció,

másik a német iparosok és kereskedők beözönlésének veszélye. A disszimiláció nem pusztán szó és üres rémkép. Vannak, akiket a német kolosszus felemelkedése és duzzadó öntudata a német eredet révén német faji gondolat híveivé és a német népközösség eszmei részesévé tett. A vér-teória misztikus regének hat, ha egy szervi elemhez kötjük, de ellenállhatatlanul meggyőző, ha az átöröklés ezer alakban előttünk nyüzsgő példáira gondolunk. Bizonyára vannak tehát, akiket a magyarsághoz való vagy a nyolcszor akkora németséghez tartozás dilemmájában a németség ereje és páratlan sikere visszarágott. Ez az asszimilált, de nem keveredett németségnél fordulhatott elő. Ezek száma azonban kisebb, mint a magyar vérrrel kevertéké, akiknél már a disszimilációnak a magyar nemzeti öntudat páratlan erejénél fogva alig van lehetősége. És a tisztán német származású asszimiláltak között is bizonyára a túlnyomó többség az, amely a nemzeti hovatartozás tekintetében nem a származást, hanem a kultúrát, nyelvet, társadalmi és politikai köteléket tekinti irányadónak. A faji teória különben is tovább jutott az objektív megismerésben annál, semhogy német fajról beszélni lehetne s a hazai asszimilált németek között kevés az odaát istenített *nordicus*, és annál több a magyarságban is tömegesen képviselt dinári. A faji hovatartozás tehát a német népközösségbe való tartozásnak nem lehet komoly alapja. A disszimiláció esélyei és veszedelme tehát túlzottak. Más kérdés a félmillió asszimilálatlan német paraszt német népi tudattal való megtöltése, ami két évtizede folyamatban van s ami egészen más, a zsidó kérdéssel össze nem függő probléma. Itt csak a zsidó boltosoknak és gyárosoknak tömegesen német betelepülőkkel való kicserélése jelenthet veszedelmet. Ez a ferencjózsefi időkben még előnyös is volt, mert a zsidó gazdasági tevékenységgel szemben a szolidabb gazdasági stílust jelentette anélkül, hogy a német politikai terjeszkedésnek lett volna úttörője. Most más a helyzet. A mai németségnek keleti aspirációi közismertek s félő, hogy a gazdasági pionírok egyben a német népközösség politikai hatalmának előkészítői. Itt tehát elemi életösztönünknek kell megnyilvánulnia s megkeresnie a megoldást, amely nem lehet más, mint hogy ma elhanyagolt nagy néptartalékkunkból, a falun senyedő magyar tömegekből neveljünk munkást az ipar és kereskedelem számára s az értelmiség és polgárság gyermekeiből a magántisztviselők és vállalkozók pótlására.

A zsidókérdés olyan elintézése, amely a magyar etnikum számára az életversenyben való részvételt ismét esélyessé teszi s a zsidó szellemiséget visszaszorítja, a magyar jövő szempontjából igen

fontos érdek. A jelenlegi túltelítettség mindenképpen káros és egészségtelen. Mens agitat molem. Aki csak tőkestatisztika és külkereskedelmi mérleg szemszögéből nézi a kérdést, az a minőséget áldozza fel a mennyiségnek.

* * *

Még egy asszimilációs problémánk van szőnyegen, egy halaszt-hatatlan feladat és jövőnkét meghatározó állásfoglalás: az első visszatért magyar millió beiktatása a magyar élet vérkeringésébe. Az érzület, a vér sokat elvégez, az öröm kölcsönös őszintesége, a szabadon zengő Hymnus, de azután jönnek a hétköznapiak, az érdekek, az áldozatok, a mentalitás, az életszemlélet, az események összemérése. Aki anyjához siet vissza, az oly sokat vár, hogy félő, csalódás éri. Aki gyermekét kapja vissza, az úgy hiszi, ölelő karja mindenért kárpótlást nyújt. A gyermekrabló tudta, hogy lelket is kell rabolnia s a népbarát-lelkiség értéktöbbletével próbálta megvásárolni zsákmánya lelkét. Rosszul számított, mert a vér ereje nagyobb volt. A népbarát szellem azonban nem illanhat el a hazakerült lelkéből s az erkölcsi felsőbbiség fermentumaként zavarja a gyors összeforrás folyamatát. Talán látják már az élesszeműek, hogy az anyaországban is vajúdik a népbarát gondolat, de praktikák és konokságok késleltetik megszületését. Talán azt is érzik, hogy legfelül rokonérzés fogadja a magyar milliókat testvériesítő nemzeteszemélyt s csak örökletes rögeszmék, szűkkeblű félelmek szakadozó gátja késlelteti még ideig-óráig, az egymást kereső áradatok egyesülését. És talán arra is rá fognak jönni a hazatértek, hogy történeti hivatásuk — a múlt századok példája szerint is —, hogy az ország mélyén élők lelki felszabadulását mozdítsák elő ha kell, a meg nem értetés kínja árán is, a magyar jövő számára.

* * *

Kevesebb szó esik újabban a földkérdésről. A magyar nagybirtok anakronisztikus méretei pedig ma nemcsak az egészségesebb birtokmegosztás révén a föld hasznához jobban hozzáférő agrárszegénység érdekében, hanem a visszacsatolt felvidéki és visszacsatolandó egyéb trianoni magyar etnikumra való tekintettel is megszüntetendők. Egyelőre csak azt látjuk, hogy a nagybirtok hivatalos és egyéni szószólói nem értik az idők szavát s mintha nem is eredménytelenül fáradoznának a reform célkitűzéseinek mérsékése érdekében. A falu megmentése tehát megint kérdéses, mint negyvennyolc óta mindig. Egy biztató jel volt nemrég: a falu

tanulmányozásának kormányzati felkarolása, azonban ez a szép terv is zátonyra futott.

Az adórendszer beígért reformja is sokat segíthet a falu népén. Ez a munkálat, amelynek még körvonalait is az előkészítők titoktartásának leple fedi, felmérhetetlen fontosságú a magyarság fejlődése szempontjából, feltéve, hogy kellő nemzetpolitikai hozzáértéssel, a társadalmi erők és értékek összefüggéseinek, anyagi feltételeinek figyelembevételével és mindenekfelett kellő előrelátással és bátorsággal készül az új adórendszer kidolgozása. Eddig nem sok jóval biztatott pénzügyi kormányzatunk éppen a nemzetpolitikai szempontok iránti érzék tekintetében. Sem az arányos adókiivetés (elavult földértékelések!), a városi jövedelemeltitkolások kiirtása, az antiszociális adónemek kiküszöbölése, sem pedig az áttekinthető és könnyen ellenőrizhető adókiivetés és lerovás érdekében nem történt jelentékenyebb intézkedés. Az adókérdéshez mindenki hozzá tud szólni bizonyos részprobléma szemszögéből, de kevesen az egész közteherviselés társadalmi kihatásai tekintetében. Ha a kormány ezúttal megvalósítaná azt a régi eszmét, hogy egy ilyen végtelenül fontos reform a társadalom komplex voltának megfelelően minden irányban hivatott szakértők lelkiismeretes kooperálásából alakuljon ki, nagyban előmozdítaná az új adótörvény üdvös hatásához fűződő, igen széleskörű nemzeti érdekeket.

Pakodi Pál.

NÉPÜNK TÖRTÉNETI TUDÁSÁRÓL.

Nehezen határoztam el magam arra, hogy kutatás tárgyává tegyen falusi népünk történeti tudását. Nehezen és pedig két okból nehezen. Először mert sejtettem, hogy igen csekély fokát találok a tudásnak. Másodszor, mert tisztában voltam azzal, hogy vizsgálhatni, ez a legtapintatosabb formában sem népszerű mulatság.

Ha néprajzi gyűjtést végzek, mindig én vagyok a tudatlan. Tanulok. De most, amint én akarok okosabb lenni, vége lesz a bizalomnak. Mindenkinek eszébe fog jutni, amit a vén Kárász Eszter mondott, hogy:

— Nem jó az urakkal barátkozni, mert valami disznóság süli ki belőle.

Jelen esetben ez a tudatlanság lesz, ami halálos szegény. A szegénykezés szüli a bizalmatlanságot, s én látom kárát, az úrféle, aki kívülről akarok behatolni egy idegen világba.

De egyszer mégis csak ráhatározza magát az ember. Ez is meg-

történt, mégpedig 1938 novemberében, a Felvidék visszacsatolása alatt végeztem a gyűjtést. Elnézést kérek, ha még a vármegyének Szatmárnak a nevét is vonakodva mondom meg. Elhallgatom a faluk és egy-két kivétellel az egyének nevét. (Bár adataikkal rendelkezem.) De gyűjtésem eredménye egy-két eset kivételével lehangoló, s ki szeretném zárni annak lehetőségét, hogy egyesek tudomást szerezzenek arról, hogy a magunk közt folytatott beszélgetések nyilvánosság elé kerültek. Viszont ezt a beszámolót, úgy érzem, kötelességem elmondani, hátha megtörténik az a nemvárt csoda, hogy egyetlen illetékes tényező felfigyel szavamra.

Nem léptem fel nagy igényekkel. Röviden összefoglalva azt akartam tudni, hogy ki volt a honalapító, kik voltak az országépítők. Itt főként István, Nagy Lajos és Mátyásra gondoltam. II. Rákóczi Ferencről, mint legjellegzetesebb szabadsághősünkről kerestem volna valamit, hiszen felkelése ott indult meg és ott is zárult a vármegye földjén.

Az eredményt gondolatcsoportokban, százalékokban akartam kifejezni. A falu minden rétegét meg akartam szólaltatni. A módos kispap, a napszámos, a gazdasági cselédség, férfiak és nők, fiatalok és öregek rendre sorra kerültek volna, csak épp a rendszerezés maradt el, mert *a semmit* bajos rendezni.

Az első, akit vallatóra fogtam, 31 éves, eszes, ügyes asszony. Négy elemi végzett, bizonyítványa jeles. Tudja, hogy István volt első királyunk, de érdemeit már nem tudja. Arra a kérdésemre, hogy mikor uralkodott, azt feleli:

Lehet száz éve, lehet háromszáz éve is.

Vállat von, elneveti magát.

Felőlem lehet több is, kevesebb is.

Minden további kérdésre kicsit neheztelő hallgatás a felelet. Mikor látja, hogy nem vagyok megbotránkozva, azt mondja:

— Első tanuló voltam én. De a háború alatt jártam oskolába. Az öreg Ács tiszteletes úr tanított. Csak mesélgetett, meg olvasgattunk. Történelmet, földrajzot nem is tanított. Mint gyermek voltam édesapámmal Munkácson. Csak csudáltam azt a fene nagy hegyet. Azt mondja Krisztina András: — Nem hegy az, te bolond! hanem vár. Van abba' egy szoba. Abba' minden úgy van, ahogy Rákóczi Ferenc hagyta, mikor elfogták. — Mint afféle pulya, rettenetesen szerettem volna látni, de azt mondták, hogy nem szabad oda bemenni. — Azt azonban, hogy ki volt Rákóczi Ferenc, már nem tudja.

Két fiatal, más községbeli, 17—19 éves leány kapcsolódik be

itt a beszélgetésbe. Mindkettő hat elemít végzett, bizonyítványuk kitűnő, ők tudják, hogy Rákóczi Ferenc Zrínyi Ilonának volt a fia. Kiskorába elvitték Rodostóba. Törökországba. De vízzé csak nem tudták változtatni a vérét. Hazajött. Lett Erdélyország fejedelme. Onnan újra elbujdosott Rodostóba, mert üldözték! — Kérem, kik üldözték? — Azt már nem tudom. Elfelejtettem — feleli a bátrabb. — Pedig nagyon jó történettanuló voltam én. De egy verset mégis tudok róla:

Messze, messze Rodostóba,
Rákóczi van bujdosóba.

Bujdosik, mert nincs hazája... tovább nem tudom. A testvére is körülbelül ennyit tud. Tudja, hogy István első királyunk vallásos volt. Arra a kérdésre, hogy milyen családból származott, nyugodtan ezt feleli:

— Habsburgi. De olyan vallásos volt, hogy elrendelte, hogy aki vasárnap templomba nem megy, annak szúrják ki a fél szemét. Az országot 63 vármegyére osztotta.

Nagy Lajosról csak a két leány tudja, hogy a tatárjárás után uralkodott, s a mohácsi síkon esett el. Belefűlt a Csele patakba . . . Mátyás igazságos voltát a három nő versengve vallja. Margit egy igaz történetet is tud róla.

A három közül egy se hallott róla, hogy az 1938-as esztendő István emlékének lenne szentelve. Kérik miért?

— Mert 1038-ban halt meg. Hány esztendeje annak?

Hárman se tudják kiszámítani.

A koronát István kapta, mondja a két fiatalabb. Nagy gondolkodások után az egyik meg is mondja, hogy a pápától. Kitűnő — mondom. — A nevét nem tudnád annak a pápának? — Nem.

Ideveszem egy 67 éves asszony vallomását is. 18 hold földjük van, iskolát járt. Az ég világán semmi egyebet nem tud, minthogy István király volt. Ezt is csak nehezen lehet belőle kihúzni. Pedig eszes, ügyes, ráolvasó híre miatt az egész falu előtt is becses személyiség. (Nem szabad azt hinnünk, hogy a ráolvasó buta. Akkor nem is bízna benne senki.) Mentségére azt mondja: — Pedig Dóczi elé jártam én oskolába. Annak pedig olyan híri vót, hogy akit meg akartak dicsérni, annak azt mondták: — Tán bizony Dóczi elé jártál te is? Fenn is van a neve ma is.

Az egyik 63 éves asszony a vejénél lakik, aki béres. Az asszony írni-olvasni nem tud. Két oskolát járt. Először elbeszélgetünk.

Aztán óvatosan becsúsztatok egy kérdést, egy másodikat, egy harmadikat. Az asszony végül azt mondja:

— Erről bizony nem sokat tudok, mert nincs is az embernek hozzá sorja. Az apám tudott volna minderről beszélni, mert az nagy világot látott, tizenkét esztendeig volt katona, ő beszélte, hogy a tatárjárás alatt egy asszony gyerekágyat feküdt. Egyedül volt. Jött egy tatár lovas. Megkötötte a lovát a rédejfához (a tornác karfája), oszt bement az asszonyhoz. Vízet kért. De az asszony nem tudott neki adni. Mondta is, hogy nincs víz a házban. Hanem itt áll fejtül a káposztáshordó — mutatta —, ha arról elhengeríti a követ, ihat. Ótja a szomjat. Mikor oszt a tatár behajolt a hordóba, az asszony meglökte a követ, az ráesett a tatár fejére. Meghótt a tatár. Felkótt az asszony. A lovat bekötötte az istállóba. Az ura, hogy hazajött, kibontotta a tatár lován az átalvetőt. Tele volt rablott kincessel. Az mind az emberé lett. Jól jártak.

Az öregasszony körül ott lebzsel két leánya is, de a tudás őket se bántja. Meg is mondják őszintén: minek az nekik?

Mindez azonban csak asszonyok értelmetlen beszéde, lehetne mondani. Szavazati joguk sincs, nincs is rá érkezésük, nem is érdekli őket a történelem. Ám lássuk, mit mondanak a férfiak.

A fiatalokon kezdem a kérdezgetést. 18, 20, 30 éves emberekkel beszélek. Valamennyi iskolát járt. Az eredmény ugyanaz, mint a vászoncselédeknel. Többen lelki nyugalommal azt mondják, hogy ezt a kifejezést: *Árpádház*, ők nem hallották soha. Hiába hivatkozom a vérszerződésre. Fanyalogva felelgetnek, nem tetszik nekik a vallatás. Aki teheti meglép. Az egyik Árpádot, a másik Ferenc Józsefet vallja az első királynak. Köztük is akad, aki Nagy Lajost a Csele patakába fullasztja a mohi pusztán, esetleg a mohácsi síkon. Akad olyan, aki bátran azt feleli, hogy ő bizony minderről az iskolában nem hallott semmit. Nem mondja, de kifejezi, hogy így nem is köteles tudni.

Házigazdámnak a gazdája 39 éves. Hat elemít végzett. Bizonyítványa tiszta kitűnő. Sűrű kérdésekre igen határozatlanul, vonatottan adott feleleteit összesítve adom:

— István volt első királyunk. (Protestáns vidék és így a szent jelzőt következetesen mellőzzük, ők is. Én is.) István vallásos volt. Egyéb érdemét nem tudom. Hallottam, hogy Lajos néven volt egy királyunk, akit nagynak mondanak. Mért? Azt nem tudom. A családnevét nem tudom. Mátyás apja után a Hunyady nevet viselte. Érdemeiről, igazságos voltán kívül, nem tudok. Munkács várát Zrínyi Ilona védte. Nem tudom ki ellen. Esze Tamásék Rákóczi

katonáinak a leszármazol Rákóczi Ferenc az osztrák ellen kelt fel, nem tudom mért.

A nóta alapján rá lehet vezetni, hogy:

— Ni, csakugyan. Bercsényi nekie hadvezére volt.

Bizonyos fokig vigasztaló, mikor a kisbíróhoz jutok el. Boszszantja ugyan, hogy nem izentem meg, hogy miről akarok vele beszélni, mert akkor könyvből meg Nagy Ignáctól kiokosította volna magát, de nincs mit szégyenkeznie. Alapos kérdezőgétéssel, de ki lehet belőle venni, hogy Ázsiából jöttünk. Kereken 200-al több mint ezer esztendőnek előtte. A Kárpátokon innen Árpád vérszerződést csinált. Kötelezték magukat arra, hogy a hazát megvédik. Az első király Árpád honalapító, István vallásfejlesztő király volt.

Rövid beszélgetés után maga állapítja meg, hogy nem lett volna jó, ha István a császártól kér koronát. Akkor a császár dirigálni akart volna. Már pedig — mondja — a magyar mindenkitől függetlenül akar élni.

Azt kérdem, mit mívelt ez az István király?

Az alkotmányokat ő hozta. Vallásilag is ő hozta azt a rendet, ami van, mert akkor pogányok voltunk.

Miért kellett ősi vallásunkat elhagyni?

A pogánysággal nem messzi lehet menni, meg kormányozni. Jobbnak látta István a kereszténységet. A pogánynál meg a kereszténynél a szív és a szeretet nem egyforma. Legyen az ember vallásos, mert akkor a lelke is jobb. A vallásos lelkű jobban boldogul. Szeretettel lehet csak összetartani a népet. Ha szeretet, hit nincs, akkor semmi sincs.

Ez az elgondolás nála nem pusztá szó. Nagy iskolán tanulta. 1916-ban orosz fogságba esett.

— Láttam, hogy az orosz nép olyan buta, hogy azt sem tudta, mért harcol. De a zsidónak, meg a hadifoglyoknak volt esze arra, hogy azt a duflaanalfabéta orosz felvilágosítsa — mért harcolsz? Azok csinálták meg a forradalmat is. A tisztje se bírt több tudással, mint én. A veresek oszt' azt mondták, hogy most mindenkinek segíteni kell. Álljunk katonának. De én nem állottam. Akkor azt mondták, hogy dolgozzak. Én meg felgondoltam, hogy péknek megyek, mert ahun kenyeret sütnék, ott én sem veszek éhen.

Tudja, hogy Nagy Lajos Lengyelország felett is uralkodott. Rákóczi kuruc fejedelemnek is érdeme szerinte, hogy ma szabad jogunk és szabad vallásgyakorlatunk van.

Pozsonyt mint koronázóvárost említi, s hallott asszonykirá-

lyunkról, Mária Teréziáról. Árpád nemzetségéből származtatja. De ezt már meg lehet neki bocsátani, az eddigiekre való tekintettel.

Végül még a szabadságharcot is említi Görgey világhosi fegyvertételével.

Itt megelégteli a vallatást és azt mondja:

— Kifogyott mán belőlem. Nagy Ignác meg a könyvek többet tudnának.

Az eddigi eredményekhez képest tüneménynek számít a kisbíró. Hiszen Istvánról két lényeges dolgot állapítunk meg, a kereszténység és a függetlenség nagy gondolatát.

Egy délután a szomszédos községbe visz át házigazdám. Válgalja is, hogy egy politikai beszélgetés során átvált erre a gondolatkörre, csak hallgatnom kell.

A kurátort és Imre Bertalan kispapját keressük fel. Mindkettő 51 éves, az egyik 35, a másik 15 holddal bír. Hat elemi végeztek. Ők a falu két legértelmesebb embere. Lassan történik meg az áthajlás a történelmi múltra. Házigazdám magas stílusban kezd. A napi politikai élet tengelyébe állítja István királyt, mondván, lássuk csak, maguk hogyan értelmezik a szentistváni gondolatot, melyet most annyiszor emlegetünk. Az egyik gazda ettől kezdve meg sem szólal. A másik azonban zavartalanul felveszi a témát. Lássuk, miben is állhat! Áttértette a népet a keresztény hitre. Ez lenne a keresztény gondolat, állapítjuk meg közösen. De tovább aztán nem is jutunk. A függetlenség nagy gondolatát nem vezeti le egyik gazda sem, de egy szóra megértik és tetszéssel fogadják. (Hogyne növelné öntudatát az, hogy ő 900 esztendő gondolatnak a híve!)

A nemzet hivatását a Kárpátok medencéjében nem vezeti le egyik gazda se. Nem kevésbé fontosabb ez a másik kettőnél. Pedig a tény történelem az Imre Bertalan előtt nem ismeretlen. Tudja rendre a pogány felkeléseket. Árpád utódait IV. Bélán át III. Endréig kíséri, s az Anjouknál Petőfit citálja:

Nagy volt hajdan a magyar,
Nagy volt hatalma, birtoka.
Magyar tenger vizében hunyt el
Észak, Kelet s Dél hulló csillaga.

Büszke arra, hogy «nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára.» Ezt a Himnuszból tudja, de annál értékesebb, mert azt nem szájkómódra tanulta, hanem értelmezi. Azt, hogy a fekete sereg az első önálló hadsereg volt, már nem tudja.

De a legnagyobb élményt mégis csak a Nagy Ignáccal való

találkozásom jelentette. Eddig is minden ember reá hivatkozott. Nagy Ignác 20 holdas gazda, hat elemit járt. Azt mondja:

— Nem sokat tudok. Nem is készültem rá, hogy most egyszerre mindenre emlékezzek. De ami eszembe jut, azt elmondom szívesen.

Azzal álmélkodásomra elmondja szép rendre az egész Hun-Magyar mondakört, a gímszarvasról, Dúl király leányairól meg nem feledkezve. Attila megfordulását Róma előtt olyan szemléletesen, hogy ezt szószerint vissza kell adnom.

Mikor Attila megállott Róma előtt, a pápa bezáratta a város kapuit. Felment a bástyafalra és azt mondta Attilának:

Ne bántsd a várost.

Ki vagy te? — kérdezte Attila.

Én Isten szolgája vagyok.

Ha te Isten szolgája vagy, én meg annak az ostora vagyok. A hűtelen szolgát megbüntetem.

Ha te Isten ostora vagy, cselekedd azt, amit neked Isten parancsolt.

És megnyitatta előtte Róma kapuit.

A pogány hun királyt megszállotta valami. Nem is lehet azt tudni, hogy mi. De sértetlen hagyta a várost.

Épp így szószerint adom Istvánról mondott szavait is.

— Hálás kegyelettel adózom őseimnek, de egyiknek se anyyira, mint Istvánnak. Amikor 896-ban elfoglaltuk az országot, törzsekre oszlottan laktuk. A vezérek ki-kicsaptak a szomszédos országokba. De már 933-ban Merseburgnál, 955-ben Augsburgnál megverték minket. Keservesen megadtuk árát a kalandozásoknak. István, aki ugyan még akkor a Vajk nevet viselte, látta, hogy a pogány dáridós étellel fel kell hagyni, különben a szomszédos országok tönkre tesznek minket. De sok nehézsége volt Istvánnak ebben a szándékában. A legnagyobbat Gyula erdélyi fejedelem jelentette. De 997-ben mégis odáig ment István, hogy követsége ment a római pápához, II. Szilveszterhez, bejelenteni, hogy a magyarok vezérlő fejedelme óhajtja felvenni a keresztény hitet. Szilveszter erre a napra készített koronát a lengyel királynak. De látomása volt. S annak alapján a magyar királynak adta a koronát. Mert a pápát áthatotta az a tudat, hogy ha az a rakoncátlan, vészívó nemzet idetört, hogy a keresztény hitre tért, az Istvánnak az érdeme. Akkoron pedig Isten után a legnagyobb úr a pápa volt. Előtte királyok hódoltak. Canossa várában a német császár alázkodott meg előtte.

Felteszem a kérdést: — Kérhette volna István mástól is a koronát?

Rövid gondolkodás, még egy-két kérdés és már mondja is Nagy Ignác, hogy a német császár is adott volna koronát.

Miért nem onnan kérte?

Miért is ment volna a német császárhoz? Ha jól meg-gondolom, a német császárok voltak, akik Merseburgnál meg Augs-burngnál megverték minket. Csak nem kér akkor tőlük koronát?

Isten bűnül ne vegye, de nekem ebben a percben az augsburgi vereség nem fáj. Mert felért velem, hogy magyar önérettel tudja látni végre egy parasztember a nemzeti múltat.

Szeretném tudni, hogy ez a szokatlanul világosfejű magyar mit gondol arról, hogy mi a feladatunk és keresnivalónk a Kárpátok medencéjében, ahol megcsonkítva, csupa ellenség közt, de ma is élünk. Erre a kérdésre nem felel. Elmulasztottuk olyan könyvet a kezébe adni, amelyből az ő értelme levonhatná tanulságot, hogy Kelet és Nyugat határán ezer esztendeje tartjuk az egyensúlyt. Minden ittlakó nemzet közt nekünk kell vagy legalább is kellene, magasabb szellemi képességünk alapján a kiegyenlítő, a rendet, nyugalmat biztosító, összefogó erőnek lenni.

Olyan tisztelettel köszönök el Nagy Ignáctól, amilyen tisztelet kijár annak, aki a falu szörnyű kulturális elszigeteltségében, a ma-gyarság szellemi életének közösségéből kirekesztve, anyagi eszközök híján is megtalálta a lehetőséget arra, hogy a magyarság történeti életének részesévé tegye magát. Mert nemzeti történelmünket tudni, szeretni annyi, mint a nemzet sorsközösségbe belenőni.

De ne ringassuk magunkat tévhitekben az Imre Bertalanok és Nagy Ignácok száma szörnyű csekély, s velük szemben a teljes tudatlanságban élők tömege óriási. Hiszen, ha kereken csak 50-re teszem az emberek számát, akiknek történeti tudását kerestem, akkor is csak három olyan embert találtam, akivel történelemtől beszélni is lehetett, aki a tény történelmet tudta. Számokban kife-jezve ez 6%. De ha figyelembe veszem, hogy a falu legértelmesebb-jeit kerestem fel a legtöbb esetben, akkor a helyzet még rosszabb.

Luby Margit.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Dr. Szabó József: *A jog alapjai, különös tekintettel a nemzetközi jogra.* A Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása. Budapest, 1938. 96 oldal.

Őszinte írás. Nyíltan bevallja a jogpozitivizmus csődjét. De szkeptikus. Fele úton megáll. A jogpozitivizmus és a természetjog: a realizmus és az idealizmus dogmatizmusán felülemelkedik. De nem tudja az ellentéteket megnyugtató véglegességgel úgy megoldani, hogy a tézisből és antitézisből egy termékeny szintézis álljon elő. A széksziszt csak kritikai funkciója tudja igazolni. Ha túlradagoljuk, erőltetjük, egyszóval radikalizáljuk a széksziszt, a problémák elhalnak és bekövetkezik a logikai holtpon. A szerző látja ugyan, hogy a pozitivista ideológia logikai formák üresen kattogó szerkezete, a tiszta jogtan pedig üresen járó logikai malom. De nem bír, vagy nem tud a logicizmus módszerével szakítani. Igaz, hogy ez a logika nincs nála minden pátoz nélkül (33—34. és utolsó oldal), ami sok mindent megmagyaráz, illetőleg igazol.

Az a Humetől Kantig terjedő és a szerző által igen alaposan áttanulmányozott szellemtörténeti helyzet, amikor a jogelmélet egész problematikája logikai eszközök segítségével megoldhatónak látszott és amely Kelsenen és iskoláján keresztül egészen a közelmúltig ígézetében tudta tartani a lelkeket: véglegesen lezárult. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a jogban van ugyan logikum, de ez is sajátos kiformaltságú. A jog nem maradéktalanul logikai szubsztancia. Nem egyrétegű, hanem többszörösen összetett szerkezetű. Sem a jogelmélet, sem annak módszerei elgondolása nem lehet egy elvű. Ahogy a jogelmélet nem állhat meg erős formális: külön logikai alapvetés nélkül, azonkép viszont a jogelméleti tiszta logicizmus: a normalogizmus csakúgy illúzióknak bizonyult, ahogy az alpnorma meghamisított misztikuma merő fikciónak. Nem is olyan nagyon sokára a kanti ismeretelmélet criticizmusa után a legjobb elmék a világot nem e monista szemlélettel értelmezik, hanem képzetből és (metafizikai értelemben vett) akaratból és ezen elemek

valóságos szintéziséből kísérlik ezt megmagyarázni, sőt a képzetek és az akarat érzelmi, indulati aláfestettségére is egyre nagyobb gondot fordítanak. Egészen hasonlóan vonulnak fel a joglogikai alapvetés mellé a szociológiai, lélektani és szellemtörténeti szempontok, amivel a jog spektruma kiteljesedik, szintetikussá válik.

A módszerileg tisztára logicista jogelméletnek anyagi síkon a pozitivizmus felel meg, vagyis a jog mindennemű metafizikáját tagadó irányzat, amely csak a tételes szabályok mechanikusan: egy mechanikai szintézissel (75. old.) rendezhető tömegét látja, a törvények szellemét pedig ideológiává fokozza le. Ez a logicista jogelmélet maradéktalanul értelmezni tudja a jogot mint normatív rendfunkciót. Ennek a rendfunkciónak a szabatos kifejtése és az egyes jogszabályok el nem szigetelhetőségének, az elszigetelés irreális mivoltának, vagy egyszóval: a jog egészes — ahogy én nevezném —, szintetikus mivoltának kimutatása Szabó József jelen művének a legsikerültebb teljesítménye, ahol terminológiai nagy készsége is igen előnyösen érvényesül. Szerzőnk e fejtegetései szerint a tételes törvény nem atomizáltan, hanem mint normatív plurale tantum, vagyis tömör hatványában testesíti meg az abszolút, transzcendens jogeszmét és felel meg a társas együttélést rendező feladatának. Ha a szerző még fokozottabb tekintettel tudott volna lenni a nemzetközi jogra az alapok megvetésénél, mint ahogy műve alcímében foglalt ígéretéhez képest bizonyos mértékig volt is, úgy az államok társadalmára is alkalmazza, illetőleg kiterjeszti fenti tételét. Szerény nézetem szerint ugyanis nemcsak a jog, hanem az állam is — és pedig politikai értelmű — plurale tantum. Elszigetelten minden autarchiás törekvés dacára sem tud az állam létezni, hanem csak mint a nemzetközi jogközösség egyenrangú tagja állhat meg addig, amíg ezt a belső ereje szerinti pozícióját, a nemzetközi jogalkotásban való részvételét, vagyis a természetjog szerinti jogsultságát fenn tudja tartani. A nemzetközi jogra való különös kiterjeszkedés egyébként szerzőnk jogalaptani kísérleténél tiszta jogtani hagyomány, amelytől teljesen szabadulni nem tud, vagy talán ez idő szerint nem is akar. A tiszta jogtan minden ideologikus elemet dogmatikus hevességgel támadott. Hallgatólagosan pedig a misztikus alapnormából fogalmilag egységessé fejlesztett világjog utópikus eszméje mozgatta, amelyet végeredményben azonosított a nemzetközi joggal.

A szerzőnél a tiszta jogtannak nemcsak szólamai, hanem fogalmi fordulatai is (ismerettárgy megkettőzés, okfogalom meg-személyesítés, a hatalom másik énje, a hatalom tragikuma, a háta-

lom, mint az okfogalom ábrándosan megszemélyesített körülírása stb.) vissza-visszakísértenek. Aki ezeket az igéket imádkozza, ezt a fogalmi liturgiát tartja, nem saját Istenének oltárán áldoz, hanem idegen bálványoknak hódol . . .

A logicista jogelmélet nem tudja megmagyarázni a jog igazság-funkcióját. Ez a hiányérzet ébreszti fel a szerző termékeny kételkedését az egységes jogeszmet «Sein» és «Sollen» síkokra hasító és fiktív beszámítási pontokra aggató fogalomelemzés egyedül üdvözítő mivolta tekintetében. Ezért kutat új jogalapok után. Megkísérli a «Sein» és «Sollen» síkok dimenzionális kapcsolatát, a lét és érték valami új fogalmi szintézisének kibontakoztatását. A végső alapot az emberi alanyiségben, a helyes módszert az intuícióban véli megtalálni. Abban az alanyiségben, amelyben «egyedül bír értelemmel a tételes jog és a pozitivitás, a természetjog és az erkölcs» (93. old.) és abban az intuícióban, amelynek «hídja a transzcendens végtelenbe szalad» (92. old.).

Az alanyiség mint jogalap természetjogias felfogás, mert alanyiség annyi, mint emberi természet.

Intuíció mint módszer megtagadása annak a tételnek, hogy nincs más, csak szkeptikus gondolkodás, mert az intuíció teremtő elvű elgondolás, míg a szkepszis magában véve steril és a végtelenbe törő teremtő erők észszerű méretek közé való szorítása.

Aki a jog ontológiai létalapját és axiológiai érvény alapját az emberi alanyiségben keresi, azt az elme-kibontakozás fokozatosságának törvénye szerint már csak egy lépés választja el a jog lélektani alapvetésének keresésétől. De melleleg nem tudom elhallgatni, hogy a jog alapját az emberi alanyiségben keresni ugyanaz a beállítottság a joggal szemben, mint a jog alapját, ha nem is a természetben általában, de az emberi természetben keresni.

A pozitivizmus és a természet jogias felfogás dogmatizmusa és a dogmatizmus elleni küzdelem maga is dogma, a radikális szkepticizmus dogmája, amely nem fontolja meg kellőképpen azt, hogy az elméletnek mint logikai szerkezetnek, illetve szerves felépítésnek szilárd vázra van szüksége, vagyis hogy a dogmáknak is van tudománytani fontos jelentőségük. Ami ellen küzdeni kell, az nem is annyira a dogma és a benne való hit, hanem az idolum, illetőleg a téves dogmaképzés.

A jog alapjainak problematikái foglalatja, vagyis a jogi alaptan nem volt ismeretlen a pozitivizmus korában sem. A jogforrások lépcsősen tagozódó és a hipotetikus alapnormán épülő elmélet pedig kapcsolatban a tételes törvény teljes, előre kiszámítható: «exakt»

jobbiztonságot garantáló hézagtalanságának dogmájával, ezen alaptan keretében igen fontos szerepet játszott. A szerző a problémaismétlődés e jelenségét, amely szerint a jogelméleti alapproblémák minden jogbölcseleti stílusban ismétlődnek és csak fogalmazás dolgában különböznek egymástól: általános törvényszerűségként kezeli. A realista pozitivizmus és az idealista természetjogias felfogás nála úgyszólván ugyanazzal a probléma-állománnyal bírnak és a megoldások is legfeljebb dogmatikai előjelben különböznek egymástól. A pozitivisták és a természet jogias felfogások ezek szerint metodikailag egyenértékűeknek volnának tekinthetők, ha ezt az egyenlősítést a szociológiai jogszemlélet meg nem cáfolná a pozitívizmus és a természetjog ellentétes társadalmi funkcióinak kimutatásával. Szerzőnk egy kopernikuszi fordulattal, a jog tárgyi egységének feladásával s egyaránt óvakodva a realisztikus és az idealisztikus dogmatizmustól (47. old.), a pozitívizmus és a természetjog fölé emelkedő *szinopszis* útján kísérel meg egy új jogi alaptant, amely a jogi fogalomvilág ismeretlenjeit *egyetlenegyre*: a megismerő alanyiságra szorítja le. Ez az alanyiség a tudat, illetőleg a felfogás és a lelkiismeret egysége által biztosítja a lét és az érvény egységes kapcsolatát s belőle a lét és az érvény egyaránt levezethetők (91. old.).

A gyakorlati jogász csak örömmel üdvözölheti a törvények egymással összefüggő kapcsolatából következő jogi rendfunkciónak a szerző nyújtotta magyarázatát, avagy a jogerő intézményének a regresszus in infinitum logikájából folyó kifejtését. A jogfogalom kétízben is megkísérelt meghatározásával azonban már nem megy sokra a gyakorlat embere (59. old.), sőt szerény véleményem szerint e meghatározásoknak elméleti átütő erejük sincsen, élettelenek, könyvszagúak.

Mindent egybevetve az a meggyőződésem, hogy a szerzőnél, bár módszer dolgában egyelőre még a szintetikus ítéletek illuzórius mivoltát hangoztatja (21. old.) és az analízis előnyeiről van meggyőződve, mégis határozottan észlelhető bizonyos, hogy az ő kifejezésével éljek: «antitétikus» fejlődés a formális logikából a lélektani irány felé. A jog társadalmi jelentőségének erős kihangsúlyozása pedig feltétlenül a szociológiai alapvetést is ki fogja nála alakítani. Aki a jogelmélet bölcseleti elhivatottságát hívó lélekkel hangoztatja, nem állhat meg elvégre az analitikai formák imádatánál, az alanyiség világában mozgó különbségtételek induktív kutatásánál (21. old.), hanem annak előbb-utóbb végig kell futnia a jogi megismerés egész skáláján. Az induktív és a deduktív megismerési

formák, a jog összes dimenziói (6. old.) elvégre csak eszközei egy magasabb megértésnek, amelynek világánál természetjog és pozitívizmus, a jogi okság egész szövevénye, az ontológia és axiológia minden problémája, a szociológiai, logikai, lélektani és szellem-történeti elemek, az irracionális tényezők félelmetes ereje mind csak mozzanatok a jog egyetemes életében. Szerzőnk tiszta lélekkel közeledik e magasabb megértéshez. A bölcsesség és a véges emberi elme közt más viszony nem is lehetséges, csak ez a tisztalelkű közeledés, barátság: vagyis az eredeti értelmű filozófia!

Hegedűs József.

Dr. Pernetzky Béla: *A kollektív munkaszerződés.* A budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem magán-jogi szemináriumának kiadványai, n. füzet. — IX + 311 old., Budapest, 1938. Grill K.

A jog a szellem-erkölcsi élet egyik sajátos társadalmi jelensége és mint ilyen tárgya a szociológiai tudománynak. A jognak, mint szellemi kategóriának normatív szemlélete azonban önálló dogmatikájú jogi tudomány, amelyet az általános bölcséletivel rokon jogi pozitívizmus a természetjogias áramlatok elleni harcok folyamán kristályos tisztasággal képzett ki. A mai jogelmélet tisztában van azzal, hogy szociológia, normatív szemlélet, pozitívizmus és természetjog módszeres szempontok csupán, amelyek egy-egy lendülettel a helyes jogmegismerést előbbre vitték. E megismerési folyamatnak fejlődése során végül is elő kellett állania egy pontnak, amikor a különböző módszerek szélső egyoldalúsága lecsiszolódik és valamennyi módszer-elem végső szintézisbe kívánkozik. Nincs a jogéletnek olyan megnyilatkozása, amelyre ez a helyzet reá ne ütné bélyegét. Pernetzky műve sem kivétel. Szerzője egészen modern szellem. Ujját rajta tartja a kor vérkeringésének ütőerén. Modernsége már a tárgy megválasztásánál is szembetűnő. Nem valami lehiggadt jogintézményt dolgoz fel századszor, hanem bátor kézzel még forrongó anyagot merít az élet kohójából és azt biztos fogásokkal szemünk előtt formálja. Ez a kollektív munkaszerződés, amely mint sui generis kötelmi szerződés-típus aránylag rövid, de annál drámaibb múlt után világjelenséggé lett. Szociálpolitikai funkciói elől senkisémm zárkózhatik el, aki, miként Pernetzky is, optimista lendülettel hisz a jogszeme társadalomszervező és társadalomfenntartó erejében.

Pernetzky tárgyának feldolgozásánál ösztönösen érzi, hogy az sokkal bonyolultabb, semhogy egyetlen eljárással kimeríthetné.

Műve alapvető részében ezért először is a szociológia módszerével a tényállást rögzíti, majd a továbbiakban egyenkint történelmi, dogmatikai és jogpolitikai vizsgálatnak veti azt alá. Az eredmény mindenütt sorslátó világossággal egy és ugyanaz: a munka régi alkotmánya elavult, újat kell helyébe tenni. Pernetzky jogpolitikája ennek dacára korántsem mindenáron újíto. A régi magánjog lényegét: a szabadságot át akarja menteni az új kollektív világba. Minthogy azonban senkisé tagadhatja, hogy a felek szerződési szabadsága éppen a szolgálati szerződés terén pusztá fikció (235. o.), feladja a korlátlan magánautonómia elvét. Ezt egyfelől hatósági beavatkozással (közjogi megoldás), másfelől pedig a kollektív munkaszerződéssel, illetőleg e szerződés munkaszabályainak átalakító erővel való felruházása útján (magánjogias megoldás) véli elérni (236. o.). Az átalakító erő (Unabdingbarkeit) a kollektív munkaszerződésnek, mint új magánjogi alakzatnak az a jogtechnikai eszköze, amelynek révén az egyéni ügyleti akaratot a kollektív ügyleti akarat köti (129. o.). — Ezzel kiküszöböljük ugyan az egyéni alkut, de egyben kollektív formában magasabb társadalmi síkon visszahozzuk azt. Ennek jogi eszköze, a kollektív munkaszerződés egyben hozzájárul a sztrájk kérdésének simább megoldásához is (239. o.).

Pernetzky jogpolitikai követelményeit jogdogmatikailag kelően alátámasztja. Fáradságos, gondos részletmunkával igazolja, hogy a kollektív munkaszerződés hatásait a mai magánjogi rend valamennyi tényezőjének idegenkedése miatt nem lehet elérni, bár a kollektív munkaszerződés az általános magánjogi szabályok alapján sem hatástalan (240. o.). A joghatások mibenléte tekintetében azonban teljes bizonytalanság uralkodik; a bíróságok idegenkednek az egész intézménytől és a kollektív szerződés lényege: az átalakító erő (Unabdingbarkeit) az általános magánjogi szabályokból le nem vezethető. Tehát ott, ahol a talaj erre megérett, novelláris úton meg kell teremteni ezt az intézményt. Idővel azután e szerződési típus általános szabályai ki fognak kíváncsozni a különleges törvény keretéből, hogy elfoglalják helyüket a Magánjogi Törvénykönyvnek a szerződés általános szabályait nyújtó részében (250. o.).

A dogmatikai rész egyébként törvényelőkészítő szakmunkálat, illetőleg indokolásszerű anyag egy megalkotandó munkatörvényhez és főleg ezért becses. A csak-jogászt e föltárt műhelytitkok gyönyörűséggel töltik el. Az átlagműveltségű és társadalomtudományi kérdések iránt is fogékony olvasót pedig e skolasztikus szigorúságú

fejtegetések a törvényszerkesztés, mint szellemi teljesítmény iránti tiszteletre gerjeszthetik.

Mindezek kifejtése után azonban nem hallgathatom el a következőket:

A szükségnélkül eredeti szórendben meghagyott francia, de főleg német mondatrészekkel teleshórt fogalmazás, amely különösen a dogmatikai részben túltengő, nyelvestétikai szempontból súlyos megrovást érdemel,

Akinek annyira izmos az önálló gondolati vonalvezetése, mint Pernetzkyé, annak nem szabad saját szövegezését, inkább jegyzetbe kívánczó, összehasonlító idegen anyaggal agyontarkítani. A magyar jogtudománynak lépést kell tartani a külföldivel. A versenyből kifolyólag sokszor kell átvenni és áthasonítani idegen joganyagot, de semmiféle hűbéruraságnak nem szegődhetünk alá-zatos jobbágyaivá. Nyelvi kifejezésbeli készségünk önállóságát őrizzük meg minél teljesebben! Akik a társadalmi törvényszerűségeket kutatják, tisztában vannak azzal, hogy a nyelv nem alakosság és forma a népek életében, hanem lelkiségüket leghívebben kifejező lényeg.

Műve történelmi részében Pernetzky a gazdasági és jogi életjelenségek összefüggéseinek igen alapos ismerője gyanánt mutatkozik be és a céhszabályokat jelöli meg a kollektív munkaszerződés legfontosabb előképei gyanánt. A kollektív munkaszerződés, mint modern jogi jelenség azonban az egyesülési szabadság elvi alapján nyugszik, míg a céhek, mint minden középkori intézmény, a szigorú alá- és fölrendeltség és ezzel kapcsolatos tekintély elvén alapultak (40. o.). A kollektív munkaszerződések előtérbe nyomulása csak a termelési viszonyok, a gazdasági életrend és az uralkodó jogtípus együttes elváltozása folytán történhetett meg. Ezen elváltozás legjellegzetesebb sajátossága a tömegesedés. A gazdasági fejlődés általános tömörülésének kora a munkaoldalon meghozta a kollektív szerződést, a tőke- és tőkés oldalon pedig a kartelleket és a trösztöket. Nem a véletlen, hanem sűrített és egyszéri ránézéssel nehezen felismerhető okok összessége idézte tehát elő, hogy két, annyira különböző tudományos egyéniség, mint Pernetzky Béla és Harasztosi Király Ferenc majdnem egyforma módszerrel és időben is közel egymáshoz (Király kartelljogi műve 1936-ban jelent meg) egy-egy monográfiában dolgozták fel az újabb gazdasági jog sarkosan összetartozó jelenségeit: a kollektív munkaszerződést és a kartellt. (Király művére majd legközelebb visszatérünk.)

A szabadelvű elképzelés szerint a munkapiacon szabad egyé-

nek kínálják munkájukat szabad vállalkozóknak. A megegyezést az alku közvetíti. A modern élet a munkavállalók szakegyesületi tömörülését fejlesztette ki. Ez viszont kiváltotta a munkaadóknak ugyancsak szakmaszerinti egyesülését. Ezzel megteremtődtek a munkaszerződés legfontosabb s közvetlen társadalmi előfeltételei (55. o.) közös alku kollektív alanyai, amelyeknek politikai színe-zete — szerzőnk szerint — egyáltalában nem szükségszerű jelenség. A szakszervezeti mozgalom történelmi kialakulását Pernetzky a modern kollektív munkaszerződés előjátéka gyanánt tárgyalja (73. o.) ami kissé túljogásziás szemlélet.

A régi tiszta kötelmi típusú munkaszerződés egységekkel dolgozott. A köz- és magánjog határmesgyéjén mozgó kollektív szerződés viszont csoportokban gondolkodik. Ehhez képest minden eleme kollektív hatvány; ebből az alapvető különbségből adódnak jogi szerkezetének sajátosságai is.

Rendkívül jellemző Pernetzky jogszociológiai iskolázottságára, hogy a kollektív szerződés történelmi mélyebb gyökereinek föl-tárásánál elsősorban arra a kérdésre igyekszik felelni, hogy az érdekeltek milyen nézeteket tápláltak az intézmény felől (55. o.). A modern jogszociológiának egyik vívmánya ugyanis az a belátás, hogy a jognak legbővebb forrása a fölöle táplált egyetemes társadalmi hiedelmekből fakadt. Pernetzky előtt egyáltalában nem közömbös a magánjogi forma, de ennek kedvéért seholya-golja el a szociális lényeket. Ez okból összebékíteni törekszik a klasz-szikus formák közt mozgó régi magánjogot a modern élei kollektív alaptényeivel. Ennek az összebékítésnek jogtechnikai eszköze gya-nánt üdvözli a kollektív munkaszerződést, amelynek mintájára kollektív vállalkozási, adásvételi és feles haszonbérleti szerződések is elképzelhetők. Ilyenek csiráit a jogélet nem egy helyen már ki is termelte (136. o.). A kollektív szerződés jogi problémáját minden dogmatikai nehézség dacára megoldhatónak látja (138. o.). A szerző művének igen komoly értéke, hogy eszméi nem valami légüres elvontságban mozognak, hanem folytonos tekintettel vannak a hazai viszonyokra és föleg a mezőgazdasági munkapiac sajátosságaira. Annál sajnálatosabb, hogy alkotásának erőteljes stílvonalait s e vonalak eredeti szépségét sokhelyütt eltakarja az állványozás, vagyis könyvének az az anyaga, amely inkább előtanulmány számba megy s amelyet a kész munkából ki kellett volna selejtezni. Hiányzik végül a különböző szempontú részleteredmények végső összefoglalása s az ellentéteket feloldó egységes felsorakoztatása, vagyis a szintetikus jogelmélet teljesen tudatos alkalmazása. Műve

azonban így is számottévó gazdagítása a magyar jogi szakirodalomnak és szociológiai szempontból is értékes adalékokat tartalmaz.

H. J.

Bridgman P. W.: *The Intelligent Individual and Society.* New-York, Macmillan, 1938. 8°, 305 lap.

A szerző, ki a Harvard-egyetem matematikai és természet-bölcseleti tanszékét tölti be, a társas lét kérdéseinek exakt racionális megoldási lehetőségét keresi. Sokfelé ágazó, finom analízissel részletekbe menő vizsgálódásait alig lehetséges röviden összefoglalni, mégis megkíséreljük itt jellegzetesebb gondolatmeneteinek vázlatát adni.

Azt a precíziót szeretné az életre átvinni, amit tudományos munkásságában magátólértetődőnek talál s amit már magánéletének problémáira is oly nehéz, a társadalmi életre pedig ma még szinte lehetetlen alkalmazni. «Társadalmi intézményeink egyike sem nyugszik valóban oly biztos alapokon, mint amilyen biztosnak vesszük, amikor a szkeptikust meggyőzni vagy ifjúságunkat oktatni akarjuk.» Vizsgálódásai kapcsán tehát kénytelen hangosan hirdetni «sok mindent, ami mindenki előtt világos, de amit bárki, aki a társadalmi ösztönnek csak árnyékával is rendelkezik, jobbnak lát elhallgatni».

Hivatkozik mindenekelőtt a fizikában bekövetkezett forradalomra, a fogalmak és módszerek revíziójára és tisztázódására. A hibaforrások felderítése, a kritériumok szigorítása, a szellemi fegyverzet kiélezése korlátokat szabott ugyan, de egyben mélyebb megértést, precízebb látást s a tudásanyag gazdagodását eredményezte. Itt volna az ideje, hogy okulva szellemi eszközeink gyengéire vonatkozólag az exakt tudományok terén szerzett tapasztalatokon, a társadalmi problémák megismerése terén is érvényesítsük azokat, bár ez a fogalmak határozatlansága s a problémák nagyobb bonyolultsága következtében sokkal nehezebb.

A fizikában operálhatunk gondolat- vagy cselekvés-(folyamat-) képekkel, szavakba nem öntött vagy alig önthető képsorokkal (mentális művelet), társadalomtudományi téren eszközünk csak a szó, a verbális (dialektikai) forma, s majdnem kizárólag a verbális fogalom. Utóbbi alatt csak feloldhatatlan dialektikai láncban kifejezhető fogalmat ért, amely nem redukálható más, mint verbális alapra. Operatív értéke verbális s rendszeren valamely verbális formába való behelyettesítés útján érvényesül. Fogalmaink meglepően nagy hányada tisztán ilyen természetű. A szó a meggyőzés eszköze, s mint ilyen főleg arra jó, hogy embertársainkból bizonyos

irányú magatartást váltunk ki. Az ember ösztönösen irtózik az indokolatlan cselekvéstől, az indokolás helytálló voltát azonban ritkán analizálja, mert nem a tudományos helyesség, a «valóság» az, ami számára fontos, hanem az öntudat alatt lappangó indíték: a cél. A fogalmak túlnyomó többsége csupán megközelítő értelmű és sokféleképp alkalmazható. Állam alatt például szerfelett bonyolult komplexust értünk s a szót a legkülönbözőbb társadalmi intézmények és jelenségek megjelölésére használjuk. Ez a rövidítés a beszéd kényelmét szolgálja. Határozatlan fogalom a társadalom, különösen annak megszemélyesített értelmében. Vagy mit jelent a jog, jogom, jogosság, vagy mi legyen a kötelesség és miért kötelesség stb.? A fogalmak sűrítése (a gyorsírói állandó rövidítésekhez hasonlóan) a közlés gyorsaságát és egyszerűsítését szolgálja (hiszen nem lehet állandóan minden egyes szó pontosabb definícióját kérni), de egyszersmind teljes határozatlanságot eredményez. Súlyosbítja a helyzetet a tudazonosság ellenőrizhetetlensége, továbbá a következetesség igénye, ami a fogalmak túlfeszített-ségéhez vezet.

A racionalizáló gondolat legtöbbször majomi játék a szavakkal. Addig csűrjük-csavarjuk, míg valami értelmet látszanak nyerni, s valóban meglepő, hogy így is lehet gyöngyszemet találni. A legfontosabb mégis az, hogy más, t. i. a befolyásolni óhajtott egyed tulajdonítson annak értelmet. Az értelemkeresés haszna az, hogy legalább gondolkodásra ösztönöz, holott az ember nem szeret gondolkodni. A cselekvés hevében erre ritkán jut idő, s az így mégis elért siker a gondolat fölösleges voltát hirdeti, hiszen eredményre vezet a pusztán célösztön. Az élet szempontjából pedig a siker fontos, az élet eredményt követel. Az ideológia helyességére vonatkozó igényünket elintézi az intellektuális hiúság. Amit szociális tevékenységünk mélyén mint szilárd alapot mindig megtalálunk: ösztönünk, a *drive* (hajtóerő, indíték), mely cselekvésünket (gondolatainkat és szavainkat) formálja és irányítja. Ez mint végső láncszem a mi szempontunkból analizálhatatlan. A társadalmat is indítékok vezérlik: saját fennállásának érdeke.

Minél vitásabb valamely kérdés, annál inkább szeretünk általánosításhoz folyamodni, s legösztönösebb hajlandóságunk egyike: általános elvekben keresni létünk és cselekvésünk alapjait. (Annyival könnyebb általános elveket alkotni, mint azokat példával igazolni.) Az általánosítás egyébként sok időt és fáradságot takarít meg. A kényelem kedvéért ragaszkodunk a régihez, s ha felkarolunk is valamely új eszmét, nehezen válik vérünk-ké.

Az egyén és társadalom érdekei ütköznek (a köz áldozatot kíván). Lehetnek teljesen ellentétesek is. Utóbbi esetben az intelligens egyént nem köthetik ideológiák, melyeknek irrealitását világosan látja. Intelligens egyénekből alakult állandó társadalom tehát csak úgy lehetséges, ha azok többsége oly alapvető indítékokkal (ösztön, *drive*) rendelkezik, melyek kielégítése legalábbis összeegyeztethető a társadalom fennmaradásával. Ellenkező esetben bekövetkezik a végső osztályharc, melyhez képest a Marxé vérszegény elgondolás.

Ami az egyénre nézve a legkellemesebb szabadság volna, elviselhetetlenné válik, ha mindenkinek szabadsága. Ez elég egyenes indok volna, hogy belássuk a társadalom részéről az egyénnel szemben alkalmazandó kényszer szükségességét. Ha egyenesen gondolkodnánk. De nem szeretünk egyenesen gondolkodni, inkább racionalizálunk. Így racionalizáltuk pl. azt a legelemibb szükségességet, hogy embertársunkat a szabad és korlátlan öldöklésben meggátoljuk. Ha a közérdekkel ellentétes cselekvéstől az egyedet visszatartó formulát már sikerült megtalálni, tovább fejlesztjük, hogy minden elképzelhető esetet fedjen, ama jellegzetes emberi hajlandóságánál fogva, hogy verbalizmusainknak szeretünk univerzális alkalmazhatóságot biztosítani. (Lásd: öngyilkosság. Egyébként az egyetlen eset, amelyben a társadalom képtelen akaratának szankcióval érvényt szerezni.)

Napjaink egyik kedvelt fikciója az, hogy az egyén legjobb és legigazabb érdeke azonos a társadalom érdekével. Ezt a kézzelfoghatólag hamis beállítást miszticizmussal, a vallás érveivel szokás alátámasztani. Erre szolgál az állam természetfelettségének eszméje is, holott nehéz az államban mást látni, mint egy bizonyos számú egyed tevékenységének eredőjét. A nemzet, mint minden áldozatot jogosan követelő, a lojalításra végletekig igényt tartó, de az egyedet kötelező erkölcsi szabályok alól mentes tényező talán elfogadható volt a területi izoláltságban élő kis népegységek korában, de ma, a távolságok megszűntével s a legszorosabb gazdasági és egyéb kölcsönhatások alatt élő nagy nemzetek korában legalábbis revízióra szorul.

Érdekes a fajfenntartás kérdése. A prokreáció jogát abszolútnak szokás tekinteni, bár itt a társadalom érdeke messze túlnő az egyén érdekén, hiszen a szaporodás mennyiségi és minőségi következményeit a társadalom viseli.

Az igazmondás erkölcsi követelménye társadalmi szempontból ama gyakorlati előnnyel jár, hogy tudjuk magunkat mihez

tartani. Az együttműködés lehetővételén túl ez a biztonság az előrelátást is megkönnyíti, már pedig céljaink érdekében szükséges, hogy embertársaink magatartását adott esetre előre láthassuk. Ezt szolgálja a szerződés is. Az ember szerződéseit nem szívesen szegi meg, az államot illetőleg azonban érthetetlen, hogyan bízhatik az egyén vagy csoport valamely szerződésben, melynek be- vagy benemtartása szeszélyesen változó többségek tetszésétől függ.

A misztikus szankciókat tartalmazó biztosítékok (pl. eskü) illuzóriussá válásával a társadalom mind szélesebb körben veszti el pozícióját a konvenciók terén. Szerencse, hogy a társasosztón, az elismerés nyújtotta elégtétel, a családi, törzsi vagy faji hiúság, valamint az utókor véleményének értékelése stb. bizonyos mértékben korrektívumként szolgál.

Nem egy társadalmi eljárás mód még ma is a mágiával rokon. Sokak magatartása azt a benyomást kelti, mintha sorsot vetettek volna, valahányszor sikerült valakit valamely konvencionális szabály hatálya alá vonni. Kötelesség és felelősség szankció nélkül illuzórius. S a törvény? Annyit ér, mint ami vele történik. (Lásd: alkoholtilalom.) Végeredményben tehát a társadalom lehetetlen az azt alkotó csoportok érdekének (indítékainak) bizonyos kompatibilitása nélkül.

Miután már korábban megállapította, hogy kérdéseire a tudományos irodalomban nem talál feleletet, az utolsó fejezetben szerény kísérletet tesz a szerző, hogy az egyén szempontjából találjon intelligens választ a gyakorlati mihez tartás szempontjából. «A világosszemű öntudat, amit magamtól céloim biztosítása érdekében követelek — írja —, az intellektuális becsületesség lényege.» Bizonyos felkészültség szükségesnek látszik, hogy az intellektuális egyenesség teljes eredményét élvezhessük. Kétségtelen, hogy az intellektuális fegyverzetünk megbízhatóságának hitéből való kiábrándulás érzelmi egyensúlyhelyreállítás szükségét fogja kiváltani sokaknál. Az érzelmi becsületesség azonban az intellektuálisnak elengedhetetlen kiegészítője. Hinni, hogy valami amihez feltétlen értelmi helyeslésünket adtuk, valóban igaz, sokszor az amire a legnehezebben szánjuk rá magunkat. A jövő alighanem azoké, kik képesek lesznek bátran cselekedni az eredményekre vonatkozó intellektuális biztonság hiányában is, pusztán azért, mert nem is lesz egyéb választásuk. A legfontosabb eszköznek a nevelés látszik, mégpedig a felnőttek nevelése is. Miért áll meg ez a gyermek, illetőleg az ifjú befogadóképességének határán? Az élet tanít, a kor érlel, Észszerű lenne az érettebb színvonalú nevelés alkalmazása is.

A kérdés mindig az: alkalmazkodjam-e vagy sem ahhoz, amit tőlem a társadalom kíván? Helyzetünk e téren centrális, a társadalom szerepe az udvarlóé, bár nehéz megfelelően érzékelteni, mily nehezen tudja a társadalom az egyedet valóban hatalmában tartani. Ha az egyed hajlamai tényleg antiszociálisak, nincs mód megnyerésére, s az egyetlen eszköz a védekezés marad. Az egyén saját eszével él, de hacsak lehet szívesen alkalmazkodik a társadalmi standardhoz, mert a társas lét sajátsága, hogy az egyén boldogabb, ha szabadon simulhat a köz életébe.

Mi legyen tehát magatartásunk a társadalommal szemben? Igyekezni fogok, mondja a szerző, oly társadalom kialakulását előmozdítani, mely számomra, mint egyén és mint a társadalom tagja számára a lehető legkielégítőbb legyen. Az ütköző érdekek kiküszöbölését célzó kompromisszum a következő: nem igényelni vagy elfogadni a magunk számára oly kiváltságot, ami ha mások élvezik, meggyőződésünk szerint ki nem elégítő társadalmat eredményez. Az ízlés egyéni lévén, e minimális postulátum mellett is lehet természetesen ütközés. A legfontosabb az volna, hogy a társadalom szolgálja az egyént, ne csak az egyén a társadalmat. A szerző úgy érzi, hogy ha többet adott a társadalomnak, mint amennyit tőle kapott, tökéletesen eleget tett a legmagasabb várakozásoknak. Nem fogadhatunk el oly társadalmat, mely állandóan többet kíván embertársunktól.

Hogy a társadalom hogyan alakul, attól függ, hol vonjuk meg az összeegyeztethetlenség vonalát, hiszen áldozatok árán súlyos inkompatibilitás mellett is fenntartható valamely rend. A helyes látás mindenestre nehezebben fejleszthető mint a kritika, ezért a legmagasabb képzettség szempontjából a szelekciónak ezirányban kell történnie.

S. F.

Brabant Marcel: *La tragédie paysanne.* (A Nouvelle Revue Française kiadása. Paris, 1937. 8° 208. lap.)

Az utóbbi évek során, éppen az egyre szaporodó ezirányú irodalom hatására, mind erősebbé válik az egész magyarságban az a meggyőződés, hogy a nemzet jövője csak a nagy népi, paraszti tömegek felemelésével válik reményteljessé. Falukutató, szociográfiai munkák jelennek meg, amelyek a magyar parasztság, mezőgazdasági munkásság lehetetlen helyzetét és sorsát tárják elénk. Ugyanakkor tudományos előkészületek folynak a föld-reformra, a munkaidő és munkabérek kérdés rendezésére, az egészség-

ügyi problémák orvoslására. A közvélemény két táborra szakadva nagyobb részében kívánja a reformokat, kisebb részében pedig ellenzi azokat. Ez utóbbiak azt állítják, hogy az irodalomban megrajzolt kép túlságosan sötét, a valóságot eltorzítva adja, íróink olyan viszonyokon siránkoznak, amelyek — szerintük — nemcsak nálunk, de egész Európában általánosak és megváltoztathatatlanok; a javasolt megoldás pedig minden reális alapot figyelmen kívül hagy, nem más, csak felelőtlen demagógia.

Talán éppen ezért nem lesz haszontalan végiglapozni B. M. könyvét a francia parasztság tragédiájáról. Lássuk meg azt, vájjon a magyar paraszt milyen helyzetben van a franciához viszonyítva és nézzük meg milyen hangon, milyen szellemben írnak a franciák parasztjaik sorsáról és miben látják az orvoslás útját.

«A mezőgazdaságot a parasztság érdekével ellentétesen irányítják», — kezdi könyvét. A termelési politika, az állam nemtörődömsége fokozatosan pusztítja el a kisbirtokokat, ezek nem bírnak versenyre kelni a minden előnyt élvező nagyüzemmel. A nagyüzem valósággal megfojtja a kisüzemet, felőrli és a kisgazda végre is nem tehet mást, eladja földjét valamelyik közeli nagygazdaságnak. 1892 és 1929 között 30%-kal fogyott a kisgazdaságok száma. Még 50 évvel ezelőtt eszményinek volt mondható a francia birtokeloszlás, most kezd újra eltolódní a nagybirtok javára.

A kisbirtokok bukásának okát a nagykapitalizmusban találja meg. A nagytőke, a trösztök összefogása valóságos új hűbériséget termelt ki és ebben a kisbirtok csak a nagyüzem teljesen kiszolgáltatott szolgálja lehet. Ahogy régen a földesúr pallosjogával és úri székével kényszerítette a jobbágyot, hogy gabonáját az ő malmában őröltesse, hogy szőlőjét az ő sajtóján sajtoltassa, hogy lovát az ő kovácsánál vasaltassa és hogy bort csak az ő kocsmájában igyék, ugyanígy kényszerítik most a nagytőkék, a trösztök ugyanezekre a parasztságot, de gazdasági eszközökkel. «Ma más a hűbérúr, de a paraszt változatlanul mások kiváltságainak fenntartásáért dolgozik.» A kis malmok szinte mind elbuknak a küzdelemben, el a kisgazdák kender-, len-, olaj feldolgozó kisüzemei, a birtokok dobra kerültek, bekebelezte őket a nagybirtok, az pedig külterjesebben gazdálkodik. A kisüzemekkel együtt szorul vissza a kender, a len, az olajos magvak termelése is és ezzel Franciaország virágzó mezőgazdasága.

A nagytőke minden hasznot learat, a kisbirtokos kénytelen-kelletlen ki van szolgáltatva. Kölcsönt, hitelt nem kaphat, a Banque de France, amelynek kötelessége lenne, sohasem adott ilyen

kölcsönt kisembereknek s amikor Tardieu fellépett annakidején a hitelkérdésben a kisgazdaságok mellett, a bank erélyesen utasította vissza.

Szövetkezetek kellenének, de ezek Franciaországban alig akadnak. A feldolgozás és értékesítés terén minden államban a szövetkezeti rendszer hódít — mondja —, csak éppen Franciaország nem akar erre az útra lépni. «Nálunk a mezőgazdasági szövetkezetek alakulása és fejlődése mindeddig megbukott a nagyipar elkeseredett ellenállásán.» A törvényhozás nem hajlandó közbelépni semmilyen téren. A népességben pedig még ma is valami meghatározhatatlan idegenkedés van a szövetkezetektől, talán éppen a nagytőke propagandájának hatására; önállóságukat, szabadságukat védik a szövetkezetek ellen s nem látják az igazi ellenséget, a nagytőkét.

A kapitalizmus semmit sem tett a parasztság szociális helyzetének javítására. Külföldön sokkal nagyobb a szociális jólét, «kivéve egyes balkáni, afrikai, vagy ázsiai államokat. Ha parasztjaink eljutnának egyszer Dániába, Hollandiába, Angliába, vagy Németország egyes vidékeire, fellázadnának azok ellen, akik ilyen körülmények között kényszerítik őket siralmas tengődésre.» Kizárták a parasztságot minden szociális törvényből. Míg az ipari munkásság sorsával állandóan foglalkoznak, annak javítására állandó gondjuk van, a mezőgazdasági népességgel semmit sem gondolnak.

A veszély pedig mind fenyegetőbbé lesz. Az 1—10 hektáros birtokok száma nyolc milliőről hat millióra csökkent harmincöt év alatt és ez a folyamat még állandóan tart. Azelőtt a súlypont a tíz hektár körüli birtokokon volt, ma mindinkább eltolódik az arány az 50—100 hektáros gazdaságok javára. Ezért csökkent az utóbbi években a termelés minősége és mennyisége, nem pedig azért, ahogy azt beledobták hivatalos helyről a köztudatba, mert túltermelés volt és magától átállítódott a gazdálkodás új irányokba. Nem volt túltermelés Franciaországban, sőt a termelés mennyiségét még fokozni kellett volna.

Ez a gazdasági kép, de még elszomorítóbb képet kapunk, ha a szociális viszonyokat nézzük. A fokozatosan elharapódzó nyomor minden emelkedési szándékot csirájában hiúsít meg. A lakásviszonyok, a szobák higiénája századok óta nem javult, sőt az utolsó években még rosszabbodott is. Lassan piacra kerültek a bútorok, a betört ablakot, a megrongálódott cseréptetőt kijavítani nem volt pénzük, «akaratlanul is a középkor jut az ember eszébe».

A férfiak embertelenül nehéz munkája köztudomású. De

ismeretlen a nők sorsa. Pedig itt a kisgazdaságokban a nő munkája legalább olyan fárasztó és fontos, mint a férfiaké. Mindennap ugyanaz az elcsüggesztő egyhangúsággal ismétlődő kötelesség, még vasárnap és ünnepnap sincsen kivétel, a parasztasszony számára nincs pihenő, nincs ünnepnap, mintegy taposó malomban örölte végzi nehéz és gyötrő munkáját a gyermekek, a ház és a jószág körül. Valósággal rabszolga, az élet és az ura rabszolgája.

A gyötrő testi munka mellett a családi élet, a műveltség hanyatlóban van. A gyermekek csenevésznek a rossz táplálkozás és a korai munka miatt. Mert az iparban egy század óta szabályozva van a gyermekek dolgoztatása, de a mezőgazdaságban ma is kényrekedvre ki vannak szolgáltatva munkaadójuknak. Az iskolák kilométerekre vannak, télen a hóban, fagyban való gyaloglást nem bírhatják ezek a gyerekek. Könyvtár alig van a falvakban és ami könyv található, általában az is nevetséges és haszontalan munka.

A közösségi élet meghalt a francia falvakban. Az ünnepek néptelenek, nincs tánc, nincs mulatozás. Újra kellene népesíteni a falvakat, a fejlődésre kedvezőbb körülményeket kellene létrehozni, újra feltámasztani a régi közösségi életet és az erős mezőgazdasági népességet, mert így hamarosan csődbejut a francia gazdaság.

Az 1931-es népszámlálás 2,100.000-ben állapította meg a mezőgazdasági proletárok számát. «Ezekről minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a proletariátus páriái.» Bérük a leggyengébb minden munkás között, kiszolgáltatottságuk a legnagyobb, életkörülményeik a legszánalomraméltóbbak. Napszámberük 20—25 frankra {vásárlóértéke ma kb. 3.50—4 P} szorult le. Nyomoruk leírhatatlan, állandó harcuk van a mézáróssal, hentessel, pékkel, hogy legalább a nehéz munka mellett rendes élelemhez jussanak, az élelmen és ruhán kívül aztán másra már úgyszem telik nekik. A törvényhozás pedig nem törődik velük, minden gondja csak az ipari proletárookra van, ezek elpusztulhatnak felőle.

Ezek az emberek dolgozhatnak egy életen át, megfeszített munkával, és még csak reményük sincsen arra, hogy egyszer saját földjük is lesz, a saját maguk urává lehetnek. A reménytelenség, a céltalanság felőrli a régi erkölcsöket is. Ma már nem családtag a béres, egyszerű fizetett alkalmazott, gazdája munkában, de szellemben is parancsol neki, ellenkeznie, más véleményen lennie semmiben sem szabad. Tökéletes kiszolgáltatottság jellemzi ezeknek az életét, minden téren.

Méltó-e mindez a műveltségével és előrehaladottságával dicsekvő francia nemzethez, — veti fel az író a leírás végén a kérdést. Ezeken az állapotokon változtatni kell, mert szégyene lenne ez minden kultúrnépnek, de százszorosan szégyene Franciaországnak. Meg kell tehát változtatnia a termelési politikát, szociális törvényeket kell hoznia; nem élhetnek milliós tömegek ilyen nyomorult állapotban.

Eddig szól B. M. könyve, magától beszél, nem kell sok megjegyzést hozzáfűznünk. De szöveget üt a fejünkben, vájjon ha B. M. a magyar viszonyokat látná, hogyan vélekednék azokról a francia viszonyokról, amelyeket annyira ostoroz s amelyek annyival a mieink fölött vannak. Nálunk három millió az agrárproletár, pedig nem vagyunk negyven millióan, mint ők. Nálunk még két pengő sincs a napszám, még a legnagyobb munkában, aratáskor sem és a magyar munkás örülne, ha az élelmére telnék a fizetése és nem kellene tavasszal heteken át éheznie. Aztán a birtokeloszlásban, ha nálunk a száz, sőt még a kétszáz hektáros gazdaságok tulajdonában lenne is a föld többsége, nem szólnánk egy szót sem. Nem szólnánk, ha csak a bútor lenne hiányos a parasztházban és az ablak lenne törött. De nálunk egészségtelen, sáros, földes szobák vannak, becsorog a szalmatetőn át az eső s a fűtetlen, kis, levegőtlen szobában 8—10-en élnek és alszanak. És mindezek után a magyar falukutatók hangját nevezik lázítónak és igazságtalannak.

Nagy különbség van azonban a magyar szemlélet és B. M. szemlélete között. Mi is emberi szívvel érzünk, nekünk is fáj a magyar mezőgazdasági munkásság hátravetettsége humánus, emberi szempontokból; de nemcsak ezért és elsősorban nem ezért fáj. Mi a nemzet gyökerét látjuk bennük, mi fajunk akarjuk építeni, az új magyar társadalmat és jövőt és ebben különbözünk. B. M.-nek ugyanúgy fáj minden rossz sorban lévő ember sorsa és nem belső fáj szeretet, a parasztság sorsában nem a nemzet jövőjéért való aggodalom szorítja a javítás útjára. A francia viszonyok talán mások, ott talán az ipari munkásság jelenti a gyökeret, — lehet. De ha B. M. a miénknél ennyivel jobb állapotokról, ilyen merész hangon ír, akkor az a magyar irodalom, amelyik a nemzet jövőjét félti és nemcsak humánus okokból ostorozza a mai állapotokat — azt hisszük —, sokkal több joggal beszélhet és a szomorú magyar viszonyokhoz képest még mindig nagyon szerény hangon szólalt meg.

Benda Kálmán.

Walter M. Kotschnig: *Unemployment in the Learned Professions.* London, 1937, az Oxford University Press kiadása. 348 oldal.

Ez a munka óriási témakört ölel fel. Helyesebben nem is határolt a tématerület, melyen mozog. A felső oktatás múltja, jelene és jövője. Túlnyomó részben persze a jelenről szól, de ez egy nagy egészében meglátott jelen, amelyet sokban determinál a múlt.

A könyv szerzője, ki az *összehasonlító neveléstan* tanára a Smith College-ben és Holyoke College-ben s azelőtt a genfi nemzetközi «student service» főtikára volt, alapos munkát végzett, a tanult pályák munkanélküliségére vonatkozó minden elérhető adatot összegyűjtött. Könyve első felében helyzetképet nyerünk az egész kérdéskomplexumról, napjaink értelmiségi «túltermeléséről» és munkanélküliségéről. Rengeteg fejezetben és alfejezetben minden vonatkozásában ismerteti az adódott helyzetet és csak nagysokára, a könyv vége felé tér át összegező megállapításokra s igyekszik, amennyire lehetőségét látja, általános érvényű konklúziókat levonni. A könyv szakaszokra, fejezetekre és alfejezetekre oszlik, amelyek tartalmát címeikkel lehet vázlatosan ismertetni:

I. rész: *Iram a magasabb nevelés felé.* Ebben van: A hallgatók (students) jelentkezésének növekedése vagy változásai; a jelentkezés-növekedés okai; az egyetemek állítólagos túlzásfolt-sága. II. rész: *A tanult pályák kátyúbajutása* (plight). Ebben: a «college» és egyetem végzettségűek munkanélkülisége; a túlzásfolt «professziók» (itt angol értelemben, tehát egyetemi végzettséget igénylő pályák): okok és okozatok. III. rész: *Ellenrendszabályok.* Ebben: A hallgatók felvételének korlátozásai (numerus clausus stb.); a szellemi munka piacának irányítása, illetőleg befolyásolása (óriási szakasz, rengeteg fejezettel). Idáig mondhatjuk, hogy a könyv analitikus munka, tényeket sorakoztat fel, bár első pillanattól sem mond le e tények kritikai ellenőrzéséről és kellő viszonylatba-helyezéséről sem; itt kezd aztán, jellemző, óvatosan tudományos lassúsággal, fokozatosan áttérni egy szintetikusabb szemléletre. A IV. rész: *A hivatásokra és nevelésre vonatkozó tervezés.* Ebben szakaszok: tervszerűtlen nevelés egy változó társadalomban; a hivatás-, illetőleg pályatervezés lehetőségei és határai; a nevelés a társadalmi és gazdasági szükség szemszögéből nézve (education in terms of social and economic needs). Végül egy rövid zárószó és egy betűrendes tárgymutató.

Nagy tudományos óvatosság jellemzi a szerző fejtegetéseit.

Ennek legfőbb oka a nemzetközi statisztikai anyag hiányos volta és következetlenségei. Különösen egyes pályák adatai. Nemcsak a szabadfoglalkozásúaknál (ahol igen nehéz megállapítani, mennyire és mennyiben tekinthető valaki «munkanélkülinek»), hanem azoknál is, akiknek a dolgok természetes rendje szerint fix állásba kellene kerülniök, mint tisztviselők, jóformán teljesen hiányzanak az adatok, továbbá teljesen nélkülözzük arra a kategóriára nézve, melyet a szerző francia kifejezéssel *sous-classes*-nak nevez (osztályavesztett, aki osztálya alá csúszott le), vagyis azokra nézve, akik egyetemi vagy más főiskolai végzettséggel kénytelenek olyan foglalkozást űzni, melyhez nem kellett volna egyetem, sőt még esetleg középiskola sem. Ilyen és más feltűnő hiányok miatt nem lehet megbízható képet nyújtani adatszerűen pl. arról, hogy mi a kereslet az értelmiségi területen, ami pedig éppoly fontos volna, mint a kínálatra, vagyis az elhelyezkedést, munkát keresőkre, igénylőkre vonatkozó statisztika. Ily körülmények közt, mondja Kotschnig szerényen, munkája már akkor se lett volna hiábavaló, ha mindössze a valóban megbízható és kimerítő statisztikák parancsoló szükségességét hirdetné. Mindamellett — siet hozzátenni — a statisztika melletti kardoskodás korántsem jelenti azt, hogy mindent számokban akar kifejezni, hiszen jól tudja, hogy épp azt, ami a nevelésügy és általában a társadalmi változás kérdéseiben mindenél fontosabb — a teljesítmények legértékesebb elemeit — nem lehet kvantitatíve felfogni, mert ezeknél a minőség a mérvadó. Ily óvás, fenntartás után fog hozzá a szerző az összes adatok feltáráshoz, melyeknek birtokába jutott, Európától Északamerikáig, Indiától Japánig. Sajnálattal említi, hogy egyes államok adatainak nem jutott birtokába, így a délamerikai államok és Kína adatainak. Ugyanígy Szovjet Oroszország érdekes anyagát kénytelen volt teljesen kihagyni a könyvből, mert csak egy ottani hosszabb tartózkodás tette volna lehetővé a helyzet olyan alapos megismerését, hogy annak — a nemzetek közti összehasonlítás és általános érvényű konklúziók levonása szempontjából — hasznát vehette volna. Végül pedig lemondott arról, ami legkönnyebb lett volna, hogy fejtegetéseit országok szerint osztályozza; ezt azért nem akarta, mert mindenekfelett arra törekedett, hogy amennyire lehetséges, általános jelenségeket és tendenciákat ismerjünk fel.

A XX. század a nevelés, illetőleg tanítás századának nevezhető. Általános jelenség, hogy lényegesen emelkedett azoknak száma, akik magasabb iskolázást kívánnak, igényelnek. Ez összefügg a demokratizálódás folyamatával, de vannak gazdasági okai

is. A lakosság mind szélesebb rétege tódul a közép- és felső iskolákba már a múlt század második felétől kezdődőleg, mert a polgári, sőt a kispolgári rétegeknek is mindinkább módjukban állt gyermekeiket iskoláztatni. A világháború után a polgári és kispolgári osztály tönkremenetele ellenére is még fokozottan tódult a fiatalság az egyetemekre. Miért? Mert a középiskola végeztével az általános nagymérvű munkanélküliség folytán (tipikus háborúutáni jelenség) zárva találta maga előtt azokat az elhelyezkedési lehetőségeket, melyekhez elegendő lett volna a középiskola. Létrejött a sajátos világháború utáni termény, a «Student aus Not», különösen azokban az országokban, ahol fejlett jóléti intézmények, úgymint pl. Németországban Studentenküche, egyebütt «menza» tette lehetővé az ifjúságnak, hogy éhen ne haljon mialatt az egyetemen folytatja tanulmányait.

A főiskolákra való tódulás okai közt figyelemreméltó a társadalmi emelkedés vágya. Ily szempontból Kotschnig pl. magyar vonatkozásban hosszasan idézi Haász Aladár németnyelvű munkáját az egyetemek túlszűfoltóságáról (Die Überfüllung der Hochschulen, multigrafált jelentés a «Weltstudentenwerk» genfi szakértői kongresszusa számára, 1933 szeptember). Általában azt, hogy Kotschnig a világ minden tájával mily részletekre menően foglalkozik, az is megvilágítja, hogy számos magyar név fordul elő a könyvben, így már az előszóban, ahol köszönetet mond azoknak, akik segítségére voltak (dr. Acsay László, dr. Haász Aladár, dr. Lajti István, Szellemi Együttműködés Intézete, Paris), aztán a továbbiakban is: Laky Dezső, Eckhardt Tibor stb. A szerző több helyt, már az első, a főiskolások számbeli gyarapodásáról szóló szakaszban óv attól, ami nem egy esetben dívik, hogy a gazdasági hatóerőknek túlzott vagy éppenséggel egyedüli fontosságot tulajdonítsunk. Ily vonatkozásban említi pl. Henri de Man «Au de la du Marxisme» (túl a marxizmus határán) c. gondolkodásra készítő és mélyreható (stimulating and searching) tanulmányát (Paris, 1929). Rámutat Hitler és Mussolini tömegekre gyakorolt szuggesztív hatására, mint amely éppenséggel nem az anyagi érdekük irányába mozgatja e tömegeket. A felsőiskolai hallgatók számbeli túlburjánzásának okai közt különben a következők szerepelnek: a szóba kerülhető kultúrállamok összlakosságának növekedése (a csökkent halandóság folytán), a születésszabályozás (amennyiben kis családok könnyebben engedhetik meg maguknak azt, hogy egy gyermeküket az egyetemre írassák be) — mindaddig, míg aztán esetleg oly méreteket ölthetne a születések mesterséges csökkentése, hogy aztán ez a

szabályszerűség megváltozik és ugyanaz az ok végül az ellenkező eredményt, a felsőoktatásra jelentkezők számának csökkenését vonná maga után. Még egy fontos ok a lakosság áramlása a városokba (itt épp hazánkat idézi, mint példát arra, hogy az egyetemi városok a hallgatóknak messze túlnyomó számát adják, akik tehát helyben, szülővárosukban találják az egyetemet); aztán a kormányzás apparátusa bonyolultabb lett korunkban s így igen megnövekedett tisztviselői hierarchiát kíván, melynek betöltésére kellenek az egyetemet végzettek: ily vonatkozásban tehát lényegében a *laissez faire* elvének, a gazdasági liberalizmusnak bukása az, ami ugyancsak növelte a főiskolákra tóduló áradatát. Aztán rendkívüli fontosságú a politikai változás, mint a főiskolák túlszűfolásának oka. Ausztria és Magyarország itt külön helyet foglal el, mint amely két ország a világháború előtt egy nagy birodalom (így!) szükségletét látta el iskolázottak dolgában és a világháború után, a békeszerződésekben nagy mértékben lecsökkent területen találta összezsúfolva azt az értelmiségi osztályt, melynek az új területeken nem volt maradása. Magyarország egész sajátos helyet foglal el itt annyiban, hogy ez az egyetlen ország, ahol abszolút értelemben csökkent az egyetemi hallgatók száma, csak relatív értelemben, a lakossághoz és területhez mérten, növekedett. Az utódállamokban viszont rengeteg állás vált ekként üressé. Mindamelllett a főiskolások száma ezekben is nagy mértékben növekedett. Erre vonatkozólag Kotschnig nagy elismeréssel idézi Constantin Kiritzesco tanulmányát: «Rapport sur le Surpeuplement des Universités en Roumanie» (Bukarest, 1935). Ezek szerint Romániában a háború előtt az értelmiségi osztály nemcsak kis kontingens volt, de nagyrészt idegen, főleg francia műveltséget sajátított el. Ez a felső réteg éppúgy, sőt majdnem jobban tudott franciául, mint románul és általában mindenképp elvesztette volt az összefüggést a parasztsággal. Ez annyiban fontos mozzanat, mert Kotschnig a továbbiakban ismét visszatér erre, könyvének konklúziói közt szerepel az, hogy a művelt osztálynak a nemzet parasztságával, szóval azokkal a rétegekkel, melyek nem részesülnek a magasabb oktatás kedvezményeiben, lelki kontaktust kell megteremteniök s fenntartaniuk. Ez történt Romániában, ahol a világháború után, részben a földreform eredményeképpen is, nagymérvű demokratizálódás folyamata indult meg, új, a földhöz, a parasztság eredeti népies hagyományaihoz közelebb álló kispolgári réteg keletkezett és ebből rekrutálódott az új, nemzeti aspirációkkal telített egyetemi hallgatóság. Az államok közt, ahol politikai eszmék nagy mér-

tékben befolyásolták a felső oktatást, fontos helyet ad a szerző az Egyesült Államoknak. Itt a protestáns individualizmus elképzelései voltak döntőek, a demokratizmus értelmében az volt a követelmény, hogy valóban mindenki egyforma lehetőségekkel, esélyekkel induljon az iskolákban. A továbbiakban aztán még többször a legnagyobb dicsérettel szól az Egyesült Államokról, ahol ez a demokrácia meg is valósult. A rendszabályok közt is, melyekkel az értelmiségi munkanélküliség ellen küzdenek a különböző kormányok, különös nyomatékkal említi Franklin Roosevelttel óriási arányú új intézményeit, melyeknek keretében szellemi munkanélküliek mindenféle kategóriája számára nagyszabású szükségmunkákat teremtettek s amelyre a törvényhozás 1935 áprilisában 300 millió dollárt szavazott meg.¹

Az egyetemekre való tódulás egyéb okai közt szerepel a diploma mint fétis, aztán a nők emancipációja s végül a középiskolák silány volta. Az ellenrendszabályok közt, melyeket alkalmaztak vagy javaslatba hoztak, van a vizsgák szigorítása, a tanfolyamok időtartamának növelése, a díjak emelése és mindezekon felül a zárt szám sokféle módzata. Ily vonatkozásban Kotschnig, aki, mint említettem, ellene van bármilyen zárt számnak, idézi Henri Fussnak, a genfi munkaügyi hivatal munkanélküliségi osztálya főnökének cikkét, mely kikel az intellektuális malthuzianizmus¹ ellen. Viszont igaz, hogy más helyt nem minden megértés nélkül ír arról, ahogyan nevezetesen Németországban az állástalan diplomások lettek a forradalom élharcosai. (174. oldal). 40—50 ezerre becsüli Kotschnig azoknak a munkanélküli diplomásoknak számát, akik Hitler híveivé szegődtek. Akár csak Hitler maga, úgy németországi egyetemek diplomásainak túlnyomó része a polgári ill. kispolgári osztályból került ki. Azok pedig, akiké 1933 „előtt volt a hatalom, vétettek a beléjük helyezett bizalom ellen, mert nem gondoskodtak a munkanélküli diplomásokról és nem figyeltek eléggé az intő szavakra, melyeket hangoztattak mindazok, akik látták, mi jön. Ily intő szózatokban nem volt hiány. Schairer könyvében (Reinhold Schairer: Die akademische Berufsnot), mely 1932-ben jelent meg, kb. 3 oldalon a megdöbbentő kijelentések sorozatát idézi minden rendű és rangú ember részéről, ő maga pedig ezeket azzal zárja le, hogy mennél kevésbé tudják a diplomások választott pályájukon természetes kiélési módjukat megtalálni, annál-

¹ Ily vonatkozásban lásd a Napkelet f. évi augusztus havi számában megjelent tanulmányomat. *F. V.*

inkább fognak energiák politikai célok felé összpontosulni, amelyek gyökeres változás révén ígérik nekik az élethez és munkához való jogot.

A könyv végső szakaszai a nevelésügyi tervezésről szólnak. Ez, ahogy a szerző elképzei, együtt járna irányítással, tanácsadással, mely mentes volna minden kényszertől. Egyben azonban óv attól a felfogástól is, mintha a gazdasági erők játéka valaha is képes lehetne önműködőleg szabályozni a szellemi munka piacát. Ezt a felfogást gazdasági determinizmusnak nevezi s képviselőjeként elretentő példának egy amerikai egyetemi tanárt idéz, Harold F. Clark-ot, a columbiai egyetem nevelésügyi gazdaságtani (!) tanárát. A jövőre nézve rendkívül fontosnak ítéli és több ízben hangoztatja egyrészt azt is, hogy több lehetőséget kell nyújtani a gyakorlati pályák irányában, másrészt azt, hogy a jövő nemzedékeinél az iskola elsődrendű feladata lesz szellemi rugalmasságra nevelni a fiatalokat. Óv az ellen, amit találó német szóval akademische Verbildung-nak nevez, amikor az egyetemet végzett ifjú mint alkalmazkodni képtelen szellemi torzszülött jön ki a főiskoláról. Még fontosabb a szellemi rugalmasságra való nevelés szempontja azoknál, akik nem mennek felsőbb oktatást igényelő pályára; egy amerikai nagyiparos szakvéleményét is idézi pl. annak igazolására, hogy a műszakilag kiképzettek közt túlságosan egyoldalú a tanítás, bizonyos dresszúra inkább, mintsem intelligenciára való nevelés, amely pedig ma, amikor a technika szinte napról-napra hoz újat s ennél fogva az átképzés, a gyors alkalmazkodás egyre szükségesebbé válik, százszorta fontosabb, mint az egyoldalú műszaki ismeret. Nevelésügyi tanácsadó intézetekről is sok szó esik itt, a könyvnek e szakaszában, de hangoztatja a szerző, hogy ezek abban a formájukban, ahogy ezt idáig megvalósították, nem sokat érnek. Ezen intézeteknek többek közt prognózist kell tudni felállítani, amihez ismét a mostaninál sokkal megbízhatóbb és hiánytalanabb hivatásügyi statisztika elengedhetetlen előfeltétel.

Kotschnig a fejlődés szinte végeláthatatlan lehetőségeit várja a felsőoktatás s vele együtt az egész nevelésügy és pályaválasztási tervezés nagyarányú kiépítésétől. Hangsúlyozza, hogy változó társadalomban élünk, korunk nem statikus, hanem dinamikus kor. A békés, fokozatos fejlődés értelmében kívánja megoldani a felső magasabb iskolázást, nagyjából azoknak az újabb terveknek értelmében — így nevezetesen India, Hollandia és Svédország ilyen irányú jelentései alapján —, melyek az egész nevelésügy tervszerű megoldását (angolul «educational planning», magyarul mondhatnók

tervnevelésnek is, a «tervgazdaság» mintájára) központilag akarják megszervezni és nagy arányokban kiépíteni. Indiai részről a Sapru-féle jelentés, holland részről a Limburg-jelentés dolgozott ki ilyen tervet, azonkívül a kiéli Volkswirtschaftliche Zentralstelle is, Kotschnig azonban főleg a svéd Wicksell-jelentésnek tulajdonít fontosságot. Ez országos központi tájékoztató bizottság felállítását kívánja, mely állandó és ad hoc tagokból állna; az állandó tagok volnának: a főbb értelmiségi pályák képviselői, egyetemi tanárok, a főiskolai hallgatók nemzeti szövetségének egy kiküldöttje s végül a Szellemi Munkások Munkaközvetítő Hivatala stockholmi központjának elnöke. Ezek minden egyes esetben, amikor valamely kérdés felmerül, meghívás útján egészítenék ki magukat ad hoc tagokkal. A bizottság feladata kettős volna: 1. A szellemi munka piacát állandóan figyelni és az egyes foglalkozási ágakban beállható minden változást regisztrálni; 2. megfigyeléseit rendszeresen bizonyos időközben nyilvánosságra hozni és az iskolák, szülők, tanulók, hallgatók figyelmébe idézni. A bizottság munkájának a lehető legnagyobb nyilvánosságot kellene biztosítani. Körlevelek és nyomtatványok az egész országban volnának terjésztendők, a sajtó és a rádió nagy arányokban, széles körben terjesztené a bizottság közölnivalóit. A pályaválasztási lehetőségek és ezzel kapcsolatos kérdések megvitatására minden középiskolában évente egyszer vitagyűlés volna rendezendő. Végül a statisztikai adatgyűjtés nagyarányú reformját javallja a jelentés, úgyszintén e célból a főiskolai hallgatók névsorának összeállítását és a rájuk vonatkozó adatok folytatólagos gyűjtését a főiskola határain túl is. Ezt a tervet Kotschnig kiegészítené a tehetségvizsgálattal és pályaválasztási irányítással, mely irányban azonban még sokat kellene, hogy haladjunk. Mert a mai psychotechnikai és hasonló vizsgálatokat, főleg túlságosan mechanisztikus módszereik miatt, nem sokra becsüli. Kotschnig szerint a helyes fejlődés iránya a felsőoktatás terén — melytől végső fokon kultúránk fennmaradása függ — nagyjából az, hogy a magasabb iskolázás mindenkinek, akit tehetségei erre predesztinálnak, nyitva álljon, de ezzel párhuzamosan az általános oktatás színvonala is magasra emeltessék akként, hogy a különbség a tanult és «tanulatlan» rétegek közt, valamint a pályakon elérhető jövedelmek közt is, csökkenjen és ezzel szűnjön meg a hézag, szakadék, mely ma a tanult, magas műveltségű embert a paraszttól vagy munkástól elválasztja. Tehát, hogy egész röviden foglaljuk össze, egy felfelé nivellálódás folyamata lebeg e kitűnő könyv szerzője előtt.

Ferenczy Valér.

Roberts Lynd and Helen Merrell Lynd:

Middletown in Transition. London, 1937. Constable and Company Ltd. XVIII + 604 oldal.

Egy évtizeddel ezelőtt jelent meg az amerikai Lynd szociológus házaspárnak *Middletown: A Study in Contemporary American Culture* című impozáns tanulmánya. A könyv egy átlagos és egyben tipikus amerikai kisvárosnak a szociográfiája. Szerzők a várost szimbolikusan *Middletown*-nak nevezték el, ezzel is hangsúlyozva, hogy nem egy konkrét város helyi jelentőségű problémái érdeklik őket, hanem éppen az amerikai kisváros, mely egyben a valódi amerikai szellemnek legtipikusabb megnyilatkozási formája. Az szintén az amerikai, mégpedig a spekulatív német szociológia hatása alatt fejlődött európai szociológiával igen egészséges ellentétben álló amerikai szociológiára jellemző, hogy ők az általános amerikai életet egy konkrét kisváros egészen egyedi jellegű leírásával jellemzik.

*Middletown*t a szerzők földrajzi fekvés, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok, továbbá fejlődési szempontok szerint is úgy választották ki, hogy az valóban minden szempontból *Middletown* legyen. *Middletown* egy *Middlewest*-en fekvő, az utolsó évtizedekben rohamos fejlődésnek indult 30.000 lakosú iparos város volt 1925-ben, amikor az első tanulmány készült róla. Azóta eltelt egy évtized és csakugyan, mint egész Amerika, *Middletown* is nagy változáson ment keresztül. A húszas évek végéfelé a «prosperity» elérte a tetőpontját, mindenki azt hitte, hogy most már csak jól és jobban fog menni az idők végtelenségéig, amikor egészen hirtelen nagy zuhanás következett be és Amerika réme, a «depression» 1933-ban olyan mélypontra juttatta a lakosságot, amilyenről az nem is álmodott. Egy rövid évtized alatt a gazdasági hullámhegyről gazdasági hullámvölgybe dobta *Middletown* népét a gazdasági válság szélvihara. *Middletown* szabad gazdálkodásra, független existenciákra beállított és még alig kialakult életében egy ilyen súlyos gazdasági válság minden életsíkon gyökerig menő változásokat hozott létre. Ezeket a változásokat vizsgálja a most megjelent terjedelmes munka, *Middletown in Transition* címen. A megélhetés, az otthonalapítás és otthonalakítás, szórakozás, kormányzás, szociális gondozás, szellemi élet stb. fejezetekben a szerzők sorra veszik azokat az életmegnyilvánulásokat, melyeket 1925-ben megismertek s keresik, hogy változott meg azóta. Halatlanul érdekes egy ilyen látszólagosan tisztán materiális tényező

eleven hatását végigkísérni az elhelyezkedési lehetőségektől a gazdasági élet átszerveződésén keresztül egészen a családi élet intenzívebbé válásáig. 600 oldalon keresztül folyik erről a szó, anélkül, hogy a könyv a legcsekélyebb mértékben is túlzottan materiális jellegű volna. A korlátlan egyéni lehetőségek városában éppen a független egzisztenciák letörését, a csoportosulást, szerveződést, társadalmi alárendelődést, családi, rokonai összebújást, együvértartozás érzését fejlesztette ki az utolsó évtized gazdasági változása. Európai ember számára természetesen kissé idegen ez a világ, melyben egy gazdasági jellegű változás tíz esztendő leforgása alatt az összes, társadalmi és kulturális intézményeket és berendezkedést egyaránt ilyen közvetlen módon átalakíthatta. Ez természetesen a sokkal bonyolultabb és éppen tradícióinál fogva nagyobb tehetlenségi nyomatékkal rendelkező európai berendezkedésekben ilyen hirtelen és ilyen meztelen formában el sem képzelhető.

Minálunk egy hasonló kérdés tárgyalása éppen ezért sokkal nehezebb és egészen más természetű feladatok elé állítaná a kutatót. Azonban a feladatok minden különbözősége ellenére is igen tanulságos az a tény, hogy a Lynd-házaspárnak sikerült egy elég nagy emberközösség (ma már több mint 50.000 lakója van Middletown-nak) ma folyó életében a történeti és társadalmi távolság úgyszólván teljes hiánya ellenére pontos tudományos rendszerezéssel a legaktuálisabb mára érvényes törvényeket felfedezni. A tudomány egyre közeledik a körülöttünk folyó eleven élet megismeréséhez. Nálunk is igen jelentős volna az igen fontos komoly falukutatás mellett az egyes városoknak a nemzet életében számító jelentőségével foglalkozni, bár ebben az esetben még az a társadalmi disztancia is elesik, ami a parasztság vizsgálatánál kétségkívül megkönnyíti a tisztánlátást.

Tomori Viola.

Rozsondai Károly és Sümeghy József: *Sopronbánfalva*. Falutanulmány és községrajz. Sopron, 1937. 180 old.

A Falukutató Intézet önzetlen munkájának újabb gyümölcse ez a könyv, mely a Magyar Falukutató Intézetének 1935. évi országos községmonográfia pályázatán első díjat és Széchenyi-érmet nyert. A munka alapos, pozitívista feldolgozása egy igen érdekes, minden szempontból kevert és átmeneti jellegű falunak. A falu lakosságának túlnyomórésze német ipari munkás. Német, magyar, horvát, török vér, városi és falusi életforma, őstermelés, bányászat, ipar keveredik ebben a faluban s egy minden vonatkozásban saját

tos életformát teremt. A könyvnek legnagyobb érdeme, hogy az első pillanatra s főként romantikus falukutató igényeknek unalmas és idegen, de egyben újszerű témát dolgoz fel: átmeneti jellegű nemzetiségi falut. Természetesen sokkal komolyabb eredménye lett volna a munkának, ha a modern társadalomtudomány eszközeit felhasználták volna a szerzők. Így a munka jelentősége alig terjed túl egy falu részletes ismertetésének határain s a felmerülő problémák lokális jelentőségük maradnak.

Tomori Viola.

Pauler Ákos: *Metafizika.* Budapest, 1938. Az Akadémia Filozófiai Könyvtára. 10. 153 l.

Amióta «Max Weber végbevitt» erkölcs- és vallásszociológiai kutatásait, amióta továbbá a modern ismeretszociológia is kialakult: nyilvánvaló lett, hogy egyfelől a bölcselőre és világnézetre a társadalom élete a legnagyobb hatással van, másfelől a filozófia és a világnézet is megalapozza a társadalmi és politikai felfogást és áramlatokat. Filozófia és politika első tekintetre egymástól igen távoleső dolgok. A filozófus magábvonult, elméleti ember: élete nem a tettek, hanem az elmélkedés jegyében áll és ezért ott, ahol a hatalom erői harcolnak, tehetetlen néző. Mégis, ha mélyebben szemléljük a dolgokat, megmutatkozik, hogy politika és filozófia egymásra utaltak. Vannak nevetségesnek és az élettől idegennek tűnő, valójában pedig sziklaszilárd igazságok. Ilyen az is, hogy a valódi, jó politikusnak metafizikát kell tanulmányoznia.

Ezért nem lehet érdektelen a társadalomkutatás számára sem a nagy magyar bölcselőnek, Pauler Ákosnak kései metafizikai tanítása, amint ezt posthumus művében kifejti. Bármennyire is zárt és kimerült rendszer formájában adta elő tanításait, voltakép a megnyitott szellemű gondolkodók közé tartozik Pauler. Csak nála a szellemi átalakulás, új felfogásokkal való gazdagodás nem hullámozást, minden szilárdnak folyékony halmazállapotba való feloldódását jelenti, hanem a kikristályosodott eszmék tektonikus rétegeinek eltolódását és felgyűrődését. Ez a körülmény lehetővé teszi a haladás mellett a ragaszkodást, megmaradást is régebbi kialakításoknál, így tolódot el a korszellem hatására a fiatal Pauler skolasztikus álláspontja a pozitívizmusba és kantianizmusba, így érkezett onnan később az objektív idealizmushoz és értékelméleti abszolútizmushoz, hogy végül, harmadik és utolsó filozófiai korszakában, a keresztény etikai monoteizmus álláspontjánál, az abszolútum problémáinál kössön ki. A nagy magyar filozófus eszmevilágának

története ezért hasonlít a régi magyar eposzköltészet termékeinek legművészbibijéhez, a Zrínyiászhoz: mind a kettő Istennél kezdődik és Istennél végződik.

Ami már majdnem egy évtized előtt észrevehető volt, hogy t. i. Pauler további eszmei útjának Szent Ágoston gondolatai felé kell vezetnie,¹ az e művében bekövetkezett: Pauler itt már teljesen az augusztinusi és platonikus felfogás híve, a megismerés szerinte benső ráébredés, erre a tapasztalás csak alkalmat ad, de voltaképp mindig az örökváltozatlan és tapasztalatfeletti ideákat ismerjük meg. Utóbbiak érvényességek és Isten gondolatai.

A mulandóság fölé emelkedés, az örökváltozatlan igazság és az Abszolútum: ezek voltak Pauler bölcséletének legfőbb mozgatói. A pozitivista korszakban tehát rövid ideig háttérbeszorultak, később az érvényességek objektivitásának tanításával és a «tiszta logika* művelésével, végül — ebben a művében is — az értékek világa iránt való fokozott érdeklődéssel bővültek és színeződtek. Ebből a szellemi háttérből és beállítottságból, de ízig-vérig specifikus problémához igazságosan foglalt állást a modern bölcsélet időszerű kérdéseiben is. Az a kritika, amelyet egy *Bergson*, *Klages* stb. egyoldalú metafizikai dinamizmusával, vagy pedig amelyet *Einstein* relativitás-elméletével szemben gyakorolt, mind megfogalmazását, mind tartalmát tekintve, ragyogó, klasszikus és fölényes.

Pauler tehát nem hajlandó filozófiai légvárakat építeni, elszakadva a szaktudományok korszerű eredményeitől, de viszont korának erősen elgépiesedett és a természettudományok felé hajló távlatait sem hajlandó egyedüli mértékül elfogadni. A múlt század végének és századunk első évtizedeinek nagy építőereje lángol törekvéseiben: egységet, egészet, összhangot alkotni. De tudós vágyát a totalitás után ellensúlyozza hasonlóan nagy tudományos óvatossága. Filozófiai rendszere ezért utolérhetetlenül személytelen és egyúttal magasrendű szellemi képződmény. *Noszlopi László.*

Takaróné dr. Gáll Beatrix: *Gazdaságetika.* Közgazdasági könyvtár, XX. kötet. Budapest, 1938. A Magyar Közgazdasági Társaság kiadása. 207 l.

Érdekes és fontos tárgyat választott a szerző e könyvében: a gazdasági élet vonatkozásaiban és fogalmaiban rejlő erkölcsi tartalom kibontását és tudatos, elvi alapokra fektetését. Kétségtelen, hogy jogosult a gazdasági életet etikai vizsgálódások tárgyává

¹ V. ö. erre vonatkozó cikkemmel: *Ungarische Jahrbücher*, 1931.

tenni, mert az erkölcsiség köre a kultúrának erre a részterületére is kiterjed. A szellemi élet minden részterületének megvan a maga sajátos értelme és központi értékcsillagzata, amelynek szolgálatában áll és amelyből jelentésvonatkozásai levezethetők. A tudomány számára ez a központi érték az igazság, a művészet számára az esztétikai érték. Kérdezhetjük azonban: mi az értelme és értéke a műveltség és az élet *egészének*? Utóbbi nem más, mint az etikai érték. Az erkölcsiség nem az ember egyik vagy másik oldalának és életterületének, hanem az egész embernek értékét jelenti. Nem az az etikailag értékes ember, aki jó politikus, vagy kiváló tudós, vagy jeles közzgazda, hanem aki jó *ember*. Mindamelllett vagy ép ezért azonban az erkölcsiség belenyúlik valamennyi részterületre, valamennyi kulturális érték körébe és azokat a maga szférájába vonja.

Az e tényállásból adódó problémákat szerzőnk széles figyelemmel, emelkedett szempontból, a közzgazdaságtan és az erkölcsbölcselet legnevezetesebb eredményeinek elég bőséges és világos ismeretével, de nem túlságosan mélyrehatóan és eredetien tárgyalja. Többnyire járt utakon halad. Felosztása és rendszerezése nem elég gyökeres és áttekintő. Mint ismeretterjesztő munka azonban értékes és hasznos.

Noszlopi László.

B ö z ö d i G y ö r g y: *Székely bánja.* Kolozsvár, 1938. Tizenhét erdélyi fiatal író kiadása. 260 lap, huszonzét fénykép.

A székelység múltjának és jelenének őszinte feltárása ez a keserű, komoly könyv. Nagyon sok munka, lelkiismeretes kutatás és igazságszeretet a pusztuló és gyengülő fajtán segíteni akarás van ebben a kissé rendszertelen tanulmányban, mely alaposan átformálja a székelységről közztudatunkban élő képet. Hasznos könyv, mert jószándékú, igaz és alapos. A szerzővel meg kell állapítanunk, hogy a székelység bajai, melyeket már a háború előtt tisztán láttak legjobbaink s orvosszereit is kutatták, — a mtílt bűnei, mulasztásai, népellenes politikája s a vezetők önzése következtében állottak elő és gátolták meg kifej lését, érvényesülését. Azóta jött az ellenséges impérium s a nép nem tud saját erején talpraállani, mert végzetesen kiveszett belőle a szervezkedőképesség, a közzségi szellem, ami nélkül nincs gazdasági, tehát népi és kulturális gyarapodás. Ez a könyv mementő, melynek hangját minden székelynek, különösen minden székely vezetőembernek meg kellene hallania s ezen túl az anyaország szellemi vezetőinek is.

P. P.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE. 1938 július—augusztus.

André Joussain: *Le renversement des forces.* (A társadalmi erők egyensúlyának megbomlása.)

A szenvedélyes ember könnyen túlló a célon. A robbanékony, bírálóképességétől megfosztott tömeget szenvedélye eredményvárásában türelmetlenné, sikerében pedig túlzóvá teszi. Ez a türelmetlenség és túlzás jellemzi a népi forradalmakat is. A forradalmakat heves szenvedélyek idézik elő, ezért a forradalmak a szenvedélyekre érvényes törvények szerint zajlanak le. A társadalmi rend lényegében nem más, mint a társadalmi erők egyensúlya; minden erős kilengést előbb-utóbb ellenkező irányú lengés követ: minden erőszakos forradalom előbb-utóbb visszahatást vált ki. E tételeit a szerző történelmi példákkal igazolja.

A történelem tanúsága szerint a győzelem gyakran válik vereséggé, mert az egyensúly felborulása a társadalom erőit átcsoportosítja. Annak a szerepcserének, amelynek során a tegnapi legyőzöttjéből a holnap győztese lesz, első és közvetlen oka maga a győzelem, és pedig annál inkább, mennél teljesebb volt ez a győzelem. A győztes ugyanis, amint már nem talál több ellenállásra, enged éberségéből, míg a vereség keserősége a legyőzöttet a megtorlásról való álmodozásra és annak előkészítésére ösztönzi. A győző hajlamos a legyőzött lekicsinylésére, míg utóbbi ezt a hibát nem követheti el; vagyis: a vereség tanulságosabb a győzelemnél. A legyőzött tökéletesíteni igyekszik magát, hogy a győző színvonalára emelkedhessek. Evégből vagy veresége okait fogja keresni, vagy pedig ellenfele fölényének elemeit. Ez utóbbi arra vezet, hogy elsajátítsa és maga is használja a győzőnek azokat a módszereit, amelyeknek az sikereit köszönheti (Japán).

Másik jelentős oka az említett szerepcserének ugyancsak a győzelem tényéből következik, de közvetve és ez a győzőnek az a hajlama, hogy sikerét tovább akarja növelni és úgy jár, mint a bázi-

sától nagyon eltávolodott hadsereg (Napóleon). A forradalom után hatalomra jutott párt hasonló helyzetben van. Már a siker ténye megfosztja erői egy részétől, ellenségei támadnak, ellenállást nevel és növel magának.

A forradalom sikere feleslegessé teszi a forradalmárokat; az árulás megtörténte után nincs többé szükség árulóra. A tömeg, amelyre a forradalom támaszkodott, kielégítettése után hálátlanságra és közömbösségre hajlik, mert *a tett szolgálatok kisebb súllyal esnek latba, mint a mindenkori elégedetlenség*. A hatalmon levő párt ilyen körülmények között csak bizalmi embereit teheti a köz-hivatalokba és így egyrészt mind több és több tehetséget állít maga ellen, másrészt megnöveszti azoknak az álpárthíveknek a számát, akikben bízhatni vél, s akik az első adott pillanatban ellene fordulnak.

A kezdődő ellenhatás olyan mértékben fokozódik, mint az azt kiváltó körülmény, tehát sikereinek mértékében. A fokozódás addig tart, amíg a kielégített és reményekkel táplált érdekelték számát az érdekeikben sértettek száma meg nem haladja. Ekkor új reakció kezdődik, amely vagy mérsékeltebb lesz és ebben az esetben a viszonylagos egyensúlyi helyzet helyreáll, vagy újabb forradalomra vezet.

E. G.

SOCIOLOGICAL REVIEW. 1938 október.

James Feibleman: *Liberal democracy meets the class struggle.* (Demokrácia és osztályharc.)

A szerző arra kérdésre keres feleletet, hogy a tőkeuralom nyomása alatt álló demokratikus állami és társadalmi szervezetben biztosítható-e a polgári és gazdasági szabadság. Nem kell-e a kettőnek szükségképpen összeütközésbe kerülnie egymással? Amerikai viszonyokra vonatkoztatva: az osztályharc bekövetkezése végzetessé válik-e a demokratikus kormányformára?

A demokrácia csak olyan politikai rendszerben állhat fenn, ahol egyrészt a törvényhozó, végrehajtó és igazságot szolgáltató tevékenység megoszlik, másrészt az uralmon levő többség mellett a kisebbségnek is megvan a lehetősége legalább igényeinek hangoztatására. Ilyen egyensúly csak ott biztosítható, ahol a pártkeretekben politikai ellentétek és nem a szegények és gazdagok állanak egymással szemben. A politikai hatalom vágya gazdasági érdekekből fakad ugyan, de ha ez a hatalom egy osztály kezébe

kerül, parancsuralomra vezet. A polgári szabadságok a pártok erejének egyensúlyától függenek.

A liberalizmus az egyéni gondolat és cselekvés szabadsága. A klasszikus közgazdasági iskolának ez a meghatározása azon az elméleten alapul, hogy csak az egyén valóság, a társadalom csak feltevés; éppen ezért vált tarthatatlanná. Az egyéni liberalizmus bukása azonban nem jelentette a liberalizmus végét. Új értelmezése a szociális szempontoknak a törvényhozásban való érvényesülésével kezdődik. Az egyéni liberalizmus helyét a társadalmi foglalja el, de az egyéni szabadság megsemmisítése nélkül. A társadalom egyénekből áll, haladása tehát lehetetlenné válnék az egyéni szabadságok teljes kizárásával.

Az egyéni liberalizmus a tőkeuralom sajátja s ez utóbbinak bukása magával ránthatja a liberalizmust. Sorsa a munkásosztály jövőjével függ össze.

A munkásság küzdelmeiben, ha az egyéni szabadságok fontosak is, a gazdasági kérdések állnak első helyen. A munkásmozgalmak célja a termelés ellenőrzése és nem más osztályok jogainak korlátozása. A kérdés lényegében ez: biztosítható-e egyidőben az egyén szabadsága és a jogos gazdasági minimum.

Amerikára vonatkoztatva: a liberális demokrácia fennmaradása addig remélhető, amíg a pártellentétek nem válnak osztályellentétekké. Ha a politikai pártok merőben osztályok gazdasági érdekeinek kifejezői lesznek, harcuk a demokrácia és az egyéni szabadságok bukására vezet. Ha azonban a munkásság megoszlik a pártok között, az osztályharc elkerülhető s a gazdasági szabadság megfér az egyéni szabadsággal. Ennek ára azonban a munka jogának elismerése és a tőke hatalmának korlátozása.

Janson Vilmos

A TÁRSULAT ÉLETE.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1938 november 20-án a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében *közgyűlést* tartott. Az elnöklő *Dékány István* megnyitó beszédében, amelyet folyóiratunk jelen számában talál az olvasó, arról tartott futó szemlét, hogy a mai kor milyen kérdéseket vet a szociológusok elé.

A közgyűlés előadója ezúttal *Horváth Barna* alelnök volt, ki *A közvélemény megismerése és irányítása* címmel tartott nagy tetszéssel fogadott előadást.

Az előadás után a közgyűlés a választmány határozata alapján *Komis Gyula* választmányi tagot a Társulat tiszteletbeli tagjává választotta.

Trócsányi György főtitkár terjesztette most elő jelentését a következőkben:

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Felvidék egyrészének visszacsatolását kísérő öröm és az azt követő nemzeti megújhódási akarat Társulatunkat annak megállapítására kötelezi, hogy eddig is ismertük feladatainkat az egészséges társadalomszemlélet, az új magyar értékrend kialakítását illetőleg s eddig is tudatában voltunk annak, hogy e téren sok mulasztás terhel bennünket, — mint nem egy tényezőjét a magyar szellemi életnek —. Egészítsük ki most ezt a vallomásunkat azzal az ígérettel, hogy a jövőben fokozottabb energiával, nagyobb cél-tudatossággal fogjuk a tudomány eszközeinek igénybevételével ezt a feladatkört szolgálni, reméljük a Felvidék értelmiségével együtt, akiknek közreműködésére számítunk, akiket Társulatunk szeretettel vár.

Öszinte részvétellel jelentem, hogy tagtársaink közül legutóbbi közgyűlésünk óta elhunytak: Bajza József dr. egyetemi ny. r. tanár, Balogh Elemér dr. a Hangya vezérigazgatója, Steinecker Ferenc dr. egyetemi ny. r. tanár. Társulatunk munkatársai, lelkes barátai, díszei voltak ők, emléküket kegyelettel fogjuk megőrizni.

Társulatunk életéről számot adva, első helyen az előadásokról kell említést tennem. Legutóbbi közgyűlésünk óta 15 előadást tartott Társulatunk és pedig Noszlopi László, Acsay Tihamér, Szombatfalvy György, Pongrácz Kálmán, Neubauer Gyula, Mihelics Vid, Angyal Pál, Mórnicz Miklós, Hamvas Béla, Bobula Ida, Ortutay Gyula, Kerék Mihály, Hegedűs József, Bálás P. Elemér és Kecskés Pál dr. Az előadásokon átlagban 60—70 hallgató volt jelen, úgy hogy azok látogatottságával meg lehetünk elégedve, különösen ha figyelembe vesszük az év első hónapjaiban kulmináló előadás áradatot, ami azt jelentette, hogy egyes napokon ugyanabban az órában 4—5 előadó várta, sokszor hasonló témaköröket tárgyalva, a hallgatóságot. E téren a tudományos társulatokra feladat vár: valamilyen megállapodást kell kötniök minél előbb legalább az előadások idejének észszerűbb beosztását illetőleg.

Társulatunk tiszteleti tagja: C. Bouglé az École Normale Supérieure igazgatója, 1937 október 31-én nagyszerű előadást tartott körünkben a jelenkori francia szociológiáról.

Ez év májusában R. Maunier az Institut International de Sociologie elnöke látogatta meg Társulatunkat, elsősorban a jövő évi nemzetközi szociológiai kongresszus előkészítése céljából. Sajnos, tervbevett előadását, mert látogatása a húsvéti ünnepek idejére esett, ez alkalommal nem tarthatta meg.

Folyóiratunk, a Társadalomtudomány 1937-ben 300 oldal terjedelemben jelent meg. Az 1938. évfolyamot még nem zártuk le — a Társulat ez éven még súlyosbodó anyagi helyzete akadályozott meg a gyakoribb megjelenésben. Egy nagyobb számunk megjelenés előtt áll. Reményünk van azonban arra, hogy ezeket a már-már krónikussá váló nehézségeket le fogjuk tudni győzni és a következő évtől kezdve gyakrabban, meghatározott időben és nagyobb terjedelemben fogjuk folyóiratunkat megjelentetni. Kérjük addig is igen tisztelt tagtársaink bizalmát, — elsősorban a vidékiekét, — akik részére a folyóirat jelenti majdnem kizárólag a Társulatot.

Anyagi helyzetünkről a pénztárnok fog részletesen beszámolni, csak két számot akarok tehát röviden egymásmellé állítani az előbb említettek indokolásakép. Az 1929. évi költségvetés még 13.420 P volt, 1935-től kezdve pedig állandóan 5000 P körüli költségvetés keretein belül igyekezünk feladatainknak megfelelni. Választmányi határozat alapján megkíséreltük ez éven a hátralékos tagdíjak beszédését is, eddig vajmi kevés eredménnyel. A felszólítás eredményekép többen bejelentették kilépésüket. Névszerint ezekről

azért nem számolok be ez alkalommal, mert e kilépések kérdésében a választmány még nem foglalt állást.

Társulatunk kiadta Szabó József tagtársunknak a Jog alapjai című tanulmányát. Sajnos, ezidőszerint kevés reményünk van arra, hogy ez a kiadvány egy önálló sorozattá gazdagodjon további kötetekkel, bár élénk szükségét éreznénk ilyen természetű publikációnak is. Itt kell megemlítenem azt, hogy tervbe vettük egy könyvsorozat kiadását, amely a külföld legkiválóbb szociológiai irodalmát tartalmazta volna magyar fordításban, bevezető tanulmányokkal. Komoly érdeklődést mutatott egyik legnagyobb kiadóvállalatunk, azonban sajnos, biztató kezdet után a tárgyalások is megszakadtak. Múlt évi közgyűlésünk óta Társulatunk tagjai sorába a következőket vette fel a választmány (Budapestről): ifj. Ágner László, Bertalan Mária, Bichitz Dezső, Bisztray Gyula, Boldizsár Iván, Boné Géza, Borbély Mihály, Csernyey Géza, Draskóczy Mihály, Feketits István, Gavora D. Tibor, Halasi Nagy József, Halmi Béla, Hamvas Béla, Janson Vilmos, vitéz Kadicsfalvy Emil, Kelényi B. Ottó, Kerék Mihály, Kiss István, Konkoly-Thege Balázs, Keöves András, Luby Margit, ifj. Lukács Gyula, Kislégi Nagy Dénes, Németh Kálmán, Szabó József, Teisz Ede, Tomori Viola, Wekerle Imre, Zámorszky Ilona, Zimányi Viktor; (vidékről): Erdei Ferenc, Oláh Sándor, Südy Sándor, Hendel Vilmos, Ungváry Sándor. Tehát összesen 31 pesti és 5 vidéki tagot.

Ezekkel az új tagokkal együtt Társulatunk 565 tagot tart nyilván éspedig 386-ot Budapestről és 179-et a vidékről.

A Társulat iránt komoly érdeklődés nyilvánult meg az ifjúság részéről is. Két nagyobb csoport belépett volna, illetőleg kérte volna személy szerint tagul való felvételét, ha hetenként egy-két szemináriumi este megtartását vállaltuk volna. Helyiség hiányában azonban sajnos, erre nem volt módunk. Reméljük ezt a kérdést is a közeli hónapokban közelebb visszük a megoldáshoz, amire bizonyos kilátásunk van, azoknak a tárgyalásoknak eredményeképp, amelyeket egy tudományos intézményünkkel folytatunk az együttműködés mielőbbi megkezdése tárgyában.

Köszönetet kell mondanom ez alkalommal is azoknak a hatóságoknak és intézményeknek, amelyek Társulatunkat támogatásban részesítették éspedig elsősorban a miniszterelnök úrnak, továbbá a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak s a Magyar Tudományos Akadémiának.

Tisztelt Közgyűlés! A főtítkári beszámolók és elnöki megnyitók évről-évre elvi programot adtak és azt kiegészítőleg újra

és újra elmondották, hogy milyen, elsősorban anyagi természetű, akadályok gátolnak meg bennünket programmunk valóra váltásában. Mindezeket ismételnem felesleges volna, de mégis kötelességemnek tartom annak kiemelését ez alkalommal is, hogy a Magyar Társadalomtudományi Társulat, amelynek 565 tagja van, akik részben munkájukkal vesznek részt mint a folyóirat munkatársai és előadók a Társulat életében, részben érdeklődésükkel járulnak hozzá a Társulat fennmaradásához egy olyan élő keret, egy olyan munkaközösség, amelynek hivatása, mások által el nem végezhető feladata van a magyar szellemi életben. Nem szabad elveszteni azt a hitünket, hogy hivatásunk betöltését a következő években a mostaniaknál kedvezőbb feltételek mellett szolgálhatjuk.

A főtitkár jelentésének tudomásulvétele után *Barcza István* pénztárnok következő jelentését terjesztette elő:

Társulatunk anyagi ügyvitelének 1937. évi eredményeiről az alábbiakat van szerencsém tisztelettel jelenteni: Az 1937. évet 303 P 03 f. pénzkészlettel nyitottuk meg. Ehhez az év folyamán a következő bevételek járultak: tagsági díjakból 1063 P, előfizetésekből 753 P 48 f., folyóiratunk egyes számainak eladásából 23 P 60 f., adományokból és segélyekből 2249 P, egyéb címen 2 P 64 f., összesen 4394 P 75 f. Ezzel szemben kifizettünk: nyomdaköltségekre 1815 P 83 f-t, írói díjakra 589 P 82 f-t, a szerkesztő tiszteletdíjára 760 P-t, a pénztáros tiszteletdíjára 160 P-t, az irodai segéderő díjára 23 P-t, könyv és folyóiratokra 10 P-t, előadásokra 163 P-t, postaköltségekre 99 P 88 f-t, egyéb költségekre 594 P 41 f-t; összesen: 4215 P 94 f-t.

Az 1937. évet — a bevételek és kiadások különbözeteként — 178 P 81 f. pénzmaradvánnyal zártuk.

Kérem az igen tisztelt Közgyűlést, szíveskedjék a számvizsgáló bizottság jelentését meghallgatni és annak alapján a pénztárnoknak az 1937. egyesületi évre a felmentést megadni.

A számvizsgáló bizottság a következő jelentést terjesztette elő:

Tisztelt Közgyűlés!

Tisztelettel jelentjük, hogy a Társulat 1937. évi számadásait felülvizsgáltuk és rendben találtuk. Javasoljuk, hogy a pénztárnoknak az 1937. évre a felmentés megadassák.

Budapest, 1938 november 4-én.

Dr. Thirring Lajos s. k.

Dr. Sponer Ferenc s. k.

a számvizsgáló bizottság tagjai.

A közgyűlés a pénztárnok és a számvizsgáló bizottság jelentését tudomásul vette s a pénztárnoknak a felmentést megadta.

Barcza István pénztárnok az 1938. évi költségvetést a következőkben terjesztette elő:

Tisztelt Közgyűlés!

A Társulat választmányának folyó évi november 4-i határozata alapján 1938. évre a következő előirányzatot van szerencsém tisztelettel bemutatni:

A folyó egyesületi évet 178 P 81 f. pénzkészlettel nyitottuk meg. Ehhez az eddigi eredmények alapján a következő bevételeket reméljük:

Tagsági díjakból	1400 P-t
Előfizetésekből	800 «
Kiadványok eladásából	30 «
Adományok és segélyekből	3000 «

várunk.

Amennyiben e bevételek az előirányzatnak megfelelően befoly-
nak, úgy bevételeink várható összege 5408 P 81 f-t tenne ki.
E bevételekkel szemben a következő kiadások várhatók:

Nyomdaköltségek.....	3000 P
Írói tiszteletdíjak.....	1000 «
A szerkesztő tiszteletdíja	480 «
A pénztárosé	240 «
Az irodai segéderő díja.....	120 «
Az előadások költsége	200 «
A postaköltségek	100 «
Egyéb kiadás	200 «
Tehát a várható kiadások összege ..	5340 P

Tisztelettel kérem, méltóztassék a költségvetési előirányzatot elfogadni.

A közgyűlés a költségvetési előirányzatot elfogadta.

Ezután a főtitkár előterjesztésére a közgyűlés hozzájárult a választmány egyharmadának újraválasztásához, melynek eredményeképpen a választmány tagjai:

Acsay Tihamér, Albrecht Ferenc, Antal István, Áfra Nagy János, Bálás Károly, Bálás P. Elemér, Ballá Antal, Bartók György, Bárány Gerő, Bencs Zoltán, Benisch Artúr, Besseney Lajos, Bobula Ida, Bodor Antal, Búza László, Cavallier József, Csepregi

Horváth János, Czettler Jenő, Dávid Antal, Domanovszky Sándor, Dvorcsák Antal, Egyed István, Ereky István, Fabinyi Tihamér, Farkas Elek, Fekete József, Finkey Ferenc, Glattfelder Gyula, Gortvay György, Hammersberg Miklós, Hamvas Béla, Hóman Bálint, Hlatky Endre, Huszti József, Ihrig Károly, Ilyefalvy I. Lajos, Imre Sándor, zetelaki János Áron, Kolosváry Bálint, Laky Dezső, Lukinich Imre, Madzsar Imre, Magyary Zoltán, Matolcsy Mátyás, Mattyasovszky Miklós, Mályusz Elemér, Mártonffy Károly, Melich János, Melichár Kálmán, Mészáros Károly, Miskolczy Ágoston, Molnár Kálmán, Moór Gyula, Móricz Miklós, Navratil Ákos, v. Nagy Iván, Halasy-Nagy József, Névelős Gyula, Neubauer Gyula, Ortutay Gyula, Ottlik László, Pataky Tibor, Pethő Sándor, Pintér Jenő, Polner Ödön, Raffay Sándor, Rác Lajos, Ruber József, Ruday Rezső, Schneller Károly, Schütz Antal, Szandtner Pál, Szádeczky Kardoss Tibor, Tomcsányi Móric, Torzsay Biber Gyula, Weis István, Witzmann Gyula, Zachár Emil, Zehery Lajos, Zibolen Endre.